

ACHERON

ACTA HISTORICA ET ORIENTALIA
NEOSOLIENSIA

[TOMUS XI|VOL. 17, 2021|]

ISSN: 1339-6870

ACHERON

ACTA HISTORICA ET ORIENTALIA NEOSOLIENSIA

Študentský historický časopis

11/2021

Vol. 17

ACTA HISTORICA ET ORIENTALIA NEOSOLIENSIA

Študentský historický časopis ACHERON

Vychádza 1x ročne

Vydáva: Študentská historická spoločnosť pri Katedre histórie Filozofickej fakulty
Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

© ŠHS, Banská Bystrica, 2021

ISSN 1339-6870

Redakčná rada:

Henrieta Tomášeková (šéfredaktor)
Bc. Mária Zlámalová
Elena Franeková
Alexandra Halajová
Daniel Kupka
Simona Kántorová

Recenzenti:

Mgr. Patrik Kunec, PhD.
PhDr. Ján Jakubej, PhD.
Mgr. Ondrej Šály
Mgr. Mikuláš Jančura, PhD.
doc. ThDr. Peter Borza, PhD.

Titulná fotografia: Marek Koreň

Milí čitatelia!

Aj v tomto roku Vám prinášame nové číslo študentského historického časopisu Acheron. Tohtoročné vydanie otvára Monika Tresová zaujímavou štúdiou, v ktorej sa zaoberá problematikou času a jeho vnímania naprieč storočiami. Z obdobia stredoveku nám autorka Dominika Kukučová predstaví etapu vlády posledného uhorského panovníka z rodu Arpádovcov. Koncu 15. storočia sa vo svojej štúdii venuje František Jakab, ktorý nás prevedie bojovým poľom osmansko-chorvátskeho konfliktu v Krbave. Z dejín a udalostí 20. storočia prinášame témy z cirkevného, politického i spoločenského života. Od autora Tomáša Adamoviča sa dozvieme prečo a za akých okolností sa na biskupský stolec v Zakarpátí dostal Msgr. Alexander Stojka, František Skovajsa nás pri príležitosti 80. výročia vzniku Spolku sv. Vojtecha zasväť do významu jeho založenia, v štúdii od Zuzany Janíkovej nazrieme prostredníctvom pamätí československých letcov na odbojnú činnosť príslušníkov armády v exile a spolu s Adamom Čuchorom sa pozrieme na politický kontext a dôsledky kolektivizácie komunistickej vlády na východnom Slovensku. Okrem toho ponúkame viacero recenzií a anotácií tematicky pestrej odbornej literatúry. Veríme, že Vás toto číslo obohatí ďalšími vedomosťami, ktoré Vám poskytnú nový uhol pohľadu na jednotlivé obdobia. Príjemné čítanie, veľa síl a pevné zdravie Vám praje

Henrieta Tomášeková

Štúdie:

Bc. Monika Tresová

Čas v historickej vede a čas v mentalitách naprieč dejinami s. 5 – 18

Mgr. Dominika Kukučová

Cudzinec na uhorskom tróne. Náhl'ad do obdobia vlády Ondreja III. Benátskeho v Uhorskom kráľovstve s. 19 – 31

Bc. František Jakab

Bitka na Krbavskom poli s. 32 – 36

Mgr. Tomáš Adamovič

Okolnosti menovania Msgr. Alexandra Stojku za nového mukačevského biskupa s. 37 – 51

Mgr. Zuzana Janíková

Emigrácia československých letcov z Protektorátu Čechy a Morava. Spomienky vybraných pilotov na prvý rok ich odbojovej činnosti. s. 52 – 63

Mgr. František Skovajsa

Dva dokumenty k vzniku. Spolku sv. Vojtecha v Maďarsku (1941) s. 64 – 69

Mgr. Adam Čuchor

Odpor roľníckeho obyvateľstva proti kolektivizácii na Východnom Slovensku (1948 – 1953) s. 70 – 80

Recenzie:

Bc. Monika Tresová

Slovutný pán prezident : Listy Jozefovi Tisovi. s. 81 – 83

Mgr. Samuel Červeňanský

Epidémia v dejinách : ľudstvo v boji s neviditeľnými nepriateľmi s. 84 – 86

Mgr. Samuel Červeňanský

Matej Bel : osobnosť, médium a transfer ideí na prahu osvietenstva s. 87 – 88

Mgr. Adam Čuchor

**Osídlenie Novohradskej stolice v
stredoveku** s. 89 - 91

Anotácie:

Mgr. Samuel Červeňanský

Fašizmus s. 92 – 93

Zaujímavosti:

Vedeli ste, že...? s. 94 – 95

Čas v historickej vede a čas v mentalitách naprieč dejinami

Bc. MONIKA TRESOVÁ

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika

Kategóriou času sa zaoberá každá vedná disciplína a nakoľko sa minulosť odohráva vždy v čase a priestore, tak ani história ako veda nie je výnimkou. Pri skúmaní času si historická veda interdisciplinárne vypomáha metódami príbuzných vied, ako sú filozofia, antropológia alebo sociológia. Je potrebné, aby historik chápal nielen to, ako čas metodologicky uchopiť, ale aby poznal aj mentalitu danej spoločnosti a to, ako čas vo svojej dobe chápala. Cieľom tohto príspevku je popísať doterajšie prístupy k času v historiografii a napokon explikovať ako spoločnosť vnímala čas od staroveku až po 20. storočie. Za predel pri skúmaní tohto fenoménu považujeme priemyselnú revolúciu, ktorá si vynútila unifikáciu svetového času, a preto sme nasledujúcu časť príspevku rozdelili práve týmto historickým medzníkom do dvoch samostatných kapitol. Pojem mentalita, ktorý do reflexie dejín zaviedol Karl Lamprecht, sme v názve príspevku zvolili zámerne, nakoľko mentalita predstavuje sociálno-psychický stav danej doby, čo bolo zároveň predmetom nášho skúmania. Ako zdroj sme pri písaní použili práce domácich aj zahraničných historikov, filozofov, sociológov a antropológov, keďže sa naša práca zaoberá predovšetkým kultúrnymi dejinami, resp. dejinami mentalít.

1. Čas ako rámec historického vedomia a chronológia

*„Veľký príbeh našich dejín je osnovou, do ktorej vplietame všetky ostatné poznatky: naše vedomie a poznanie je razené historicky, nie systematicky; a táto schematizácia sa deje prostredníctvom chronológie. Je teda potrebné získať prehľad o časovej osi.“¹ Ako jeden z dôkazov toho, že si ľudia uvedomovali význam času aj v minulosti, je fakt, že do historických prameňov zaznamenávali časové údaje. Nato, aby sa historik vedel v týchto prameňoch chronologicky zorientovať a následne mohol premeniť datovanie z minulosti na datovanie súčasné, využíva chronológiu. Termín je odvodený z gréckeho slova *chronos*, čo znamená čas a *logos*, čiže slovo. Chronológia ako pomocná veda historická je náuka o spôsoboch merania času a k nemu používaných jednotkách. Má dve základné funkcie. V prvom prípade má praktický účel, tým že prevádza minulý spôsob datovania na dnešný. Druhá funkcia sleduje jednotlivé chronologické kategórie v ich historickom vývoji ako dôležité inštitúcie kultúrnych dejín.² „...dáta nie sú jednoducho nejaké čísla, ale medzníky dovoľujúce porovnávať jednotlivé vzdialené skutočnosti, orientačné body členiace úseky, sú to bóje v mori udalosti, v noci osvetlenej názvami ulíc, ktoré ešte*

¹ SCHWANITZ, Dietrich. *Vzdělanost, jako živý dialóg s minulostí. Vše, co musíte vědět, chcete-li rozumět přítomnosti*. Praha: Prostor, 2013, s. 32 – 33.

² HLAVÁČEK, I. a kol. *Vademecum pomocných věd historických*. Praha: H&H, 2002, s. 117 – 118.

*len usporadujú beh dejín. Kto polemizuje s chronológiou, je rovnako bláznivý ako ten, kto za svoj životný cieľ považuje odstránenie políc z regálov na knihy.*³

Čas a priestor sú dve základné kategórie resp. dimenzie historického vedomia aj vedy samotnej. V historiografii sa z hľadiska metodológie a teórie poznania zaobchádza s kategóriou času rozlične. V modernom koncepte je úzko previazaný pár – časopriestor, ako koncept štvordimenzionálnej štruktúry prepojujúcej priestor a čas v teórii relativity. V súčasnosti je čas rozpracovaný v mnohopočetných teóriách a konceptoch. Podľa Rogera Chartiera a Georga G. Iggersa je vzťah ku skutočnosti, ktorá predchádzala vzniku dejepisného textu a existovala mimo neho a o ktorej má historický text podať zrozumiteľnú správu, konštitutívnym prvkom dejepiectva a zároveň prvkom odlišujúcim ho od báje či falzifikátu. To predstavuje rovnocennosť všetkých historických objektov bez toho, aby sa prihliadalo na ich časovú kvalitu. Dejinnú variabilitu týchto objektov môžeme študovať bez toho, aby sme ich zasadili do čo najkomplexnejšieho kontextu. Druhý prístup predstavili Jörn Rüsen a Thomas Wellskop. Historická veda v tomto zmysle nepredpokladá ani v súčasnosti žiadnu uchopiteľnú „reálnu“ minulosť, ale len nejakú predstaviteľnú niekdajšiu prítomnosť, ktorá sa nám zdá byť prijateľná, lebo my sami sa v istej prítomnosti pohybujeme. Summa summarum história je sprítomňovaním minulosti.⁴

História ako veda zaobchádza s časovým materiálom tak, akoby ho mala priamo pred sebou a kedykoľvek k dispozícii, porovnávala a premeriavala, a nakoniec v ňom hľadala to, čo už nie je jednotlivé. Kvôli podmienke vedeckosti si musí história pri tomto procese vypomáhať metódami iných vied. V danom ohľade má história práve najbližšie k filozofii. História súvisí s časom minimálne v dvoch ohľadoch: na jednej strane sa zaoberá súvislosťami toho, čo sa udialo a stalo, na druhej strane tieto minulé udalosti uvádza ako významné pre svoju dobu a oživuje ich vo svojich súvislostiach.⁵ Vždy bude panovať nejednoznačnosť kategórií ako minulosť, súčasnosť a budúcnosť, pretože ani samotný pojem „teraz“ nie je presne ohraničený. Reinhart Koselleck používa označenie ako „súčasná nesúčasnosť“. Tiež tvrdí, že skúsenosti človeka a ich vnímanie sa počas života menia, a preto je rozdiel medzi pamäťou a dejinami. Domnieva sa, že potom, čo sa objavil evolučný výklad sveta, čas prestal byť len rozmerom premien, ale zmenil sa na silu premien. Rozlišuje tri základné spôsoby temporálnej skúsenosti ľudí: skúsenosť ireverzibility udalostí, opakovateľnosť štruktúr a skúsenosť nesúčasnosti súčasného. Podobne ako Braudel aj on hovorí o časových vrstvách podľa odlišnej rýchlosti zmien resp. o troch exponenciálnych krivkách: prvú predstavuje dlhý vývoj Zeme s len krátkym úsekom vývoja života na Zemi, druhú pozvoľný vývoj životných foriem s veľmi neskorým objavením sa človeka a napokon tretiu dlhý vývoj homo sapiens s krátkym obdobím vývoja všetkých civilizácií. Paul Ricoeur, vychádzajúc z Ernsta Cassirera a Clifforda Geertza, hovorí, že skúsenosť času je možná vďaka tomu, že existujú kultúrne, symbolické nástroje ich uchopenia. Podľa jeho názoru môže samotný dejinný aktér časovosť svojho jednania zakúšať pomocou jeho symbolizovania prostredníctvom (pre)naratívnych štruktúr, resp. čas sa stáva ľudským časom len vtedy, keď je artikulovaný naratívnym spôsobom. Pre lepšiu predstavu vytvoril štrukturálnu analógiu, v ktorej prefigurácia predstavuje prežívanie času aktéra; po nej nasleduje konfigurácia ako historikova naratívna

³ SCHWANITZ, ref. 1, s. 33.

⁴ HORSKÝ, Jan. Čas. In STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha: Filozofická fakulta UK, 2014, s. 32 – 33.

⁵ SOKOL, Jan. *Čas a rytmus*. Praha: Oikymenh, 2004, s. 243 – 247.

reprezentácia dejinného času a analógiu zakončuje refigurácia, čiže výkon čitateľa historického diela.⁶

O prepojenie minulosti, súčasnosti a budúcnosti sa snaží aj učenie historicizmu (rozlišuj historizmus⁷ a historicizmus), podľa ktorého existujú zákonitosti historického vývoja, pomocou ktorých dokážu sociálne vedy predpovedať budúci vývoj spoločnosti. Stúpenci historicizmu sa zameriavajú na odhaľovanie pravidielností, kódov alebo vzorcov dejinného vývoja, aby následne podali historické predpovede. Podľa historicizmu je vývoj spoločnosti určený nevyhnutnými zákonmi, takže jednotlivec má minimálnu šancu ovplyvniť dejiny. Niektoré náuky historicizmu vnímajú dejiny cyklicky ako kolobeh. Podľa iných náuk historicizmu sú dejiny lineárne a ako celok nenávratne smerujú k zavŕšeniu vo svojom finálnom štádiu.⁸ Túto teóriu odmietol a kritizoval filozof rakúskeho pôvodu, Karl Raimund Popper, vo svojich dielach *Bieda historicizmu*⁹ (The Poverty of Historicism) a *Otvorená spoločnosť a jej nepriatel* (Open Society and Its Enemies). Podľa Poppera nie je možné, aby existoval zákon vývoja, a to ani v biológii ani v sociológii, pretože vývoj spoločnosti je jedinečný historický proces. Každý vedecký zákon, predtým než bude overený ako stopercentne platný, by mal byť testovaný. Ale ako otestovať niečo neopakovateľné z minulosti alebo niečo, o čom ešte nevieme, z budúcnosti? Pri pozorovaní jedinečného procesu sa sami nachádzame v jedinečnom okamihu, preto nemôžeme predpovedať budúci jedinečný vývoj. Môžeme nachádzať paralely medzi jednotlivými udalosťami, ale vždy tu budú prítomné i odlišnosti, ktoré budú s istotou ovplyvňovať ďalší vývoj a situáciu. Preto nemôžeme očakávať, že pri nejakom opakovaní podobných udalostí, bude aj vývoj a priebeh budúcich udalostí podobný ako v prvom prípade. Popper uznáva, že existujú trendy, ale tie sa podľa jeho názoru nikdy nestanú zákonmi. V tom podľa neho tkvie problém historicizmu, ktorý trendy považuje za absolútne a bezpodmienečné zákony.

1.1. ŠKOLA ANNALES A NOVÝ POJEM „HISTORICKÝ ČAS“

Historici francúzskej školy Annales zaviedli do štúdia dejín nový pojem *historický čas*; „...opustili predstavu priamočiarych dejín smerujúcich k určitému cieľu, ktorá bola charakteristická pre valnú časť historického myslenia od doby medzi rokmi 1750 a 1850, ktorú Reinhart Koselleck označil za dobu od predmoderného k modernému ponímaniu času.“¹⁰

Dejiny nepokladali za celok spojený s jednotným historickým časom, ale za množstvo časov, ktoré existovali súčasne medzi rôznymi civilizáciami, no aj v rámci nich samotných. Túto myšlienku rozvinul Fernand Braudel, ďalší historik z Annales. Do historiografie zaviedol termín *longue durée* v článku *Histoire et sciences sociales : La longue durée* (1958), publikovanom vo vedeckom časopise *Annales. Histoire, Sciences Sociales*. V prípade veľmi dlhých časových úsekov píše o *une histoire quasi immobile* (doslova: „takmer nehybná história“) a o zmenách v priebehu

⁶ HORSKÝ, ref. 4, s. 32 – 33.

⁷ **Historizmus** je filozofické a sociologické učenie, podľa ktorého celá spoločnosť a jej jednotlivé aspekty (napr. filozofia, umenie, veda, móda ap.) sú určované prevažne svojimi dejinami. S historizmom sa často spája sklon utiekať sa do minulosti a ospravedlňovanie existujúcich pomerov ich kauzálnym odvodzovaním z predchádzajúceho. Vo filozofii vystupuje historizmus ako historický relativizmus. Podľa Egona Gála alebo Miroslava Marcelliho historizmus vyžadoval usporiadanie udalostí do diachronických radov, prichádzal s nárokom, že jedine odhalením cesty vzniku pochopíme podstatu skúmaného predmetu.

⁸ *Historizmus*. [online]. [cit.2021-06-23]. Dostupné na internete : <<https://beliana.sav.sk/heslo/historizmus>>.

⁹ POPPER, Karl Raimund. *Bída historicizmu*. Praha: I.S.E., Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1994. 130 s.

¹⁰ IGGERS, Georg Gerson. *Dějepisectví ve 20. století*. Praha: Lidové noviny, 2002, s. 56.

len jedného alebo dvoch storočí ako o *une histoire lentement rythmée* (doslova: „pomaly sa rytmizujúca história“). Vo svojom diele *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'Epoque de Philippe II* (1941) rozlišoval tri časy, z ktorých každý ide svojou rýchlosťou.¹¹ Prvý je čas dlhého trvania (*longue durée*), ktorý je príznačný pre nehybný čas zemepisného priestoru. Pre človeka je nepostrehnuteľný (takmer nehybné dejiny). Pokladá sa za hierarchicky najdôležitejší pre výklad historických procesov. V praxi predstavuje napr. klimatické či geologické zmeny a iné javy, ktorými sa (väčšinou) zaoberá aj historická geografia. Braudel chcel poukázať na to, že zemepisné podmienky majú svoje vlastné dejiny a že bez nich nemôžeme v plnej miere pochopiť ani dejiny udalostí ani dejiny štruktúr. Pre Braudela je takmer synonymným pre *longue durée* pojem štruktúra. Ďalším je pomalý čas zmien v spoločenských a hospodárskych štruktúrach (*conjunctures*), resp. cyklický čas (*court durée*). Cyklický čas sa týka strednodobých procesov, ekonomických a sociálnych cyklov, ako je napr. vzrast a pokles cien, demografický vývoj atď. Tretí je rýchly čas politických udalostí (*événements*). Tzv. udalostný (rýchly) historický čas tvoria jednotlivé udalosti, ktoré sú momentálne a samé o sebe majú krátkodobý dopad. Sú stredobodom záujmu kronikára a žurnalistu. Ide o udalosti vo všetkých sférach ľudského života. Ako príklad tohto „času“ by sme mohli uviesť vojnu, voľby, živelnú pohromu, či napríklad divadelnú premiéru. Touto schémou sa riadil aj Jacques Le Goff.¹²

Le Goff, významný francúzsky historik, medievalista a predstaviteľ tretej generácie školy Annales, popísal rozdiel medzi cyklickým a lineárnym časom. Až do neskorého stredoveku prevažovalo *cyklické ponímanie času*, určované pravidelným rytmom prírody, striedaním dňa a noci. Postupne je však toto chápanie nahradené *lineárnym časom*, predstavou, že čas je objektívna veličina nezávislá na ľudskej skúsenosti. Nespája sa so žiadnou činnosťou či udalosťou, naopak, stáva sa ich meradlom.¹³ Po odklone od lineárneho ponímania času sa rozpadla aj viera v pokrok a v nadradenosť západnej kultúry. Pojem jednotného vývoja dejín stratil význam.¹⁴

Aj v kontexte didaktiky dejepisu Viliam Kratochvíl odporúča pri učení sa o minulosti exemplárne uplatňovať časový koncept francúzskeho historika Fernanda Braudela. Vo svojej práci *Metafora stromu ako model didaktiky dejepisu* uvádza, že na rozdiel od iných druhov vnímania, ako je priestor, pohyb a tvar, nemá človek orgán, pomocou ktorého by čas vedome rozoznával. História opisuje ako cestu do hĺbky, do pomalých prúdov toku dejín, ktoré nám pomáhajú lepšie porozumieť konkrétnostiam, ktoré sa vznášajú nad nimi.¹⁵

2. Čas v predindustriálnom období

Predmoderná a predindustriálna doba „presný čas“ nepotrebovala. Čas nemal výraznú ekonomickú ani sociálnu hodnotu. Český historik profesor Milan Hlavačka tento čas nazýva Boží čas, pretože nebol určovaný a tvorený spoločnosťou, ale len Bohom resp. večnosťou. Tak isto spoločnosť vníma ako „bezčasnú“, pretože vo väčšine prípadov hodiny nepotrebovala alebo

¹¹ BURKE, Peter. *Francouzská revoluce v dějepisectví : škola Annales (1929 – 1989)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 32 – 40.

¹² IGGERS, ref. 10, s. 56.

¹³ LE GOFF, Jacques. *Za jiný středověk*. Praha: Argo, 2005, s. 50, 53, 57.

¹⁴ IGGERS, ref. 10, s. 56.

¹⁵ JANČURA, Mikuláš – ŠNIEŽKO, Alžbeta. *Prvý dotyk so slobodou*. Košice: ŠafárikPress, 2021, s. 12 – 13; KRATOCHVÍL, Viliam. *Metafora stromu ako model didaktiky dejepisu – k predpokladom výučby*. Bratislava: Raabe, 2019, s. 28.

používala hodiny bez minútovej ručičky.¹⁶ Čas bol predmetom filozofie, či vedeckého skúmania, pričom bol priam považovaný za prepych, od ktorého nezávisí chod spoločnosti.

2.1. FILOZOFOVANIE O ČASE A JEHO VEDECKÉ SKÚMANIE

Téma času sa nepriamo objavila už v najstarších literárnych prameňoch. História sa oddelila od mýtu, je však potrebné si uvedomiť zmýšľanie spoločnosti ešte pred týmto stavom. Starovekého človeka zarážal fenomén času v tej najbolestivejšej podobe, a to v podobe smrti. Najstarším dochovaným textom tohto druhu je starobabylonský *Epos o Gilgamešovi*, ktorý popisuje zápas hlavného hrdinu so smrteľnosťou. Ďalší príbeh zaoberajúci sa časom sa nachádza v biblickej knihe Genezis (Gn 2,4-3,24), ktorý opisuje rajskú záhradu Eden a tiež pôvod ľudskej smrteľnosti. Príbeh o stvorení sveta (Gn 1,1-2,3) sa ako prvý priamo pokúsil v jednoduchej forme formulovať pojem čas. Striedanie svetla a tmy, dňa a noci sa stalo základom sveta a historicky najstarším významom slova čas.¹⁷ Astronomické javy, pohyb či zdanlivý pohyb nebeských telies, sa stali východiskom pre základné časové údaje – rok, mesiac a deň. Najstarším kritériom merania času bolo striedanie svetla a tmy, teda dňa a noci.¹⁸ Akási obdoba poľnohospodárskeho kalendára sa zachovala v náučnom epose z konca 8. stor. p. n. l. *Práce a dni* (Erga kai Hemera) od starogréckeho epického básnika a roľníka Hésioda. Autor v diele určuje „pravý čas“ pre roľnícke práce. Dielo sa riadi mesačným kalendárom a symbolikou čísel. Svojím charakterom pripomína kalendáre zo 16. až 19. stor., v ktorých sú vyznačené dni, kedy je prospešné strihať vlasy, púšťať žilou alebo uzatvárať zmluvy. Filozofmi daného obdobia bol tento epos satiricky kritizovaný. Herakleitos na jeho adresu uštipačne poznamenal, že týmto „kalendárom“ sa riadia všetci a pritom Hésiodos ani nevedel, čo je deň a čo je noc.¹⁹

Antickí Gréci chápali čas ako súčasť pohybu. Podľa Parmenida bol čas a pohyb len klamnou predstavou. Bytie ako také nemá začiatok ani koniec, je jedno a zahrňuje v sebe všetko, je mimo času, bez minulosti a budúcnosti, jednoducho je v permanentnej prítomnosti. Jeho žiak Zénón z Eleje sformuloval dva najznámejšie paradoxy o čase a rýchlosti, a to o Achillesovi a korytnačke, ktorú Achilles nikdy nepredbehne a paradox letiaceho šípu, ktorý je počas letu vlastne v pokoji. Komplexné filozofické myslenie o čase začalo až u Platóna, ktorý tvrdil, že ak by všetko zamrzlo a zastavilo sa, čas by plynul ďalej. Jeho žiak Aristoteles s ním nesúhlasil. Podľa jeho názoru čas neexistoval nezávisle na udalostiach, čo znamenalo, že čas bez zmeny nemal zmysel. Táto teória sa nazýva redukcionizmus.²⁰ Protipólom tejto filozofie bolo učenie o čase od egyptského rodáka a odchovanca filozofickej školy v Alexandrii Plótinosa, ktorý veril, že čas nemôže byť pohybom, pretože ten je v čase. Pohyb sa môže zastaviť a prerušiť, ale čas napriek tomu pokračuje ďalej. Plótinov čas sa odvodzoval z večnosti, ktorá bola podľa neho nečasová. Práve jeho vízia času preformulovala a obrátila ľudské hodnotenie času.²¹ Nadviazal na ňu aj Aurelius Augustinus sa vo svojich *Vyznaniach*, v ktorých sa tiež zamýšľal nad povahou času. „Kto mu dá, aby uznalo, že dlhý čas nemôže byť dlhým len preto, že vzniká z mnohých pominutých pohybov, ktoré nemôžu byť naraz; že vo večnosti nič neplynie, že ona je stále prítomná, že nijaký čas nie je celý prítomný; aby videlo, že

¹⁶ HLAVAČKA, Milan. Fenomén času ve zrychlené době. In BLÜMLOVÁ, Dagmar a kol. *Čas rychlých kol a křídel, aneb Mezi Laurinem a Kašparem*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav ve spolupráci s NTP Pelhřimov, 2008, s. 7.

¹⁷ SOKOL, ref. 5, s. 37 – 38.

¹⁸ HLAVÁČEK, ref. 2, s. 122 – 123.

¹⁹ SOKOL, ref. 5, s. 38 – 40.

²⁰ HART-DAVIS, Adam. *Kniha o čase – vnímání a měření času v historii i současnosti*. Čestlice: Rebo, 2013, s. 10 – 12.

²¹ SOKOL, ref. 5, s. 52 – 58, 66.

budúce zaháňa minulé, že budúce nasleduje po minulom, že všetko minulé a budúce je utvárané a vychádza z večnej prítomnosti? Kto zadrží ľudské srdce, aby zastalo a nahliadlo, že večnosť, ktorá nie je ani minulé ani budúca, rozhoduje o minulých a budúcich časoch?”²²

Za počiatok vedeckého skúmania času sa považuje až dielo *Principia* (1687) od Isaaca Newtona, v ktorom sa pokúsil čas vedecky definovať, pričom rozlišoval absolútny a relatívny (bežný) čas. Absolútny čas nepodlieha žiadnej zmene a existuje nezávisle od vnímania zmyslami ľudí a postupuje konzistentným tempom v celom vesmíre. Na rozdiel od relatívneho času je nepostrehnuteľný a dá sa pochopiť iba matematicky. Podľa Newtona sú ľudia schopní vnímať iba relatívny čas, čo je meranie vnímateľných objektov v pohybe (napríklad Mesiac alebo Slnko). Z týchto pohybov odvodzujeme plynutie času.²³

2.2. POČIATKY POTREBY MERANIA ČASU

Človek v raných dobách nepotreboval precízne meranie času. Vtedajšej spoločnosti stačil tieň (*gnómon*) pohybujúci sa okolo drevenej tyče zasadenej v zemi. Postupným vývojom spoločnosti narastala aj potreba presnejšie odmeraného času. Vyššiu presnosť oproti ostatným civilizáciám v staroveku požadovala staroegyptská a grécka spoločnosť, ktoré potrebovali plánovať rôzne náboženské a štátne slávnosti. Drevenú tyč zasadenú do piesku nahradili slnečné hodiny.²⁴

Najstaršie slnečné hodiny sa používali v starovekom Egypte a Číne okolo roku 1500 p. n. l. V Grécku zostrojili prvé slnečné hodiny okolo prvej polovice 5. stor. p. n. l. a v Ríme okolo roku 263 p. n. l. Tieto hodiny sa nachádzali na námestiach a pred významnými budovami. V noci čas merali hviezdne hodiny. Presný čas určovala hviezda, ktorá prechádzala na svojej púti poza vysoký stĺp vbitý do zeme. Gnómoniku zdokonalili v 13. stor. Arabi, ktorí natočili tyč do polohy rovnobežnej so zemskou osou.²⁵

V tomto období sú významné aj vodné hodiny. Ich časomerným prvkom je presun vody z jednej nádoby do druhej. Čas sa meral podľa klesajúcej vodnej hladiny v nádobe. Problém týchto hodín predstavovala teplota vody, preto ju čoskoro nahradil piesok.²⁶

2.3. RYTMUS STREDOVEKÉHO ŽIVOTA

Čas mal v stredoveku agrárny charakter a riadil sa prírodným kolobehom. Cirkevný rok na kristianizovaných územiach bol rozdelený podľa liturgických potrieb cirkvi, ktorá vniesla istý denný rytmus v podobe kostolných zvonov. Samotné cirkevné sviatky, opakujúce sa každoročne, predstavujú cyklické ponímanie času. Postupne sa objavujú orloje, ktoré súvisia s urbanizáciou stredovekého spôsobu života.²⁷ Čas na vidieku a v meste bol vnímaný odlišne. Dedinčanom stačili na zistenie času len zvukové signály.²⁸

Stredoveký čas bol vnímaný teologicky. Čas, ktorý „začína v Bohu“ a ktorý „Boh riadi“. Nový Zákon obohacuje aj dovtedajšiu predstavu judaizmu o čase. Príchodom Krista, ktorý priniesol v ponímaní kresťanstva spásu, začína mať čas svoj stred. Podľa kresťanov aj židov čas speje ku

²² AUGUSTÍNUS, Aurelius. *Vyznania*. [online]. [cit.2021-06-24]. Dostupné na internete: <<http://a-repko.sk/knihy/vyznania.htm>>.

²³ HART-DAVIS, ref. 20, s.16.

²⁴ HUNTER, John. *Hodiny*. Praha: Columbus, spol. s r.o., 1993, s. 8.

²⁵ MACHAJDÍKOVÁ, Elena. *Ako sa meral čas – katalóg výstavy*. Bratislava: Slovenské národné múzeum - Historické múzeum, 2014, s. 41.

²⁶ HUNTER, ref. 24, s. 8.

²⁷ HLAVÁČEK, ref. 2, s. 121.

²⁸ HLAVAČKA, ref. 16, s. 8.

svojmu cieľu, ktorým je *telos*. Ten dáva zmysel celým dejinám. Takýto biblický čas je lineárny, má určitý smer a vedie k Bohu.²⁹ Jeho tradičným protikladom bolo helenistické ponímanie času. Gréci vnímali dejiny cyklicky, keďže „Prozreteľnosť“ riadila osudy ľudí a nie dejiny ako celok.³⁰

Dôkazom toho, že vtedajší „kresťanský“ svet vnímal príchod Krista ako ten najdôležitejší medzník v dejinách spásy, je fakt, že aj v súčasnosti počítame nový letopočet od jeho narodenia. V roku 525 Dionýsius Exiguus prešiel na nový spôsob datovania, ktorý sa počítal od čias Ježiša. Roky označoval *Anno Domini* (AD). Roky pred tým sa označovali ako *ante Christum*. Rok nula nikdy neexistoval, rok 1 po Kr. nasledoval hneď po roku 1 pred Kr. Rok narodenia Krista vypočítal zle, v súčasnosti sa v literatúre uvádza, že Kristus sa narodil v roku 4 až 18 pred Kr.³¹

Le Goff rozdeľuje čas v stredoveku na *čas cirkvi* a *čas kupca*, resp. *práce*. S príchodom stredovekého kupca v 12. storočí došlo k urýchleniu hospodárskeho vývoja. Nastali zmeny v tradičnej forme myslenia, ktoré odrážali duchovné potreby plynúce z nových ekonomických a sociálnych podmienok. „Podobne ako roľník i kupec je spočiatku podriadený vo svojich profesionálnych aktivitách meteorologickému času, kolobehu ročných období, nepravidelnosti počasia a prírodným kataklizmám. Veľmi dlho človeku v tomto smere neostalo nič iné, ako sa podriaďovať chodu prírody a Bohu, pričom zostáva odkázaný len na modlitby a poverčivé praktiky. So vznikom obchodnej siete sa však čas stáva merateľným objektom.“³² Rozšírenie peňažnej sféry si vyžadovalo dokonalejšie meranie času. Najlepšie to vystihuje porekadlo, známe aj v súčasnosti v celom svete, „čas sú peniaze“. Kupec objavuje cenu času a zásadný význam preňho nadobúda doba trvania jednej cesty (dôležitá spojitosť času a priestoru), ktorej rýchlosť a čas určuje výšku zisku a straty. Kresťanský kupec sa tak nachádza akoby v dvoch časopriestoroch. „Čas jeho profesionálnej práce nie je časom jeho zbožného života. V nádeji na spásu sa uspokojuje s tým, že prijíma cirkevné učenie a nariadenia.“³³ Komplikujú sa aj zmenárenské postupy, keďže pribúdajú peňažné meny a objavujú sa prvé prejavy ich nestability. Zmenárenstvo bolo predobrazom burzy, v ktorej minúty a sekundy rozhodovali o raste a úpadku bohatstva. Čas cirkvi bol doposiaľ meraný nepresnými slnečnými a vodnými hodinami. Kupci a remeselníci tento čas nahrádzajú presnejšie zmeraným časom. Jedná sa o mestský čas, ktorý je komplexnejší a ratifikovanejší ako jednoduchý vidiecky čas meraný kostolnými zvoncami. Okrem pevných slnečných hodín sa od stredoveku používali prenosné slnečné hodiny. Z niektorých slnečných hodín sa dali zistiť aj ďalšie informácie, ako sú sviatky, východ a západ Slnka atď. V Európe sa slnečné hodiny objavili najskôr v nemeckých krajinách okolo roku 1450 a až do konca 19. stor. sa objavovali na budovách. Najpresnejšie boli hodiny umiestnené na južnej strane budovy, pretože ukazovali čas od rána do večera.³⁴

Prvé mechanické hodiny sa objavili v 12. storočí v Taliansku. Postupne sa tento vynález rozšíril do opátstiev, kláštorov, kostolov, katedrál a ďalších stavieb v Európe. Cirkevné autority boli prvé, ktoré tento vývoj ocenili. Cirkevný deň bol rozdelený na sedem kanonických hodín – nokturn, prima, tercia, sexta, nóna, nešpory a večerná pobožnosť. Žiadna iná časť stredovekej spoločnosti nepotrebovala tak dôkladné merania času ako práve cirkev.³⁵ Prvými mechanickými hodinami boli vežové hodiny. Ich zemepisné rozšírenie zodpovedá oblastiam, v ktorých došlo

²⁹ LE GOFF, ref. 13, s. 49 – 50.

³⁰ CULMANN, Oscar. *Temps et histoire dans le christianisme primitif*. Paris: Delachaux & Niestlé, 1947, s. 36.

³¹ HART-DAVIS, ref. 20, s. 139.

³² LE GOFF, ref. 13, s. 52.

³³ LE GOFF, ref. 13, s. 55.

³⁴ MACHAJDÍKOVÁ, ref. 25, s. 42.

³⁵ HUNTER, ref. 24, s. 10.

k veľkému rozvoju miest: severné Taliansko, Katalánsko, severné Francúzsko, južné Anglicko, Flandry a Nemecko. V slovenských mestách sa s mechanickými hodinami stretávame od konca 14. stor. Postupným zdokonaľovaním sa vyvinuli aj ručičky hodín. Spočiatku hodiny nemali žiadny prostriedok k ukazovaniu času, každú hodinu jednoducho zvonili. Preto anglický výraz *clock* pochádza z latinského slova *clocca*, čo znamená zvon. Najprv pribudla hodinová ručička a až v 16. stor. minútová. Okolo roku 1800 sa objavuje aj sekundová ručička.³⁶ Prvý orloj (*astrarium*) v roku 1364 skonštruoval Giovanni de Dondi, ktorý žil so svojím otcom hodinárom v Padove. Jedná sa o prvý zdokumentovaný orloj, hoci údajne orloj skonštruoval už Archimedes a známy je aj mechanizmus z Antikythéry.³⁷

2.4. MESTSKÝ ČAS V NOVOVEKU

Gustav Bilfinger zmenu vnímania času v novoveku chápal ako dôsledok prechodu z cirkevného na svetské delenie času, pričom hlavným hýbateľom bola mestská spoločnosť.³⁸ V 14. stor. tlačila mestskú spoločnosť ku zmene časomiere potreba prispôbiť sa novým pracovným podmienkam mesta. Jednotkou pracovnej doby v stredoveku bol deň poddanskej práce na poli. Dĺžka tohto dňa trvala od úsvitu do západu slnka. Pre vidiek bola nočná práca druhom mestskej herézy, ktorá sa obvykle trestala zákazom a pokutou. „...*pracovná doba v 14. stor. je charakteristická pre hospodárstvo, ktoré sa riadi rytmom poľnohospodárskych prác, bez ponáhľania sa, bez snahy o presnosť, bez obáv o produktivitu a pre spoločnosť, ktorá je obrazom svojej doby, t. j. triezvu a zdržanlivú, bez prehnaných túžob a nárokov a prakticky neschopnú vyvinúť kvantitatívne vyššie úsilie.*“³⁹ Od konca 13. stor. je táto pracovná doba spochybňovaná a začína sa prejavovať v spoločnosti chamtivosť a konflikty kvôli pracovnému času, ktorá sa mení a upresňuje. Ako prví žiadajú o predĺženie pracovného dňa samotní roľníci, ktorí sa tak snažia zvýšiť svoje mzdy. Dĺžka pracovného času sa vyostruje najmä v textilnom odvetví, ktoré sa stáva najvhodnejšou sférou pre zdokonalenie organizácie práce. V súkenníckych centrách nový súkennícky čas doliehal na celé mesto, nakoľko súkenníci mali zriadený vlastný zvon (v Nemecku *werkglocken*) na mestskej veži, ktorý odbíjal špeciálny pracovný čas len pre nich. Tento úkaz spôsobil robotnícke protesty, ktoré sa snažili *werkglocken* umlčať. Súkenníci začali byť pokutovaní v prípade, ak nereagovali na *werkglocken*, alebo ak ho použili na zvolanie nejakej vzbury. Podnetom k vzburám nebola mzda, ale práve spomínaná dĺžka pracovného dňa. Robotníci tak chceli okrem svojho pracovného času vymedziť aj svoj voľný čas, resp. čas na súkromnú „čiernu“ prácu. Mestský čas tak vyjadroval dobovú potrebu, ktorá sa už neuspokojila len s organizáciou práce. V mestách sa začali objavovať ďalšie zvony, ktoré ohlasovali čas aj iných aktivít, napr. tržný, obilný, požiarň, radný zvon atď. Nastúpil čas každodennosti, čas pravidelný, spoľahlivý, ktorý odpovedá na široké spektrum aktivít v meste. Kostolné zvony stratili monopol na meranie času. Nový čas sa stal korisťou vyššej moci. Pre veľmožov a kniežatá bol symbolom moci, pričom predstavoval ich zisky. Človekom nového času sa stal taliansky humanista, ktorý bol často aj kupcom – nakoľko sa pohyboval v obchodných kruhoch, využíval rozvrh hodín. Mestský obchodník, na rozdiel od robotníka a roľníka, pracoval len polovicu dňa, a to doobeda. Poobedie bolo časom návštev a zábavy, čiže išlo o voľný čas. Cnosťou sa stal cit pre čas. Preto sa vo Florencii v každej pracovni nachádzali hodiny. Vlastníkom času, ktorý dovtedy „riadil“ len Boh, sa stal človek.⁴⁰

³⁶ MACHAJDÍKOVÁ, ref. 25, s. 42.

³⁷ HART-DAVIS, ref. 20, s. 177 – 178.

³⁸ BILFINGER, Gustav. *Die mittelalterlichen Horen und die modernen Stunden*. Wiesbaden: M. Sändig, 1969, s. 142.

³⁹ LE GOFF, ref. 13, s. 66.

⁴⁰ LE GOFF, ref. 13, s. 67 – 73.

Mechanické hodiny, dovtedy pomôcka každodenného života, boli skôr okrasou, hračkou a pýchou mesta. V roku 1510 boli vyrobené prvé prenosné mechanické hodinky. V Anglicku vyrábali takéto hodinky predovšetkým hugenoti v exile. Hodinky sa v tých dobách nosili na retiazke okolo krku a mali ručičku ukazujúcu len hodiny, pričom mohli byť pozadu aj celú jednu hodinu. Na dobových vyobrazeniach Angličania takéto hodinky nosili aj na páske na nohaviciach, pričom ich ukazovali na obdiv ako symbol prestíže.⁴¹

Úplnú sekularizáciu času priniesla až Veľká francúzska revolúcia, ktorá učinila prelom do tradične vybudovaných vzťahov medzi cirkvami a spoločnosťou, keď oddelila náboženské presvedčenie od občianstva a otriasla systémom Európy od samotných základov. Radikálna zmena francúzskej spoločnosti bola vyjadrená v r. 1793 (aj) pomocou náhrady gregoriánskeho kalendára novým Revolučným (republikánskym) kalendárom, ktorý mal desiatkovú sústavu. Jeden týždeň mal 10 dní, z čoho 9 dní bolo pracovných a posledný, desiaty deň, bol dňom voľna, čo odporovalo kresťanskému poňatiu svätenia nedele. V r. 1795 sa Francúzsko vrátilo ku gregoriánskeму kalendáru, ale zosvetštenie času pretrvalo. Cirkev, ktorá dovtedy určovala beh času, definitívne prišla o svoje dominantné postavenie. Zvony, ktoré dovtedy dosvedčovali rytmus plynúceho času a oznamovali všetky dôležité udalosti, začali postupne dráždiť sekularizovanú a laicizovanú spoločnosť, preto ich zvonenie bolo obmedzované a niekde až úplne zakázané.⁴²

3. Čas po priemyselnej revolúcii

Gregoriánsky kalendár zjednotil svet z hľadiska datovania, ale zjednotenie času trvalo dlhšie. V čase pred unifikáciou nikto nepotreboval vedieť, aký čas má susedná obec, či nebudaj susedná krajina. Každý sa riadil miestnym časom a pracoval počas dňa, ktorý preňho začínal s východom slnka a končil s jeho západom. Priemyselná revolúcia však učinila pomyselný predel vo vnímaní a meraní času. Technický pokrok, lepšia infraštruktúra a bezdrôtová komunikácia vytvorili podmienky pre synchronizáciu celej spoločnosti. *„Táto univerzálna synchronizácia zároveň preniká do života jednotlivcov, aby ho podriadila spoločnému tempu a rytmu. Prispôsobovanie vnútorných hodín veľkému chronometru sveta sa pre jednotlivca stalo predpokladom vstupu do spoločenského života a získania podielu na ňom. Aby sa jednotlivec stal účastníkom komunikujúceho spoločenstva, musí sa s ním synchronizovať. Skrátka, v našej spoločnosti je synchronizácia podmienkou participácie.“*⁴³

3.1. ŠTANDARDIZÁCIA ČASU

Profesor Hlavačka za dôvod narušenia prirodzeného plynutia času považuje pojazdnú poštu, ktorá bola prvou inštitúciou jazdiacou po krajine viazaná na svoj vlastný rytmus. Od 18. stor. sa pošta snažila zvýšiť svoju rýchlosť, zaistiť pravidelnosť prepravy a zintenzívniť medzinárodnú previazanosť medzi spojmi. Čas sa stal rozhodujúcim faktorom pri preprave. Postilióni a správcovia pošty boli za nedodržanie časového intervalu pokutovaní. Postilión nosil na krku hodinky. Chod pošty bol nastavený podľa času hodín miestnej mestskej veže. Dostavník tak po krajine exportoval nový konvenčný čas, ktorý musel byť neustále kontrolovaný. Keďže dostavník prichádzal na miesta, kde miestny hvezdár mohol stanoviť rozdielny miestny čas oproti

⁴¹ HART-DAVIS, ref. 20, s. 188.

⁴² RÉMOND, René. *Náboženství a společnost v Evropě*. Praha: NLN, s.r.o. – Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 42, 80, 81.

⁴³ MARCELLI, Miroslav. *Miesto, čas, rytmus*. Bratislava: Kalligram, 2015, s. 163.

času pošty, často sa stávalo, že si tieto časy konkurovali. Spravidla na miestach, kde prichádzal poštový rýchlik, zvíťazil čas pošty.⁴⁴

V zahraničí a predovšetkým v prímorských oblastiach bolo podnetom k formovaniu jednotného času práve námorníctvo. Pravidelné časové signály profesionálnych (hlavne britských námorníkov) boli zavedené v 19. stor. Kapitáni potrebovali vedieť presný čas prílivu a odlivu, aby vedeli, kedy majú vyplávať či pristáť. V meste Greenwich bolo na to zriadené Kráľovské observatórium, kde boli umiestnené až dvojce presné hodiny. Londýn na toto miesto posielal svojich poslov, ktorí si podľa Greenwichského času nastavili vlastné hodinky a následne doniesli tento čas do Londýna.⁴⁵

Železničná preprava potrebovala presné zásady prevozu najmä pri križovaní spojov, a preto sa začali príchody a odchody vlakov udávať na staniciach v minútach. Pre celú dráhu začal platiť jednotný tzv. normálny čas, v Rakúsko-Uhorsku bol tento čas nastavený podľa viedenských staničných hodín. Každý deň sprievodca ranného vlaku obdržal jedny vlakové normálne hodiny. „V každej stanici si potom podľa nich musel každý staničný úradník skontrolovať chod vlastných hodín, a to len v tomto rannom vlaku a len pri jazde z Viedne.“⁴⁶

Vynález telegrafu zapôsobil na unifikáciu naozaj prelomovo. Podľa jeho odoslania časového signálu, ktorý bol zachytený v rovnakom čase na všetkých telegrafných linkách, bolo možné nastaviť presný čas na týchto miestach. To sa prvýkrát stalo v roku 1852, keď britskí kráľovskí astronómovia vyslali prvý elektrický časový signál všetkým verejným železničným hodinám. Takto synchronizovaný čas sa začal rozširovať, až prenikol do zvoníc okolitých kostolov a začal pôsobiť na miestnych obyvateľov. Bezdrôtová telegrafia dokončila unifikáciu času ako celosvetovú konvenciu.⁴⁷

3.2. SVETOVÝ ČAS – GMT A DEMOKRATIZÁCIA ČASU

Prvou krajinou, ktorá zaviedla pre železnice a mestá jednotný čas, bola Anglicko, ktoré 1. októbra 1848 vyhlásilo Greenwichský čas ako všeobecnú normu. Vďaka podmorskému káblu medzi Európou a severnou Amerikou došlo v 60. rokoch 19. stor. k zjednoteniu času podľa greenwichskej konvencie a k rozdeleniu zemegule na 24 časových pásiem. V r. 1882 sa vo Washingtone zišla veľká medzinárodná konferencia, ktorá prijala návrh amerického vedca Ch. Dowda z r. 1870 a zaviedla tzv. pásmový čas. Greenwich sa stal nultým poludníkom a *Greenwich Mean Time* (GMT) sa stal štandardným svetovým časom. Spočiatku bola táto norma rešpektovaná iba v USA, Kanade a vo Veľkej Británii. O zavedenie tejto normy v Rakúsko-Uhorsku sa postarali astronómovia Robert Schramm a Theodor von Oppolzer. V roku 1891 bol na rakúskych dráhach zavedený stredoeurópsky čas (GMT + 1 hodina). Francúzsko sa dlho týmto konvenciam vymykal, nakoľko sa snažilo o zavedenie parížskeho času ako svetového času. Z praktických dôvodov sa hranicami pásem stali štátne hranice a nie poludníky, aby v rámci štátu platil vždy len jeden jediný pásmový čas. Výnimku tvoria väčšie štáty, ktoré si logicky nevystačia s jedným časovým pásmom. Po druhej svetovej vojne celá Európa (okrem Británie, Portugalska, niektorých balkánskych štátov a Ruska) začala používať jednotný pásmový čas, ktorý bol pôvodne stredoeurópsky. Na oboch koncoch Európy je v skutočnosti rozdiel väčší ako hodina a prakticky aj citelný, preto v západoeurópskych krajinách začína pracovná doba neskôr ako u nás. Z ekonomických dôvodov

⁴⁴ HLAVAČKA, ref. 16, s. 8 – 9.

⁴⁵ HART-DAVIS, ref. 20, s. 151.

⁴⁶ HLAVAČKA, ref. 16, s. 10.

⁴⁷ HLAVAČKA, ref. 16, s. 10 – 11.

sa čas začal deliť na letný a zimný, pričom táto myšlienka vznikla počas prvej svetovej vojny, keď sa štáty snažili ušetriť na energiách potrebných na umelé osvetlenie.⁴⁸

3.3. SOCIÁLNY DOPAD JEDNOTNÉHO ČASU

Hodinky prestali byť považované za luxus privilegovaných vrstiev. V roku 1850 rapídne poklesla ich cena. Čas sa stal prostriedkom sociálnej disciplíny. Neprivilegované vrstvy boli hodinami neustále nabádané k pracovnému výkonu. V zamestnaní sa začali v 80. rokoch 19. stor. používať hodiny, ktoré zaznamenávali začiatok a koniec pracovnej doby každého jednotlivca. Zvýšil sa význam plánovania, napr. ľudia sa začali stretávať v presne stanovenom čase.

Francúzsky sociológ Durkheim zaviedol pojem *sociálny čas* ako rámec, v ktorom spoločnosť organizuje svoje aktivity. Čas tak napomohol oddeleným sociálnym skupinám integrovať sa do spoločnosti. Dochádza ku kolektívnemu prežívaniu a uvedomovaniu si času. Čas sa dôsledkom toho rozštiepil na *čas pracovný* a *voľný čas*.⁴⁹ Zaniká výsadné postavenie elít, ktoré si uzurpovali najväčší podiel voľného času. Spočiatku bol voľný čas privilegiom vyšších vrstiev a meštianstva. Vďaka spoločenskej del'be práce sa skracovala pracovná doba a pod vplyvom urbanizácie sa zvyšoval počet obyvateľov miest. To všetko spôsobilo rozšírenie objemu voľného času celej populácie. Túžba ľudí po slobode umožnila vznik širokého spektra voľnočasových aktivít. V čase voľna sa mohol už aj obyčajný človek sebarealizovať. Ľudia začali byť oslobodzovaní od sociálnych väzieb, ktoré postupne zanikali v anonymite veľkomesta. Ich záujem sa obracia na umenie, šport, pobyt v prírode atď. Mládež a deti, ktoré ešte v 19. a začiatkom 20. stor. pracovali v ťažkých podmienkach vo fabrikách, zrazu pravidelne navštevujú školy a venujú sa rôznym spolkom, združeniam a zábavným aktivitám. Vnímanie voľného času po roku 1945 sa odzrkadľuje v troch fázach. V prvej fáze od roku 1945 do roku 1960 bol voľný čas len časom zotavenia sa po vykonanej práci a slúžil k obnoveniu pracovnej sily. V druhej fáze, ktorá v priemyselne vyspelých častiach sveta trvala od 60. rokov do roku 1980, bol ekonomický výkon v práci prostriedkom k sociálnemu sebaopotvrdeniu vo voľnom čase. Dochádza k stotožneniu voľného času s časom konzumným, ktorý sa manifestuje so symbolmi, ako je auto, cestovanie, televízia, diskotéka, reklama či móda. Tretia fáza začína v 80. rokoch a orientuje sa na blahobytný konzum. Mení sa hodnotový a sociálny systém a kultúra. Voľný čas je dnes vysoko cenený. Objavujú sa nové formy zážitkov, komunikácie a zábavy. Široká ponuka kultúrneho priemyslu je predvádzaná rafinovanou reklamou. Téma voľného času je dnes veľmi problematická, a to z aspektu sociologického, politického, ekonomického, mravného aj pedagogického.⁵⁰

Americký antropológ Edward T. Hall na základe svojho dlhoročného skúmania rozličných kultúr zaviedol teóriu o dvoch základných typoch organizácie času, monochronného a polychronného času, ktoré sú medzi sebou logicky a empiricky odlišné. Pre severoeurópsky a severoamerický geografický priestor je typický monochronný čas (M-time), podľa ktorého sú udalosti rozvrhnuté ako oddelené položky, resp. jednému času patrí len jedna vec. Tento model času umožňuje fixne určiť denný program jednotlivcov aj komunít a koordinovať vlastné činnosti s činnosťami druhých. Zdôrazňuje lineárne postupné riadenie činností. Graficky by sa tento spôsob mohol premietnuť ako analógové hodiny. Preferuje robiť jednu vec po druhej a uprednostňuje jasné začiatky a konce. Tieto kultúry sú zamerané na jednotlivca a na jeho úlohy, resp. jedná sa o individualistické kultúry. Polychronný čas (P-time) je typický pre krajiny

⁴⁸ SOKOL, ref. 5, s. 111 – 112.

⁴⁹ HLAVAČKA, ref. 16, s. 13 – 15.

⁵⁰ KOŽNAR, Miroslav. *Zacházení s časem volna v historickém pohledu* : diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2006, s. 10 – 13.

mediteránnej oblasti, Latinskej Ameriky, Stredného východu a ďalšie krajiny. Podľa tohto modelu viaceré veci patria tomu istému času. Kladie dôraz na holistickú, polyfónnu a synchrónnu činnosť a imaginárne demonštruje digitálne hodiny. Aktéri tohto času robia viac vecí súčasne, majú dynamické plány a obracajú sa na viacerých ľudí v tom istom čase. P-time je vlastný kolektivistickým kultúram, ktoré sú orientované vzťahovo.⁵¹ Historikovi neprináleží hodnotiť klady a zápory týchto modelov, je však prospešné si uvedomiť, že čas nie je len veličinou, ktorá riadi chod spoločnosti, práve naopak, spoločnosť si z času pretvorila kultúrny konštrukt, ktorý má riadiť a riadi jej chod.

ZÁVER

Ľudia sa veličinou času, ktorá sa sama o sebe nedá zachytiť ľudskými zmyslami, zaoberali od nepamäti. Už v staroveku fascinovala filozofov, ktorí boli presvedčení, že čas súvisí s pohybom. Postupné uvažovanie nad časom vyústilo do potreby merania času. Predindustriálna spoločnosť však pre svoj život nepotrebovala „presný“ čas. Túto potrebu priniesla až priemyselná revolúcia. V príspevku sme hľadali odpovede na otázky: Je čas len veličina nezávislá od vôle človeka? Ako spoločnosť vníma čas v dejinách? Ako sa čas stal politickou zbraňou? V akej miere je hospodárstvo závislé od času? Sme pánni času alebo čas panuje nad nami? Aký sociálny dopad priniesla štandardizácia času? Aké podoby nadobudol čas ako kultúrny konštrukt? Aké metódy využíva historická veda pri skúmaní časových období? Je historik úplne nezávislý od času, v ktorom prebieha jeho výskum? Kvôli širokému záberu našej témy sa nám nepodarilo zodpovedať všetky otázky do hĺbky. Naš výskum sa obmedzil primárne na európsky geografický priestor, preto sme pri skúmaní využili prevažne diela európskych historikov, filozofov, sociológov a antropológov. Keďže sa filozofia časom zaoberá v porovnaní s históriou pomerne rozsiahlejšie, zvolili sme metódu sondy a vybrali sme len teórie najvýznamnejších filozofov, s výnimkou Heideggera, ktorý by z objektívnych dôvodov rozsah nášho príspevku skomplikoval. V historiografii je téma času dôkladne spracovaná len z metodologického hľadiska. Práca historikov francúzskej školy Annales je prelomová najmä v tom, že sa na čas začali pozeráť inak, ako dovtedajší historici, preto sme aj pri našej práci využili ich viaceré diela. Francúzsky mediálny historik Jacques Le Goff, predstaviteľ školy Annales, sa vo svojom diele *Za jiný středověk* venoval času v stredoveku, ktorý bol vnímaný výlučne teologicky. Kresťanstvo nadviazalo na judaistické zmýšľanie o čase, ktoré viedlo k Bohu, stvoriteľovi samotného času. Výnimočné je autorovo rozdelenie času na čas cirkvi a čas kupca, ktorý dal času po prvýkrát aj ekonomickú funkciu. V našej práci sme využili aj jeho poznatky z bádania o čase v renesancii a v novoveku, ktoré sa orientovali predovšetkým na dĺžku pracovnej doby. Významná je aj štúdia českého profesora Milana Hlavačku, *Fenomén času ve zrychlené době*, ktorá inšpirovala našu kapitolu o čase v priemyselnej revolúcii. Podkapitoly o štandardizácii, demokratizácii, unifikácii a sociálnom aspekte jednotného času ukončuje popis trávenia voľného času v 20. stor. V každom historickom období sme uviedli základné technické prostriedky merania času, ktoré odrážali vtedajšie zmýšľanie o čase.

Čas bol, je a bude významný faktor, ktorý ovplyvňuje celý chod sveta, pričom človek ho paradoxne nikdy nedokáže nijako ovplyvniť ani zastaviť.

⁵¹ MARCELLI, ref. 43, s. 166 – 167.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV**Publikované pramene a edície prameňov**

AUGUSTÍNUS, Aurelius. *Vyznania*. [online]. [cit.2021-06-24]. Dostupné na internete: <<http://a-repko.sk/knihy/vyznania.htm>>.

Literatúra

BILFINGER, Gustav. *Die mittelalterlichen Horen und die modernen Stunden*. Wiesbaden: M. Sändig, 1969. 279 s.

BURKE, Peter. *Francouzská revoluce v dějepisectví : škola Annales (1929 – 1989)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004. 136 s. ISBN 80-7106-719-9.

CULMANN, Oscar. *Temps et histoire dans le christianisme primitif*. Paris: Delachaux & Niestlé, 1947. 182 s.

HART-DAVIS, Adam. *Kniha o čase – vnímání a měření času v historii i současnosti*. Čestlice: Rebo, 2013. 256 s. ISBN 978-80-2550-648-6.

HLAVÁČEK, I. a kol. *Vademecum pomocných věd historických*. Praha: H&H, 2002. 546 s. ISBN 80-7319-004-4.

HLAVAČKA, Milan. Fenomén času ve zrychlené době. In BLÜMLOVÁ, Dagmar a kol. *Čas rychlých kol a křídel, aneb Mezi Laurinem a Kašparem*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav ve spolupráci s NTP Pelhřimov, 2008, s. 7 – 19. ISBN 978-80-7394-068-3.

HORSKÝ, Jan. Čas. In STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha: Filozofická fakulta UK, 2014, s. 32 – 35. ISBN 978-80-87271-87-2.

HUNTER, John. *Hodiny*. Praha: Columbus, spol. s r.o., 1993. 159 s. ISBN 80-901578-1-5.

IGGERS, Georg Gerson. *Dějepisectví ve 20. století*. Praha: Lidové noviny, 2002. 178 s. ISBN 80-7106-504-8.

JANČURA, Mikuláš – ŠNIEŽKO, Alžbeta. *Prvý dotyk so slobodou*. Košice: ŠafárikPress, 2021. 70 s. ISBN 978-80-8152-986-3.

KOŽNAR, Miroslav. *Zacházení s časem volna v historickém pohledu : diplomová práce*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2006. 52 s.

KRATOCHVÍL, Viliam. *Metafora stromu ako model didaktiky dejepisu – k predpokladom výučby*. Bratislava: Raabe, 2019. 270 s. ISBN 978-80-8140-365-1.

LE GOFF, Jacques. *Za jiný středověk*. Praha: Argo, 2005. 436 s. ISBN 80-7203-598-3.

MACHAJDÍKOVÁ, Elena. *Ako sa meral čas – katalóg výstavy*. Bratislava: Slovenské národné múzeum - Historické múzeum, 2014. 200 s. ISBN 978-80-8060-329-8.

MARCELLI, Miroslav. *Miesto, čas, rytmus*. Bratislava: Kalligram, 2015. 191 s. ISBN 978-80-8101-867-1.

POPPER, Karl Raimund. *Bída historicismu*. Praha: I.S.E., Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1994. 130 s. ISBN 80-85241-75-7.

RÉMOND, René. *Náboženství a společnost v Evropě*. Praha: NLN, s.r.o. – Nakladatelství Lidové noviny, 2003. 273 s. ISBN 80-7106-496-3.

SCHWANITZ, Dietrich. *Vzdělanost, jako živý dialóg s minulostí. Vše, co musíte vědět, chcete-li rozumět přítomnosti*. Praha: Prostor, 2013. 551 s. ISBN 978-80-7260-273-5.

SOKOL, Jan. *Čas a rytmus*. Praha: Oikymenh, 2004. 332 s. ISBN 80-7298-123-4.

STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha: Filozofická fakulta UK, 2014. 449 s. ISBN 978-80-87271-87-2.

Internetové zdroje:

Historizmus. [online]. [cit.2021-06-23]. Dostupné na internete : <<https://beliana.sav.sk/heslo/historizmus>>.

Cudzinec na uhorskom tróne. Náhľad do obdobia vlády Ondreja III. Benátskeho v Uhorskom kráľovstve

Mgr. Dominika Kukučová

Vlastivedné múzeum v Považskej Bystrici

Časy, ktoré zastihli Ondreja III. pri príchode do Uhorského kráľovstva boli veľmi pohnuté. Stála pred ním neľahká úloha. Veľmi dobre poznal pomery v krajine, do ktorej prišiel ako šľachtou a Rímskou kúriou nechcený nástupca mŕtveho Ladislava IV. Kumánskeho, ktorý bol zabitý rukou Kumánov v roku 1290.⁵² Kým bol vlastne Ondrej III. a odkiaľ pochádzal? Aké osudy a príkoria ho stretávali počas kralovania v kráľovstve svätého Štefana? Aký bol postoj uhorskej šľachty, kléru a Svätej stolice voči jeho osobe? To všetko si predstavíme v nasledujúcich riadkoch.

Stručne k Ondrejomu pôvodu a rodinnému zázemiu

Skôr ako sa dostaneme k samotnému Ondrejovi, je dôležité spomenúť, akými neľahkými skúškami museli jeho rodičia a stará mama Beatrice d'Este prejsť, pretože tieto okolnosti mali neskôr v istých smeroch vplyv aj na Ondrejovu vládu v Uhorsku. Štefan, Ondrejov otec, sa narodil z tretieho manželstva Ondreja II. s talianskou aristokratkou Beatrice d'Este v roku 1236. V dobe, kedy sa mal Štefan narodiť, bol už Ondrej II. po smrti, a tak bola Beatrice nútená z Uhorska utiecť pred prvorodeným Ondrejovým následníkom trónu Belom IV. Údajne sa v mužskom preoblečení potajme pripojila k delegácii, ktorá odchádzala z krajiny. Štefan prežil väčšinu života za uhorskými hranicami. Žil na severe Talianska, odkiaľ organizoval neúspešné vojenské výpady do Uhorska za účelom získania svätoštefanskej koruny od brata Bela IV. Ten si dobre uvedomoval hrozbu zo strany brata. Práve preto, keď uzatváral spojeneckú zmluvu s Benátkami, jednou z jeho podmienok bolo, aby sa Benátčania nikdy nespojili so Štefanom. Navyše sa Belo postaral o spochybnenie Štefanovho pôvodu, keď všemožne podporoval podozrenia, že jeho brat nie je synom Ondreja II. ale palatína Dionýza.⁵³

Keď Štefanovi umrela prvá manželka, presťahoval sa z Raveny do Benátok, kde spoznal mladú, vzdelanú a okúzľujúcu Tommasinu Morosini. Ich manželstvo bolo výsledkom vzájomnej lásky a dlhého spolunažívania. Dôležitú rolu v ich zosobášení nehrala len láska, ale aj politické pohnútky Benátskej republiky. Zväzok s uhorským kráľovským príbuzným sa javil viac ako užitočný, pretože Benátky viedli s Uhorskom dlhoročný boj o Dalmáciu. Budúca vidina mieru a odstúpenia dalmátskeho územia Belovým následníkom, ktorý bol vychovávaný práve

⁵² PERNIŠ, Jaroslav. *Anjouovci. Princovia s kvetmi ľalíe*. Bratislava: Ikar, 2016, s. 48.

⁵³ ŠTEFÁNIK, Martin. Morosiniovci v Uhorsku za vlády Ondreja III. a dve verzie o smrti kráľovnej Tommasiny. In *Historický časopis*, roč. 54, č. 2, 2006, s. 187 – 188.

v Benátkach, sa zdala byť výhodnejšia ako vrázať neustále finančný potenciál do armády. Tento politický manéver sa neskôr ukázal ako správny.⁵⁴

Zo zväzku Tommasiny a Štefana sa v roku 1265 narodil Ondrej, posledný arpádovský nasledovník trónu.⁵⁵ Ondrej bol následníkom uhorského trónu po mužskej línii na rozdiel od ďalšieho uchádzača o trón, Karola Róberta z Anjou, ktorý nárok na trón zdedil po svojej starej matke Márii. Následníctvo po mužskej línii bolo v stredoveku uprednostňované, no nebolo to vždy pravidlom. Napriek Ondrejovej silnej pozícii v nástupníctve, nebol jeho kandidatúre naklonený ani pápež, a to najmä z politických dôvodov. Rímska kúria pozerala na Arpádovcov s prezieravou nedôverčivosťou, pretože už od vlády Štefana V. mali tendenciu vyhýbať sa pápežským nariadeniam a neplniť pápežskú vôľu.⁵⁶

Okolo roku 1271 sa stal Ondrej polovičnou sirotou a Tommasina vdovou. Po Štefanovej smrti vzal výchovu jej syna Ondreja pod patronát strýko Albertino Morosini, ktorý sa stal spolu s Tommasinou a Marinom Gradenigom vychovávateľom mladého arpádovského následníka. Práve Albertino a Tommasina mali veľký záujem o Ondrejovu nasledujúcu kariéru a robili všetko pre jeho úspechy. Albertino sa ujal výchovy mladého Ondreja s veľkou vervou, pretože podľa Štefanovho testamentu mali Ondrejove majetky pripadnúť Albertinovi a jeho dedičom v prípade, ak by syn Ondrej umrel bez mužských potomkov. Samotná Benátska republika sa snažila presadiť v Uhorsku uznanie Ondreja ako právoplatného dediča trónu. Zdalo sa, že Ondreja čaká sľubná kariéra uhorského panovníka. Netušil však, aké ťažké bude skrotiť odbojných šľachticov a neustále dokazovať Rímskej kúrii, že jeho kandidatúra bola správnym rozhodnutím.⁵⁷

Vnútná politika a dianie v Uhorsku počas vlády Ondreja III.

Pred Ondrejovým nástupom na uhorský trón vládol v krajine Ladislav IV. Kumánsky, ktorému sa nepodarilo splodiť mužského potomka. V kresťanskej krajine bola jeho vláda označovaná ako pomerne kontroverzná, pretože mu boli odjakživa bližšie zvyky kumánske, než kresťanské. Dôvodom mohla byť výchova jeho matky, ktorej v žilách kolovala kumánska krv. Práve charakter Ladislavovej vlády nahrával Ondrejovi do kariet, pretože uhorský klérus bol znechutený z ignorancie zo strany panovníka. Jednoducho ho potrebovali vymeniť. Obávali sa úpadku mravov v kráľovstve, čo kráľ svojím správaním vyslovene podporoval. Proti Ondrejovej kandidatúre rázne vystúpila Ladislavova sestra Mária, vydatá za Karola II. z Anjou, neapolského kráľa.⁵⁸ Na ich stranu sa postavila i Rímska kúria, ktorá v arpádovských panovníkoch videla len problémy, ktoré musela neustále riešiť prostredníctvom pápežských legátov. Inak to nebolo ani za vlády Ladislava IV., ktorý si dokonca dovolil pápežského legáta Filipa z Ferma uväzniť.⁵⁹

⁵⁴ ŠTEFÁNIK, ref. 2, s. 187 – 188.

⁵⁵ Ondrejov otec Štefan sa niekoľkokrát pokúsil o získanie svätoštefanskej koruny, no márne. Sám sa v listinách označoval ako slavonský vojvoda, napriek tomu, že toto územie nikdy nespadlo do jeho správy. Štefanovi sa stala osudná vojenská výprava, ktorej sa zúčastnil. Po návrate domov zomrel na následky vyčerpania. ŠTEFÁNIK, ref. 2, s. 187.

⁵⁶ ŠTEFÁNIK, ref. 2, s. 187.

⁵⁷ ŠTEFÁNIK, ref. 2, s. 188 – 189.

⁵⁸ ŠTEFÁNIK, ref. 2, s. 189.

⁵⁹ Filip z Ferma prišiel do Uhorska v roku 1279 a pri príležitosti jeho legácie bola zvolaná do Budína synoda, z ktorej vzišlo mnoho dôležitých nariadení a vďaka ktorej sa dozvedáme, aké problémy toho času sužovali Uhorské kráľovstvo. Hlavným cieľom Filipovej návštevy bolo presvedčiť Ladislava, aby sa navrátil k správaniu, ktoré prislúcha panovníkovi v kresťanskej krajine. Pre Ladislava neznamenal hrozbu ani neustále riziko exkomunikácie a interdiktu, ktoré viseli nad jeho osobou a kráľovstvom. Exkomunikáciu úplne ignoroval. Jediným prejavom pokánia bolo zriadenie hospicu pre chudobných a chorých. KUKUČOVÁ, Dominika. *Zásahy pápežskej*

Napokon bol samotný Ladislav ešte počas svojho života nútený akceptovať Ondrejovo nástupníctvo, pretože sám syna nemal. Nevieme jednoznačne určiť, kedy nastal tento zlom – súhlas Ladislava s Ondrejovým nástupníctvom. Ondrej navštívil Uhorsko už počas Ladislavovej vlády a dokonca získal titul slavónskeho vojvodu a v roku 1287 mu bol pridelený vlastný hlavný stolník.⁶⁰

Zlomovým bol pre Ondreja III. rok 1290, keď sa k nemu dostala správa o zavraždení Ladislava IV. Kumánskeho, ktorého zavraždili kumánski druhovia. Je otázne, či k myšlienke nárokovania si uhorského trónu dospel Ondrej sám, alebo mali v tomto výrazné pričinenie jeho strýkovia z rodu Morosiniovcov, ako to uvádza Obrázková kronika.⁶¹ Existujú dve verzie, ktoré nám podávajú úplne rozličné scenáre toho, ako sa Ondrej dozvedel správu o Ladislavovej smrti. Rakúske pramene hovoria o tom, že v čase Ladislavovej smrti bol väznený vo Viedni u vojvodu Albrechta. Talianske zdroje zasa podávajú informáciu o tom, že toho času bol Ondrej v Benátkach, odkiaľ okamžite vycestoval s delegáciou do Uhorska. Matka Tommasina nasledovala syna do Uhorska až neskôr.⁶²

Od počiatku bola Ondrejova vláda značne ovplyvňovaná dvomi osobami, ktoré stáli po jeho boku od smrti otca Štefana, a to matkou Tommasinou a jej bratom Albertinom. Obaja boli akousi spojkou medzi kráľom a Benátskou republikou.⁶³

Napriek nepriaznivému postoju pápeža Mikuláša IV. si najvyšší uhorskí cirkevní predstavitelia a zopár uhorských veľmožov obývajúcich južné časti Uhorska presadili Ondrejovu kandidatúru v Uhorskom kráľovstve. Veľkú zásluhu na tom mali ostrihomský arcibiskup Lodomér, kaločský arcibiskup Ján a stoličnobelehradský prepošt magister Gregorius, vďaka ktorému bol Ondrej korunovaný pravou svätoštefanskou korunou. Stalo sa tak pravdepodobne 23. júla 1290. Ondreja uznal aj uhorský snem.⁶⁴

Nasledujúci rok vyslala Benátska republika delegáciu, ktorá prechádzala cez Benátkam naklonený Zadar, kde na jeseň v roku 1291 kráľovnej-matke zložili hold zástupcovia mesta. Veľká rada vyslala do Uhorska poslov, ktorí mali Ondrejovi zablahoželať a zároveň si mali nechať potvrdiť dovtedajšie dohody týkajúce sa oblasti Dalmácie. Na pozadí zdvorilostných blahoželaní predostreli Benátčania novopečenému kráľovi Ondrejovi III. aj návrhy na úpravu privilégií, prospešných pre vnútornú i zahraničnú politiku Benátok. Mysleli si, že nový kráľ pochádzajúci

kúrie do uhorských svetských a cirkevných pomerov v druhej polovici 13. a na začiatku 14. storočia: bakalárska práca, UKF, Nitra, 2017, s. 24 – 28.

⁶⁰ ŠTEFÁNIK, ref. 2, s. 189.

⁶¹ ŠTEFÁNIK, ref. 2, s. 189.

⁶² Dnes už len s ťažkosťami zistíme, ktorý z prameňov nám podáva reálnu pravdu, kde sa Ondrej nachádzal v čase smrti kráľa Ladislava. Štajerská rýmovaná kronika nám dokonca ponúka aj detaily o Ondrejovom úteku z väzenia v preoblečení za mnícha. Či je to fakt, alebo fikcia sa dnes môžeme len domnievať. ŠTEFÁNIK, ref. 2, s. 190.

⁶³ Vplyv a vážnosť Tommasiny ešte viac vzrástla po synovej korunovácii. Získala titul slavónskej vojvodkyne. Dokonca disponovala vlastným dvorom, ktorý sa podobal tomu kráľovmu. Bol jej pridelený aj vlastný taverník aj hlavný stolník. Pod jej správou patrilo územie od Dunaja smerom na juh k moru. V spravovaní týchto kritických území jej pomáhal brat Albertino Morosini. Územie obývali ľudia, hovoriaci dialektom podobným benátskemu a aj zvyky a tradície boli veľmi podobné benátskym. Možno aj práve preto mali Tommasina s Albertinom tieto územia v obľube. Albertino bol za zásluhy prijatý do radov uhorských veľmožov. ŠTEFÁNIK, ref. 2, s. 191.

⁶⁴ ŠTEFÁNIK, ref. 2, s. 190 – 191.

z ich radov by sa mal týmto spôsobom odvdáčiť za pomoc pri presadzovaní jeho nárokov na trón.⁶⁵

Veľkým problémom, s ktorým sa musel Ondrej pasovať počas celej svojej vlády, boli odbojní veľmoži, ktorí postupne nadobúdali majetky a moc na úkor kráľovského majestátu. Obávali sa toho, že by sa kráľovstvo dostalo do rúk schopného panovníka, ktorý by im znemožnil zväčšovať svoje mocenské domíniá a prekazil príležitosti obohacovania sa na úkor kráľovských aj cirkevných majetkov. V krajine sa postupne po smrti Štefana V. rozmáhala anarchia, ktorej panovníci nedokázali čeliť.⁶⁶ Feudálna anarchia vrcholila za vlády Ladislava IV. Kumánskeho a nedokázal ju eliminovať ani Ondrej III. Benátsky, ktorého prezývali *cudziniec na uhorskom tróne*.⁶⁷ To, že vyrastal mimo krajiny, v iných podmienkach, v inom prostredí, mu dávali miestni šľachtici patrične pocítiť. V ich radoch sa sformovala najsilnejšia opozícia. Ondrej musel byť dobrým diplomatom, aby dokázal lavírovať na politickom poli, kde sa to hemžilo nepravými. Situácia bola nestála, menila sa z roka na rok. Z odporcov sa stávali prívrženci a naopak. Často sa stávalo, že rozdával donácie šľachticom, s ktorými predtým bojoval. Nebolo ničím nezvyčajným, že opozícia spolupracovala s kráľom a jeho nepriateľmi súčasne, lebo to bolo jednoducho politicky aj ekonomicky výhodné.⁶⁸ Medzi najvypočítavejších veľmožov patrili práve tí z dolných zemí. Slavónski aj chorvátski báni sa snažili efektívne taktizovať, aby zo svojej pozície nárazníkového pásma medzi Benátkami a uhorskou korunou vyťažili čo najviac. Problém nastal vtedy, keď sa v čase Ondrejovho panovania rozhodol anjouovský pretendent Karol Martel zo svojej pozície odobrenej pápežom vystavovať donačné listiny, darovať léna, vymenúvať nových slavónskych bánov a zasahovať tak do vnútornej politiky uhorského vladára, čím ju podstatne naštrboval. Z celej situácie ťažili najmä rody ako Baboničovci, Šubičovci a Kőszegiovci.⁶⁹ Ak sú údaje v Spišskosobotskej kronike hodnoverné, možno tvrdiť, že správanie veľmožov v Uhorsku bolo veľmi vrtkavé a nespoľahlivé. Autor kroniky píše, že najskôr boli veľmoži naklonení Ondrejovej kandidatúre a dokonca ho po katastrofálnej Ladislavovej vláde uznali za legitímneho vládcu krajiny. No krátko na to sa rozhodli, že Ondrej je panovník nevyhovujúci, a tak vycestovali za pápežom s prosbou o nového panovníka, napriek tomu, že trón bol právoplatne obsadený. Bonifác VIII. súhlasne uznal ich požiadavku a v spolupráci s uhorskými veľmožmi dostali mladého Karola Róberta do Uhorska.⁷⁰

Za preukázanú vernosť sa Ondrej svojim stúpencom podporujúcim jeho záujmy patrične odplácal. Jednalo sa poväčšine o léna a donácie. Pri takejto príležitosti Ondrej udelil donáciu Tomášovi, synovi Ratolda, za pomoc v boji jeho svokrovi Albrechtovi Habsburskému proti Adolfovi Nasavskému.⁷¹

⁶⁵ Počas cesty do Uhorska sa Tommasina musela popasovať s istými problémami. Jej družina bola prepadnutá, no napokon sa do Uhorska dostala v bezpečí v sprievode bána Radoslava. ŠTEFÁNIK, ref. 2, s. 190 – 191.

⁶⁶ LUKAČKA, Ján. Rímska kúria a poslední Arpádovci. In *Historica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, 1996, roč. 43, s. 175.

⁶⁷ SEGEŠ, Vladimír – ŠEĐOVÁ, Božena. *Pramene k vojenským dejinám Slovenska 1000 – 1387. I/2*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2011, s. 16.

⁶⁸ ŠTEFÁNIK, ref. 2, s. 192 – 193.

⁶⁹ Karol Martel dokonca vyslal do Uhorska delegáciu, ktorá mala od poddaných vymáhať sľub vernosti. Slavónskych a chorvátskych veľmožov dokonca vyzýval na otvorenú vojenskú vzburu proti vlastnému panovníkovi. ŠTEFÁNIK, ref. 2, s. 193 – 194.

⁷⁰ SOPKO, Július. *Kroniky stredovekého Slovenska. Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov*, Bratislava: Vydavateľstvo Rak, 1995, s. 107.

⁷¹ SEGEŠ – ŠEĐOVÁ, ref. 16, s. 151 – 152.

Už v čase Ondrejovej vlády naberal vplyv Matúša Čáka Trenčianskeho na sile. Z pozície neohrozenosti zo strany kráľa aj cirkvi sa Trenčiansky oligarcha neštítal uzurpovať hrady a panstvá svojich susedov. Takto odňal majetky aj s hradmi synom Kazimíra, Ugrinovi, Petrovi a Lampertovi z rodu Hunt-Poznanovcov. Jednalo sa o navrátenie hradu Čachtice, Piešťany, Rajec, Bojnice, Nohovan (miesto nie je presne lokalizované).⁷² Matúš Čák sa nikdy neobával verejne prejaviť svoj odpor voči kráľovskému majestátu. Bolo to tak pri Ondrejovi a neskôr aj pri Karolovi Róbertovi, ktorého dokonca napadol v jeho sídelnom meste Budín v roku 1311.⁷³ Počas Ondrejovej vlády zastával Matúš funkciu palatína. Vďaka svojmu počínaniu však o tento titul prišiel v roku 1297, kedy sa postavil na odpor voči panovníkovi.⁷⁴ Napriek tomu sa Čák týmto titulom podpisoval v listinách aj naďalej.⁷⁵

Za vlády Ondreja III. došlo v rámci chodu krajiny aj k niekoľkým zmenám. Každoročne sa začal schádzať krajinský snem. Týmto počínom kráľ reagoval na čoraz silnejúcu požiadavku aristokracie zúčastňovať sa na správe krajiny. Od roku 1298 si mohli príslušníci nižšej šľachty voliť svojich zástupcov do kráľovskej rady, kde zastupovali a tlmočili ich požiadavky. Ondrej zavádzal tieto reformy, pretože sa mu zdali prirodzené a efektívne. Inšpiroval sa prostredím, z ktorého pochádzal, kde vyrastal. Bolo pre neho prirodzené, aby sa na správe krajiny podieľali aj nižšie stavy. Týmto činom si navyše ešte viac naklonil uhorskú šľachtu. Tým získal značnú oporu v jej radách proti Anjouovcom.⁷⁶

Zlom v Ondrejovej vláde nastal smrťou jeho prívrženca arcibiskupa Lodoméra (Vladimíra), ktorý skonal v roku 1298. Na jeho miesto nastúpil Gregor, presvedčený stúpenec anjouovskej kandidatury. Nový ostrihomský arcibiskup sa ocitol medzi dvoma mlynskými kameňmi, pretože na jednej strane sľúbil pápežovi Bonifácovi VIII., že bude presadzovať jeho záujmy v rámci anjouovskej kandidatury na uhorský trón a na strane druhej mu jeho funkcia prikazovala prisahať vernosť panovníkovi. Ondrej III. na túto situáciu reagoval zvolaním krajinského snemu do Pešti v roku 1298, kde sa snažil upevniť svoju pozíciu a nakloniť si cirkev i pritiahnuť na svoju stranu ďalších veľmožov.⁷⁷

Ďalším prostriedkom, ktorým sa snažil upokojiť napäté vzťahy medzi šľachticmi či okolitými krajinami, bola sobášna politika. Nepriateľstvo s mocným rodom Köszegeovcov ukončil zväzok s Morosiniovcami. Sám Ondrej sa po smrti manželky Feny oženil s dcérou rakúskeho vojvodu Albrechta, čím posilnil spojenectvo s Habsburgovcami. Albrecht mu dokonca prisľúbil vojenskú pomoc na výprave do Chorvátska proti Anjouovcom, ktorá by definitívne skoncovala s neapolskou hrozbou. Uskutočniť sa mala na jar v roku 1301, Ondrej sa jej žiaľ nedomohol.⁷⁸

Stav uhorskej cirkvi v čase vlády Ondreja III. Benátskeho

Vzťah kráľa Ondreja a uhorského kléru bol od počiatku kladný. Cirkev patrila k jednému z najzákladnejších pilierov Ondrejovej vlády, pretože aj vďaka pomoci dvoch arcibiskupov

⁷² SEGEŠ – ŠEĎOVÁ, ref. 16, s. 151.

⁷³ KUKUČOVÁ, Dominika. *Kardinál Gentilis a jeho misia. Vplyv pápežského legáta na cirkevné a svetské pomery v Uhorsku na začiatku 14. storočia*: diplomová práca, UKF, Nitra, 2019, s. 26.

⁷⁴ Listinu vypracoval v roku 1299 podkancelár kráľa Ondreja, prepoštitelského kostola, Ladislav. SEGEŠ – ŠEĎOVÁ, ref. 16, s. 151.

⁷⁵ PERNIŠ, ref. 1, s. 48 – 50.

⁷⁶ ŠTEFÁNIK, ref. 2, s. 194.

⁷⁷ VLASKO, Vladimír. Počiatky vlády Anjouovcov v Uhorsku. In *Historia nova* 6, Bratislava: FF UK, 2013, s. 37.

⁷⁸ ŠTEFÁNIK, ref. 2, s. 194 – 195.

dokázal Ondrej presadiť svoje nároky na trón a nasledovné uznanie za legitímneho panovníka. Ostrihomský arcibiskup Lodomér (Vladimír) mladého Arpádovca neustále podporoval a bránil jeho záujmy. Keď v roku 1298 umrel, Ondrej tak stratil jedného z najvýznamnejších podporovateľov. Nahradil ho arcibiskup Gregor, ktorý však patril k priaznivcom anjouovskej kandidatury. Tým sa vzťahy s klérom mierne naštrbili.⁷⁹

Ondrejov prvý kontakt s najvyššími zástupcami Petrovho stolca sa uskutočnil v roku 1290, približne v období jeho korunovácie. Ešte počas života Ladislava IV. bol do Uhorska vyslaný pápežský legát Benvenuto, *episcopo Eugubino*. Legáciou ho splnomocnil pápež Mikuláš IV. v máji 1290. Benvenuto prišiel do kráľovstva až po Ladislavovej smrti. Jeho úlohou teda už nebolo napomínať kráľa, ale postarať sa o jeho vdovu Izabelu (Alžbetu). Pápež sa o nej v listinách vyjadruje ako o „*prorsus abiecta*,” čo jasne vyjadruje postavenie, aké Izabela v manželstve požívala.⁸⁰

Stav cirkvi bol v čase Ondrejovho nástupu na trón žalostný. Úpadok spoločenských pomerov prebiehal súčasne s úpadkom cirkvi. Pápežskí legáti si v Uhorsku podávali kľúčky. Ani jednému sa však nepodarilo stabilizovať cirkevné pomery a postavenie cirkvi v spoločnosti v plnom rozsahu. Zvolávali sa synody, ktoré reagovali na dané problémy. Z nich vzišlo mnoho synodálnych nariadení, z ktorých mnohé ani nenadobudli platnosť.⁸¹ Najväčším problémom bolo zasahovanie šľachticov z titulu patronátneho práva do záležitostí cirkvi. Cirkevné posty obsadzovali podľa ľubovôle laici, zaberali cirkevné majetky a manipulovali s jej majetkom, čo sa negatívne podpísalo na postavení cirkvi v spoločnosti.⁸² Veľmi dobrý obraz o postavení uhorskej cirkvi a jej problémoch v tomto období reflektujú rozsiahle synodálne nariadenia pápežského legáta Filipa z Ferma, ktorý predsedal Budínskej synode v roku 1279.⁸³

Chvíľu sa zdalo, že sa Ondrejovi darilo pozdvihnúť postavenie cirkvi v Uhorsku, no všetko sa začalo meniť po smrti ostrihomského arcibiskupa Lodoméra v roku 1298. Zároveň sa začala naštrbovať pozícia kráľovského majestátu, pretože najvyšší cirkevný predstaviteľ Uhorska, novozvolený arcibiskup Gregor, patril k stúpencom Anjouovcov. Gregor verejne spochybňoval Ondrejove nároky na uhorský trón a stal sa jeho hlavným odporcom na domácej pôde. Reakciou bolo zvolanie krajinského snemu Ondrejom III. v Pešti v auguste 1298. Tu sa panovník všemožne snažil nakloniť veľmožov i cirkev na svoju stranu. Prítomní zástupcovia cirkvi aj šľachty vypracovali zákony, ktoré určovali postavenie panovníka, hovorili o právach cirkvi, postavení šľachty a ich povinnosti voči vplyvným veľmožom. Tí boli tak mocní a vplyvní, že ani panovník a ani cirkev nedokázali voči nim tieto zákony presadiť.⁸⁴ Ondrej vnímal Gregorov postoj minimálne ako zradu, pretože práve Ondrej pomohol Gregorovi na ostrihomský arcibiskupský stolec. Pôvodne zastával post kráľovského kancelára a v listinách ho častuje prívlastkami ako

⁷⁹ LOPATKOVÁ, Zuzana. *Cirkevné dejiny stredovekého Slovenska*. Trnava, FF Trnavská univerzita, 2013, s. 37 – 38.

⁸⁰ THEINER, Augustino. *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I.: 1216 – 1352*, Romae, 1859, s. 631, č. 582. (Ďalej ako VMH I.)

⁸¹ Aj významná legácia Filipa z Ferma dopadla neúspechom. Napriek obsahovo bohatým synodálnym nariadeniam, ktoré dokonalo reflektujú stav Uhorska a cirkvi, mnoho z nich nevošlo nikdy do platnosti. KRAFL, Pavel Otmar. *Polské provinciální synody*, Praha, 2016, s. 52 – 54.

⁸² LOPATKOVÁ, ref. 28, s. 38.

⁸³ KUKUČOVÁ, *Zásahy pápežskej*, ref. 8, s. 23 – 28.

⁸⁴ Je zaujímavé, že podľa Zlatej buly z roku 1222, nemohol byť nikto z kráľových dvoranov, ani z poddaných prijatý biskupmi medzi klérus. Cirkevné posty mali byť tým pádom zastávané len ľuďmi šľachtického pôvodu. LOPATKOVÁ, ref. 28, s. 38.

„drahý“ či „verný.“⁸⁵ Po povýšení Gregora na arcibiskupa ho vo funkcii kancelára nahradil čanádsky biskup Anton.⁸⁶

Za účelom konsolidácie pomerov v Uhorskom kráľovstve vyslala Rímska kúria pápežského legáta Benevenuta. Jeho legácia patrí k menej známym a významným, pretože nepriniesla žiadne dôležité výsledky. Mikuláš IV. ho preto v roku 1290 z Uhorska stiahol. Novým legátom pre Uhorsko sa stal jesinský biskup Ján.⁸⁷

V diele Carola Péterffyho z roku 1742 nájdeme informáciu o provinciálnej synode zvolanej do Ostrihomu. Konat' sa mala v roku 1292 a mal jej predsedat' ostrihomský arcibiskup Lodomér a kráľ Ondrej III.⁸⁸ Ďalšia provinciálna synoda v Ostrihome sa uskutočnila v roku 1294, opäť za účasti Ondreja a Lodoméra. Na oboch sa predkladali problémy uhorského kráľovstva, postavenie kráľa, šľachty a cirkvi v uhorskej spoločnosti.⁸⁹

Zahraničná politika Ondreja III. a jeho pokusy o konsolidáciu pomerov v krajine

Hneď po nástupne na trón musel Ondrej III. vyriešiť problém týkajúci sa západného pohraničia a Bratislavy, na ktoré si pomerne aktívne nárokoval rakúsky vojvoda Albrecht Rakúsky.⁹⁰ Albrecht si nenárokoval len na územie, ale aj na uhorskú korunu, keďže už od 11. storočia považovali Habsburgovci Uhorsko za uvoľnené ríšske léno.⁹¹

Okrem atakov z rakúskej strany ohrozovala Ondrejovo postavenie aj hrozba z Neapola. Anjouovci sa aktívne podieľali na presadzovaní svojich nárokov na uhorský trón, a to aj s pomocou Rímskej kúrie. Mária, sestra nebohého kráľa Ladislava IV., preniesla svoje nároky na syna Karola Martela, ktorý však krátko na to zomrel. Preto v roku 1295 pripadli dedičské práva jeho synovi Karolovi Róbertovi z Anjou.⁹² Ešte v roku 1292 stihol Karol Martel vyprovokovať proti Ondrejovi ozbrojený útok, ktorý viedol Henrich z Köszege. Ten údajne Ondreja dokonca uväznil a pustil ho až po dlhom rokovaní a ústupkoch. Na oplátku musel za seba kráľ nechať vo väzení rukojemníkov. Všetkých, ktorí Ondrejovi zo zajatia pomáhali, odmenili. Vyostrené vzťahy zmiernil až sobáš,

⁸⁵ „*Andreas Rex in literis his Gregorium adhuc dilectum et fidelem Cancelarii exercuit.*“ KNAUZ, Ferdinandus (ed.). *Monumenta ecclesiae Strigoniensis II. 1273 – 1321*. Ostrihom, 1882, s. 436. (Ďalej ako MES II.)

⁸⁶ MES II., ref. 34, s. 437.

⁸⁷ Postoj pápežov k Ondrejovi bol vždy chladný, ba až odmeraný. S ťažkosťami napokon uznali jeho korunováciu, no neohodli sa s ňou zmieriť. Neustále podporovali Anjouovcov v zápase o Uhorsko. Aj arcibiskup Lodomér sa dostal do konfliktu záujmov s Rímskou kúriou, pretože patril k Ondrejovým verným stúpencom. Mikuláš IV. ho v iste rázne pokarhal, že tajil jeho úmysly zvoliť vojvodu Ondreja za kráľa. LUKAČKA, ref. 15, s. 179.

⁸⁸ „*Synodus Strigoniensis provincialis. Habita sub Andrea III. Hungariae rege & Lodomerio Archiepiscopo Strigoniensi, VI. Maji, Anno M.CC.XCII.*“ PÉTERFFY, Carolus. *Sacra concilia ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata I. Posonii, 1742*, s. 126. (Ďalej ako SCE I.)

⁸⁹ „*Synodus Strigoniensis habita sub Andrea III. Hungariae rege & Lodomerio Archiepiscopo Strigoniensi, Strigonii. Anno M.CC.XCIV.*“ SCE I., ref. 37, s. 129.

⁹⁰ RÁBIK, Vladimír – LABANC, PETER – TIBENSKÝ, Martin. *Slovenské stredoveké dejiny I*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013, s. 69.

⁹¹ RÁBIK, ref. 39, s. 69.

⁹² Anjouovci robili všetko preto, aby oslabili Ondrejovu pozíciu v krajine. Vehementne im v ich záujmoch pomáhala pápežská stolica. Vďaka svojmu finančnému potenciálu boli schopní aj prostredníctvom úplatkov ovplyvňovať uhorských šľachticov. Vysielali zásielky obilia do Uhorska, využívali spory pobrežných dalmátskych miest s Benátkami. Ich cieľom bolo vyvolať v kráľovstve proti Ondrejovi silný odpor, v prípade potreby ozbrojenú vzburu. ŠTEFÁNIK, ref. 2, s. 192 – 193.

ktorým sa spojili rody Morosiniovcov a Köszeგიოvcov. Problémom však ostávali mestá na juhu. Po nástupne Ondreja III., ktorý bol v podstate Benátčan, volili mestá v Dalmácii cestu prímeria, aby si Benátky neznepriatelili. Anjouovci sa pokúšali prelomiť tento krehký mier tým, že s mestami obchodovali. Avšak nie všetky dalmátske mestá boli s Anjouovcami zadobre, napríklad Trogir korzáorskými akciami sťažovali život miest v Taliansku, ktoré mali v správe Anjouovci.⁹³

Jedna aj druhá strana mali veľmožom čo ponúknuť. Z oboch strán prichádzali léna a donácie, ktorými obdarovávali nielen svojich, ale aj možných prívržencov. Nečudo, že sa kráľovský majetok tak okliešťoval, keď bol z neho kráľ nútený ukrajovať, aby si udržal postavenie a dostatočný vplyv.⁹⁴

Ondrej III. ustál aj vonkajšie hrozby, a to vďaka schopných radcom z radov talianskej šľachty, ktorí s ním pricestovali z Benátok, vďaka politickej obratnosti svojej matky a strýka, ale aj vďaka vlastnej šikovnosti a diplomatickému nadaniu. Ondrej mal v porovnaní s Anjouovcami viacero výhod. Mohol sa oprieť o domácu podporu kléru a značnú časť šľachty. Jeho korunovácia splnila všetky potrebné právne atribúty, takže bola uznaná za legitímnu. Jeho nároky na trón plynuli z mužskej línie, kým tie Anjouovské boli po praslici. Tí však mali podporu mocnej Rímskej stolice, čo Ondrejovi absentovalo. Ondrej mal podporu i zo zahraničia. Podporovala ho Benátska republika, s ktorou Uhorsko viedlo aktívny obchod, čím dochádzalo k celkovému hospodárskemu pozdvihnutiu kráľovstva.⁹⁵

Záhada smrti posledného arpádovského následníka trónu

Pri tvorení obrazu Ondrejovho života a vlády nemôžeme vynechať jeho náhlu a nečakanú smrť. Tá je dodnes opradená množstvom nejasných príbehov a protichodných tvrdení. Za zmienku stojí spomenúť aspoň niekoľko verzií a je na čitateľovi, k akému záveru sa prikloní a bude ho pokladať za najpravdepodobnejší.

Historiografia nám ponúka jednu oficiálnu verziu o príčine smrti. Ondrej mal údajne umrieť od vyčerpania a súčasne od žiaľu nad matkiným úmrtím. Toto nájdeme napísané v Štajerskej rýmovanej kronike z pera Ottakara von Hornecka. V ďalších verziách sa informácie rozchádzajú. Niektorí kronikári tvrdia, že Tommasina umrela ešte pred Ondrejom, iní zasa, že ho prežila. Po synovej smrti bojovala o majetky a postavenie, ktoré jej prislúchali. Autor tejto verzie tvrdí, že po synovej smrti jej pozícia upadala a zbavili ju majetkov. Preto sa spolu s bratom Albertinom vrátila do Benátok, kde Albertino postavil palác. Tam obaja dožili svoje posledné roky života. Otázkou stále ostáva, kedy Tommasina zomrela. Či pred alebo po Ondrejovi. Faktom je, že palác, ktorý Albertino postavil, lemuje ulicu a nádvorie, ktoré už vtedy nieslo Tommasinine meno a volajú sa tak dodnes. Taliansky kronikár Donato Contarini, ktorý pravdepodobne poznal potomkov Morosiniovcov a študoval ich rodinný archív, podáva správu o tom, že Tommasina zomrela po Ondrejovej smrti v Benátkach. Jej prítomnosť v paláci môže dokladať aj fakt, že ulica už vtedy niesla jej meno. Možné je aj to, že si ju takto chcela pozostalá rodina uctiť *post mortem*. Ostávame teda väznení medzi dvoma úplne odlišnými verziami o smrti kráľovnej Tommasiny. To, ktorá je pravdivá, vedia len jej súčasníci. A možno je pravda niekde uprostred.⁹⁶

⁹³ ŠTEFÁNIK, ref. 2, s. 192 – 193.

⁹⁴ RÁBIK, ref. 39, s. 69 – 71.

⁹⁵ ŠTEFÁNIK, ref. 2, s. 194 – 195.

⁹⁶ Aj k Tommasininej smrti sa viaže istá legenda. Údajne zomrela na následky otravy jedom, ktorý bol pôvodne určený pre Ondrejovho nepriateľa, ktorého sama chcela otráviť. Poslala mu teda chutnú divinu, ktorú však stihol vymeniť za bažanta. Tým sa otrávené mäso dostalo na kráľovnin stôl a nanešťastie ho sama

Iná verzia zasa hovorí, že Ondrej zomrel na otravu jedom, ktorý mu bol údajne podaný jedným z jeho odporcov. Istý čas padol tiež podozrenia aj na anjouovské l'alie, čím by bola odstránená jediná veľká prekážka k svätoštefánskej korune.⁹⁷

Ťažko dnes s presnosťou určiť, z akého dôvodu zomrel tridsaťpäťročný kráľ, ktorý bol na vrchole svojich síl a moci. Väčšina dobových historikov a kronikárov sa prikláňa k názoru, že sa jednoducho utrúpil na smrť. Nedokázal sa preniesť cez stratu svojej matky Tommasiny a jeho psychický stav sa začal zhoršovať. Ondrejov zármutok je pochopiteľný. V Tommasine nestratil len matku, ale aj političku, taktičku, poradkyňu a dôverníčku, ktorá pri ňom stála od začiatku až do konca a pomáhala mu svojimi radami i v tých najťažších chvíľach.⁹⁸ Verzia o smrti Tommasiny týkajúca sa otravy jedom je nepravdepodobná. Kráľovná by určite neprijala dar vo forme jedla a už vôbec nie od nepriateľa. Autor Štajerskej rýmovanej kroniky bol zaujatý voči Talianom, čo v texte kroniky zreteľne cítiť, preto takmer všetko pochádzajúce z talianskej strany vykresľoval skôr v negatívnych odtieňoch. Aby kronikár zaujal čitateľa nielen historickými faktami, ale aj štýlom, je možné, že si mnoho informácií doplnil a upravil. Rovnako obľúbeným skonom mocných u Otta von Honecka je práve otrava jedom, preto je dôležité tieto informácie brať s nadhľadom a overiť ich.⁹⁹

Dňa 14. januára 1301 zostalo Uhorsko bez oficiálneho panovníka. Vymrela Arpádovská dynastia, ktorá sprevádzala dejiny Uhorska od jeho založenia Štefanom I. v roku 1000. Jedna kapitola uhorských dejín sa skončila a nástupom nového, cudzokrajného rodu, sa otvorila nová kapitola. Anjouovcom sa otvorila vytúžená cesta k uhorskému trónu. Avšak ani po Ondrejovej smrti nemal Karol Róbert z Anjou korunu istú. Okamžite sa do boja o korunu vložili ďalší uchádzači, a to český kráľ Václav II., ktorý chcel korunu získať pre syna Václava III. a bavorský vojvoda Otto Wittelsbach. Napokon z neľútostného súboja o Uhorsko vyšiel víťazne Karol Róbert, ktorý krajinu stabilizoval, prelomil moc spurných šľachticov a priviedol kráľovstvo k hospodárskemu rozkvetu. Stav konsolidácie a rozmachu nenastal hneď po Karolových korunováciách (dohromady boli tri). Karol musel zmeniť stratégiu. Dobré vedel, že cesta ústupkov, diplomacie a kompromisov nie je v tomto stave možná. Vsadil na politiku tvrdej ruky, vojenských zásahov, trestov a odmeňovania za zásluhy.¹⁰⁰

Aj Ondrejove následníctvo bolo problematické. Nezanechal po sebe žiadneho mužského potomka. Súdobé pramene píšú, že zomrel „*sine hereditibus*“, napriek tomu, že potomka zanechal.¹⁰¹ Zostala po ňom len dcéra Alžbeta, ktorú splodil s prvou manželkou Fenenou. Druhé manželstvo s Agnešou Habsburskou ostalo bezdetné, nakoľko mala k Ondrejovi chladný, odtážený vzťah. Mladučká Alžbeta sa nevyhla víru sobášnej politiky a dynastické povinnosti mladej princeznej ju neminuli. Z politicky výhodných dôvodov sa zasnúbila s budúcim českým kráľom Václavom III. Napokon zo sobáša vzišlo, lebo Václav II. našiel pre syna vhodnejšiu nevestu.¹⁰²

skonzumovala. Tento príbeh vznikol pravdepodobne neskôr a je inšpirovaný štýlom politiky a travičstva renesančných talianskych Borgiovcov. ŠTEFÁNIK, ref. 2, s. 196 – 199.

⁹⁷ VLASKO, ref. 26, s. 40.

⁹⁸ VLASKO, ref. 26, s. 40.

⁹⁹ ŠTEFÁNIK, ref. 2, s. 197 – 198.

¹⁰⁰ PERNIŠ, ref. 1, s. 96 – 112.

¹⁰¹ MES II., ref. 34, s. 501, č. 533.

¹⁰² SEGEŠ, Vladimír. *Kniha kráľov*, Bratislava: SPN, 2010, s. 130 – 132.

Záver

Aký teda *cudzinec na uhorskom tróne* bol a aký význam mala jeho vláda pre Uhorsko? Napriek skutočnosti, že Ondrej to po svojom príchode do krajiny nemal ľahké, dokázal využiť svoj diplomatický potenciál, zúročiť a následne efektívne aplikovať vedomosti, ktoré si sem doniesol z Benátok. Benátska republika bola pomerne vyspelá politicky, prevládal tam demokratickejší režim ako v Uhorsku. Ondrejov štýl vlády nepochybne ovplyvnilo prostredie, v ktorom bol vychovávaný. Jeho matka Tommasina Morosini bola schopná politička, strýko Albertino skúsený obchodník a aristokrat. Morosiniovci navyše disponovali slušnou ekonomickou základňou, čo Ondrejovi umožnilo podnikat' i prípadné vojenské útoky a štedro odmeňovať svojich priaznivcov.¹⁰³ Opieral sa o mestá a nižšiu šľachtu, no jeho povaha stratéga a diplomata na odbojnú uhorskú šľachtu nezaberala. Naďalej silneli už beztak silné rody ako páni z Kyseku, Šubičovci, Baboničovci, Matúš Čák Trenčiansky, s ktorým Ondrej nemal tak zlé vzťahy ako napríklad jeho nástupca Karol Róbert z Anjou.¹⁰⁴

Ondrej III. dával vždy prednosť diplomacii pred ozbrojeným zastrašovaním alebo násilnými útokmi. Situáciu v krajine sa mu napokon podarilo na krátky čas konsolidovať a upokojiť. Naklonil si nižšiu šľachtu a mestá vďaka mnohým ústupkom a výhodám, ktoré im potvrdzoval. Možno aj preto sa nebojácni uhorskí šľachtici odmietali vzdať svojich práv, výbojnej politiky a naďalej si dopĺňali pokladnice a rozširovali územné domény na úkor kráľovských a cirkevných majetkov. Zdalo sa, že politika kompromisov, ústupkov a odmeňovania nestačí, proti mocným aristokratom bolo pravdepodobne potrebné vystúpiť ráznejšie.¹⁰⁵

Uhorsko si okrem iného prilepšilo aj v rámci ekonomiky a hospodárstva, a to predovšetkým vďaka aktívnemu obchodovaniu s Benátkami. Dokázal teda urovnať aj zahraničné spory. Jedinou hrozbou, ktorá mu neustále visela nad hlavou ako Damoklov meč, boli neapolskí Anjouovci, ktorí proti nemu nepretržite spriadali intrigy a snažili sa za pomoci pápeža Mikuláša IV., neskôr Bonifáca VIII., Ondreja zdiskreditovať. Dokonca ešte počas života Ondreja III. bol mladý Karol Róbert z Anjou korunovaný za uhorského panovníka. Ondrej však nič nenechal na náhodu a cestu do Uhorska anjouovskej delegácii prekazil. Zostali na čas „uväznení“ v Zadare v Chorvátsku až do Ondrejovej smrti v roku 1301. Pohyb sprievodu Karola Róberta sledoval Ondrejov dôverník Peter Bonzano, ktorý bol na ceste do Ríma. Správy o Karolovom pohybe poslal priamo z Benátok. Jeho správy sú však spochybniteľné, pretože si v niektorých veciach protirečia. Faktom však zostáva, že Ondrej sa cítil pri sile a Karolovým príchodom sa nejako neznepokojoval. On i jeho matka Tommasina sa ešte v roku 1300 venovali bežným vladárskym povinnostiam.¹⁰⁶

Napriek všetkému, chýbal Ondrejovi jeden dôležitý pilier stability, a to mužský dedič. Preto v roku 1299 stanovil za svojho nástupcu Albertina Morosiniho a jeho potomkov.¹⁰⁷

Nie je na mieste označovať Ondreja III. Benátskeho ako slabého panovníka a zaraďovať ho medzi menej významných panovníkov Uhorského kráľovstva. Aj napriek tomu, že na trón nastúpil v pomerne mladom veku a bez predošlých skúseností, bol schopný krajinu, ktorá sa nachádzala v žalostnom stave, stabilizovať a hospodársky pozdvihnúť, aj keď len na krátky čas. Reformy,

¹⁰³ ŠTEFÁNIK, ref. 2, s. 195.

¹⁰⁴ SEGEŠ, ref. 51, s. X

¹⁰⁵ RÁBIK, ref. 39, s. 69 – 70.

¹⁰⁶ RÁBIK, ref. 39, s. 69 – 70.

¹⁰⁷ Ondrejovi príbuzní z rodu Morosiniovcov sa nepriamo podieľali na chode kráľovstva spolu s ním. Jeho bratranec Turco si vzal dcéru Henricha z Kőszega, Baldo Morosini spravoval niektoré uhorské územia, neter Constanza sa strategicky vydala za srbského kráľa Ladislava, čím zabezpečila Uhorsku spojenca. Morosiniovci patrili k správcom Dubrovníka a Zadaru. ŠTEFÁNIK, ref. 2, s. 196.

ktoré plánoval spolu so svojimi radcami, čakali na uvedenie do života. Najskôr však musel posilniť pozíciu kráľovského majestátu a vysporiadať sa s odbojnou šľachtou.¹⁰⁸ Medzi najmocnejších odbojných veľmožov toho času patrili páni z Kyseku, Borša Lysý, Matúš Čák, Abovci, Ákošovci, Ladislav Kán, Šubičovci, Baboničovci. Všetmožno brzdili rast krajiny a stabilizáciu pomerov.¹⁰⁹ Uhorsko v tom čase jednoducho na nové reformy, inšpirované systémom v Benátkach, nebolo pripravené. Všetky jeho snahy a plány napokon ukončila smrť 14. januára 1301. Dodnes sú o jeho náhlom a nečakanom skone vedené polemiky a odborníci sa nevedia jednoznačne zhodnúť na príčine smrti. Nech už bol dôvod smrti posledného arpádovského panovníka akýkoľvek, Uhorsko mu môže vdáčiť za krátke obdobie relatívneho a krehkého pokoja, kedy sa uprednostnila diplomacia pred násilím.¹¹⁰ Dubnická kronika nám podáva aj informáciu o poslednom Ondrejovom odpočinku. Jeho ostatky boli dôstojne uložené u minoritov v Kostole sv. Jána Evanjelistu, o meste v kronike zmienka nie je.¹¹¹

¹⁰⁸ ŠTEFÁNIK, ref. 2, s. 195 – 196.

¹⁰⁹ SEGEŠ Vladimír. Keď vymreli Arpádovci. Cudzinci na uhorskom tróne. In *Historická revue*, roč. V, č. 1, s. 10 – 12.

¹¹⁰ ŠTEFÁNIK, ref. 2, s. 195 – 196.

¹¹¹ SOPKO, Július. *Kronika uhorských kráľov zvaná Dubnická*, Bratislava: Vydavateľstvo Rak, 2004, s. 95 – 97.

Použitá literatúra

Publikované pramene

KNAUZ, Ferdinandus (ed.). *Monumenta ecclesiae Strigoniensis II. 1273 – 1321*. Ostrihom, 1882, 883 s.

PÉTERFFY, Carolus. *Sacra concilia ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata I. Posonii, 1742*, 488 s.

THEINER, Augustino. *Vetera Monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I. : 1216 – 1352*. Romae, 1859, 837 s.

Literatúra

KRAFL, Pavel Otmar. *Polské provinciální syndody*, Praha, 2016, 174 s. ISBN 9788072862740.

KUKUČOVÁ, Dominika. *Zásahy pápežskej kúrie do uhorských svetských a cirkevných pomerov v druhej polovici 13. a na začiatku 14. storočia*: bakalárska práca, UKF Nitra, 2017, 50 s.

KUKUČOVÁ, Dominika. *Kardinál Gentilis a jeho misia. vplyv pápežského legáta na cirkevné a svetské pomery v Uhorsku na začiatku 14. storočia*: diplomová práca, UKF Nitra, 2019, 80 s.

LOPATKOVÁ, Zuzana. *Cirkevné dejiny stredovekého Slovenska*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013, 77 s. ISBN 9788080826390.

LUKAČKA, Ján. Rímska kúria a poslední Arpádovci. In *Historica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, 1996, roč. 43, s. 173–181. ISBN 9788022340137.

PERNIŠ, Jaroslav. *Anjouovci. Princovia s kvetmi ľalie*. Bratislava: Ikar, 2016. 311 s. ISBN 9788055148199.

RÁBIK, Vladimír – LABANC, PETER – TIBENSKÝ, Martin. *Slovenské stredoveké dejiny I*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013, 73 s. ISBN 9788080825997.

SEGEŠ, Vladimír et al. *Kniha kráľov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2010, 299 s. ISBN 9788010020263.

SEGEŠ, Vladimír – ŠEĎOVÁ, Božena. *Pramene k vojenským dejinám Slovenska 1000 – 1387. I/2*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2011, 288 s. ISBN 978-80-89523-14-6.

SEGEŠ Vladimír. Keď vymreli Arpádovci. Cudzinci na uhorskom tróne. In *Historická revue*, roč. V, č. 1, s. 10–12.

SOPKO, Július. *Kroniky stredovekého Slovenska. Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov*, Bratislava: Vydavateľstvo Rak, 1995, 383 s. ISBN 805501066.

SOPKO, Július. *Kronika uhorských kráľov zvaná Dubnická*, Bratislava: Vydavateľstvo Rak, 2004, 239 s. ISBN 9788085501131.

ŠTEFÁNIK, Martin. Morosiniovci v Uhorsku za vlády Ondreja III. a dve verzie o smrti kráľovnej Tommasiny. IN *Historický časopis*, roč. 54, č. 2, 2006, s. 187–199.

Bitka na Krbavskom poli

Bc. František Jakab

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

„Nikdy za ľudskej pamäti nevideli výzbrojou tak pripravených Turkov, ako tí boli, rovní kresťanom. Panciere, brnenia, prilby na sebe mali. A takáto bitka a porážka sa stala na deň svätého Gorgónia, tri hodiny predpoludním v jednej krajine chorvátskej, ktorú volajú Krbava“¹¹² Týmto slovami popísal bitku na Krbavskom poli šľachtic Ján Hasištejnský.¹¹³ Snaha ochrániť Chorvátsko pred rabujúcimi osmanskými hordami síce dopadla katastrofálne, no v chorvátskej tradícii sa uchovala dodnes. Tomuto stretu predchádzalo viac, ako storočie úspešného obsadzovania európskych území Osmanmi.

Expanzia Osmanskej ríše na Balkánsky polostrov spôsobila chaos vo všetkých štátoch a postupne zapríčinila ich zánik, či rozpad. Po búrlivom 14. storočí, kedy Osmani rozvrátili Bulharské cárstvo a obsadili veľkú časť Byzantskej ríše a Srbska, nasledovalo nie menej rušné 15. storočie, v ktorom Osmania dobyli Konštantínopol, centrum srbskej despócie Belehrad, prenikli a zabrali územie Bosny, Hercegoviny, a Zety. Spomínané udalosti dramaticky pretvorili politickú mapu Európy, ktorá túto skutočnosť reflektovala aj v strategickej a ekonomickej oblasti. Osmanom to umožnilo usídlť sa do priameho susedstva Uhorského kráľovstva, ktoré tak bolo nútené zaoberať sa obranou vlastného územia a riešiť osmanskú hrozbu – len niekoľko rokov od pádu Bosenského kráľovstva (1463) sa Osmani objavili v Dalmácii a Chorvátsku¹¹⁴, odkiaľ si priniesli „úlovok“ v podobe tisícok ľudí, budúcich otrokov Osmanskej ríše.¹¹⁵

Pop Martinac píše:

„A keď obsadili celé Grécko a Bulharsko, Bosnu a Albánsko, napadli chorvátsky národ, (proti ktorému vyslali) obrovské vojsko.“¹¹⁶

Uhri, pod vedením kráľa Mateja I. Huňadyho, zvaného podľa havrana v erbe Korvín, sa ešte v ten istý rok, v ktorom padla Bosna, zamerali na jej znovuzískanie, čo sa im aj čiastočne podarilo – jej severná a západná časť sa na čas ocitla v ich rukách. Po masívnom útoku Osmanov boli uhorské vojská vytlačené z regiónu Neretvy a hranica sa posunula na riekú Cetina. Z toho dôvodu bola zreorganizovaná obrana Bosny a Chorvátska. Napriek snahe zabrániť hlbšiemu prieniku Osmanov do Bosny sa to Uhrom nedarilo. V roku 1480 Matej Korvín síce získal územia až po Sarajevo, no po obsadení Hercegoviny Osmanmi sa o dva roky neskôr musel z Bosny

¹¹² HASIŠTEJNSKÝ, Jan. *Putování k Svatému hrobu: dle rukopisu pražské c.k. universitní knihovny*. Praha: Nakladatelství České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1902, s. 95.

¹¹³ Ján Hasištejnský sa o tejto bitke dozvedel počas svojho pobytu v Zadare, pri spiatočnej ceste zo Svätej Zeme – „A hovoril mi o tom jeden dobrý urodzený človek Chorvát, ktorý sem prišiel do Zadaru, keď som tu bol, veľmi žalosťne o tom, že v bitke stratil vlastného brata a šesť strýkov, rozprával.“ HASIŠTEJNSKÝ, ref. 1, s. 94.

¹¹⁴ Od roku 1102 spojené s Uhorskom personálnou úniou.

¹¹⁵ PELIKÁN, Jan. et al. *Dějiny Srbska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 103, 117; DRŠKA, Václav – PICKOVÁ, Dana. *Dějiny středověké Evropy*. Praha, 2004, s. 337; RYCHLÍK, Jan – PERENČEVIĆ, Milan. *Dějiny Chorvatska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 82.

¹¹⁶ MACAN, Trpimir. *Dějiny Chorvatů*. Praha, 2000, s. 53.

stiahnuť. Tá sa stala pre Osmanskú ríšu oporným bodom, odkiaľ bolo možné podnikat' ďalšie útoky za uhorské hranice a priamo tak ohrozovať oblasti Chorvátska, Dalmácie a priľahlých území. Veľká časť Chorvátska a Slavónie v tom čase ľahla popolom.¹¹⁷

Do Krbavy Osmani zavítali prvýkrát už v roku 1463 a nebolo to naposledy. Niekoľkokrát zaútočili aj v nasledujúcich rokoch. Zo strachu pred osmanskou hrozbou bola zriadená Senjská kapetanija¹¹⁸ (mala chrániť mesto Senj pred Osmanmi) a dve bánoviny (Šabacská a Severinská). Hlavnými strážcami hraníc sa stali šľachtici, ktorí boli nútení na seba vziať väčšinu povinností a výdavkov, spojených s obranou kráľovstva. Opatrenia vyvolali nevôľu voči vládcovi medzi chorvátskou šľachtou, pretože okrem reorganizácie obrany sa Matej Korvín snažil vyberať aj peniaze na boj proti Osmanom. Aj z toho dôvodu odmietala chorvátska nobilita po jeho smrti uznať za kráľa jeho nemanželského syna Jána. Napriek snahám zastaviť osmanskú expanziu ďalej na sever boli chorvátske hranice bránené slabo, poväčšine len domácou šľachtou a málopočetnými jednotkami uhorského panovníka. V roku 1491 osmanské oddiely vyslané Jakubom-pašom Hadumom, čerstvo menovaným bosenským sandžakbegom, prenikli až do Kraňska a Štajerska. Pri spiatocnej ceste z lúpežnej výpravy však utrpeli drvivú porážku od chorvátskeho kniežata Bernardina Frankopana na rieke Kupa. Po prehre Osmania ustupovali smerom k Bosne, no pri meste Vrpile ich napadol Ladislav Egerváry spolu s Bernardinom Frankopanom, porazil ich a množstvo z nich zajal. Keď o dva roky neskôr vytiahli Osmani s obrovským vojskom, ktoré viedol sám Jakub-paša Hadum, znovu na chorvátske územie, začalo sa schýľovať k veľkej bitke.¹¹⁹

Osmanské pramene o Jakubovi-pašovi píšu:

*„Jakub pochádzal z bosenského vilajétu. Prišiel raz pred sultána Muhameda (Mehmeda – pozn. autora), a potom ho vychovával tento sultán. Dobrotivý sultán ho potom poslal k sultánovi Bajazidovi, ktorý prebýval v Amasyí...“*¹²⁰

Osmania najprv obľahli mesto Jajce¹²¹, od tohto zámeru však upustili a vydali sa smerom na Kraňsko, Chorvátsko a Štajersko s cieľom rabovať a brať otrokov, ktorých by neskôr predali v Osmanskej ríši. Prenikli až po riekú Dráva, kde sa s množstvom nakradnutého dobytku a ľudí otočili a cez Záhorie¹²² tiahli rabujúc všetko navôkol naspäť do Bosny. Do cesty sa im však postavili Chorváti z Krbavy, Liky a Slavónie, doplnení zbormi Bernardina Frankopana, ktorí chceli oslobodiť svojich rodákov a taktiež získať naspäť majetok. Armády sa stretli pri meste Udbina¹²³,

¹¹⁷ RYCHLÍK – PERENČEVIĆ, ref. 4, s. 82; HAVLÍKOVÁ, Lubomíra. *Dějiny Balkánu (jihovýchodní Evropy) ve středověku*. Praha – Brno : VLN, 2014, s. 38; FINE, John V. A. *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. Michigan, 2009, s. 588–589.

¹¹⁸ kapetanija – pohraničné územie určené na obranu pred Osmanmi. kapetanija. In *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje* [online]. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupné na internete: <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30289>>. [cit. 2021-05-15].

¹¹⁹ RYCHLÍK – PERENČEVIĆ, ref. 4, s. 82–83; FINE, ref. 6, s. 590, 592–593; HAVLÍKOVÁ, ref. 6, s. 38; KUŽIĆ, Krešimir. Bitka Hrvata – bitka na Krbavskom polju 1493. godine. In *Historijski zbornik*, 2014, roč. 67, č. 2, s. 18; KRUHEK, Milan. Sraz kršćanstva i islama na Krbavskom polju 9. rujna 1493. godine. In *Riječki teološki časopis*. 1993, roč. 1, č. 2, s. 249; KEKEZ, Hrvoje. Bernardin Frankapan i Krbavska bitka: je li spasio sebe i malobrojne ili je pobjegao iz boja?. In *Modruški zbornik*. 2009, roč. 3, č. 3, s. 79; KRUHEK, Milan. Bitka na Krbavskom polju 9. rujna 1493. In BOGOVIĆ, Mile – BEŽEN, Ante. *Crkva hrvatskih mučenika na Udbini – od ideje do ostvarenja*. Gospić – Udbina, 2016, s. 33; KARBIĆ, Marija. Hrvatsko plemstvo u borbi protiv Osmanlija. Primjer obitelji Berislavića Grabarskih iz Slavonije. In *Povijesni prilozi*. 2006, roč. 25, č. 31, s. 71.

¹²⁰ KRUHEK, Sraz kršćanstva, ref. 8, s. 244.

¹²¹ Mesto v dnešnej Bosne a Hercegovine.

¹²² Chorvátsky región „Zagorje“.

¹²³ Nachádza sa v regióne Lika, v strednom Chorvátsku.

na Krbavskom poli dňa 9. septembra 1493. Na čelo chorvátskych vojsk sa postavil dalmátsko-chorvátsko-slavónsky bán Imrich Derecsényi. Proti nemu stál už vyššie spomínaný Jakub-paša Hadum, ktorý sa však tentokrát pripravil na vojenské stretnutie lepšie, ako naposledy. Po celý rok 1492 neuskutočnil žiaden väčší vpád na chorvátsku pôdu, zhromažďoval všetko potrebné na vedenie vojny, chcel aby sa jeho vojaci mohli výzbrojou a výstrojom rovnať tým európskym. Početná prevaha bola síce na strane domácich, vojsko však pozostávalo prevažne z peších a menej skúsených oddielov. Nepriateľské rady boli lepšie vyzbrojené, ošľahané bojmi a zložené primárne z jazdcov (kôň bol pre korisťnícku výpravu viac-menej nevyhnutnosťou). Jazda však ostávala v tomto prípade dvojsečnou zbraňou. V zalesnenom teréne, akým sa vyznačovala i oblasť Krbavy bolo jazdectvo kvôli zhoršenej schopnosti manévrovania a nemožnému využitiu rýchlostného potenciálu koňa skôr na obtiaž. Z toho dôvodu Ivan Frankopan Cetinský navrhoval vyhnúť sa priamemu stretu s osmanskou jazdou, ktorej útok by bol pre pešie oddiely zničujúci a zároveň predostrel ľstivý plán na boj v nerovnom teréne. Táto idea sa stretla so súhlasom Bernardina Frankopana, no hlavný veliteľ Imrich Derecsényi ju zavrhol s tým, že sa boj uskutoční na rovinatom priestranstve, kde mohol rozvinúť celú svoju armádu, ktorú rozdelil na tri časti a za ich veliteľov menoval na pravej strane Ferdinanda Berisburchusa, v strednej časti Ivana Cetinského Frankopana a dvojicu Nikolu Tržačského a Bernardina Frankopana, ktorí spoločne viedli ľavé krídlo.¹²⁴

Ivan Frankopan Cetinský reagoval na rozhodnutie bána Derecsényiho bojovať na rovine nasledovne:

*„...Ty budeš dnes začiatkom konca chorvátskej zeme. Bán! To nie je ako v Uhorsku, jazdiť z mesta do mesta a loviť. Dnes uvidíš ako Turci bojujú.“*¹²⁵

Jakub-paša Hadum dal tesne pred bojom rozkaz zabiť zajatcov, pochytaných počas drancovania. Svoje vojsko rozdelil podobne ako Derecsényi, do troch častí. Ľavému krídlu velil Ismail-beg, pravému beg Mohamed a stredú sa chopil sám Jakub-paša. Časť jazdy skryl v lesoch, kde mali na jednej strane zabrániť novej vojenskej pomoci Chorvátom z Udbiny, ale aj slúžiť ako záložné zbory. Bitku začala malá skupina osmanskej jazdy, ktorá mala vytvoriť len klamlivý dojem útoku a po prvom strete s nepriateľom sa rýchlo stiahla. Táto akcia však splnila svoju úlohu – veľká časť chorvátskych bojovníkov na koni (ktorých však bol nedostatok) ich začala prenasledovať. Za nimi sa pustila taktiež časť pešiakov z ľavého krídla a stredú. Tento bezhlavý výpad nechal odokryté ostatné pešie oddiely na ľavom krídle, čo využila osmanská jazda, ukrytá v lesoch a rozprášila ich.¹²⁶

Ján Hasištejnský vo svojom denníku spomína:

*„...A tu Turci utiekli a čakali na svoju zálohu. A Chorváti na nich útočili, majú dobrú nádej po dobrom začiatku, že sa im začalo dobre viesť. A v tom obe zálohy turecké, jedna spredu, druhá zozadu na nich skočili, bili ich a na hlavu porazili...“*¹²⁷

¹²⁴ KUŽIĆ, ref. 8, s. 11,18; Krbavska bitka. In *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje* [online]. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupné na internete: <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33815>>. [cit. 2021-05-19]; KRUHEK, Bitka na, ref. 8, s. 33; KEKEZ, ref. 8, s. 75–76, 79–83; KRUHEK, Sraz kršćanstva, ref. 8, s. 248–249, 252; MILJAN, Suzana – KEKEZ, Hrvoje. The Memory of the Battle of Krbava (1493) and the Collective Identity of the Croats. In *Hungarian Historical Review*. 2015, roč. 4, č. 2, s. 284.

¹²⁵ KRUHEK, Sraz kršćanstva, ref. 8, s. 257.

¹²⁶ KRUHEK, Sraz kršćanstva, ref. 8, s. 256; KUŽIĆ, ref. 8, s. 23–24; KEKEZ, ref. 8, s. 83.

¹²⁷ HASIŠTEJNSKÝ, ref. 1, s. 94

Bernardin Frankopan, vidiac bezvýhodiskovosť situácie, sa rozhodol so zvyšnými bojovníkmi ustúpiť, množstvo pešiakov však pri úteku zahynulo rukou jazdectva, pre ktoré predstavovali ľahký terč. Vojská Ivana Cetinského Frankopana v stredovej pozícii to však nemali o nič jednoduchšie, pretože Osmania pobili chorvátsku jazdu. Následne sa rozsypalo aj pravé krídlo, ktoré sa rozprchlo po lesoch. V tom čase sa už nepriateľovi podarilo obklúčiť zvyšky ľavého krídla aj stred a smrť chorvátskych obrancov bola len otázkou času. Jakub-paša Hadum pred nich predstúpil s ponukou ako sa „zachrániť“. Dal im dve možnosti - buď konvertujú na islam alebo zomrú. Všetci si zvolili druhú možnosť. Život bol ušetrený len bohatým, za ktorých žiadal výkupné a mladým, z ktorých spravil otrokov, ostatných zabili, odrezali im nosy¹²⁸ a poodťínali hlavy. V týchto bojoch našiel smrť aj Ivan Frankopan Cetinský. Imrich Derecsényi zomrel v zajatí. Hneď po bitke osmanská armáda opustila Krbavu a dala sa na spiatočný pochod do Bosny.¹²⁹

Biskup Divnić píše:

*„V ten deň bolo na malom priestore zabitých alebo zajatých na trinásťtisíc ľudí. Na cestách smerujúcich všetkými smermi leží veľa stuhnutých tiel, ktoré roztrhajú vlci a ostatné zvery, a niet nikoho, kto by ich pochoval...“*¹³⁰

Výsledok bitky možno hodnotiť ako katastrofálny. Padol v nej výkvet chorvátskej nobility, tisíce vojakov a sedliakov.¹³¹ Tí, ktorí mali to „šťastie“ a prežili, sa ocitli na otrockých trhoch v Osmanskej ríši. Smrť chorvátskej spoločenskej elity a vojska paralyzovala obranu hraníc, keďže šľachta bola zodpovedná za organizáciu obrany. Správa o porážke kresťanských vojsk sa rýchlo šírila Európou, načo reagovali aj nižšie vrstvy.¹³² Krajinou sa šírila strach a obavy z budúcnosti. Spustila sa migračná vlna, smerujúca na sever do bezpečia, trvajúca niekoľko storočí a meniaci tvar Chorvátski obývaného územia. Ďalšou tragédiou pre Európu sa mal stať Moháč...¹³³

¹²⁸ Tie potom osmanskí bojovníci predkladali ako dôkaz, koľko nepriateľov zabili. Dostávali za to finančnú odmenu

¹²⁹ KRUHEK, Bitka na, ref. 8, s. 35; KUŽIĆ, ref. 8, s. 24–26; KEKEZ, ref. 8, s. 88; RYCHLÍK, – PERENČEVIĆ, ref. 4, s. 84.

¹³⁰ KRUHEK, Bitka na, ref. 8, s. 34.

¹³¹ Počty padlých sa líšia v závislosti od autora prameňa (Hasištejnský, Zedlitz, Divnić, Fabregues), tak isto ako počty vojakov, nasadených do bitky. Podľa vyššie spomenutých autorov veľkosť osmanskej armády kolísala v rozmedzí 8000–11000 vojakov, oproti nej stála chorvátska pechota o sile 6000–15000 pešiakov, doplnených o 2000–3000 jazdcov. Množstvo mŕtvych Osmanov uvádza len Zedlitz (1000) a Hasištejnský (200–500). K stratám na chorvátskej strane sa vyjadrujú všetci autori a to v rozsahu 5000–13000 vojakov (13000 vrátane zajatcov). KUŽIĆ, ref. 8, s. 32.

¹³² Po boji vzniklo množstvo príbehov a básní s tematikou Krbavskej bitky, ktoré sa tradovali po dlhé stáročia. MILJAN – KEKEZ, ref. 12, s. 290.

¹³³ KRUHEK, Sraz kršćanstva, ref. 8, s. 266–267; MILJAN – KEKEZ, ref. 12, s. 286, 289–290; MACAN, ref. 5, s. 53.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY A INTERNETOVÝCH ZDROJOV

ARCHÍVNE PRAMENE

HASIŠTEJNSKÝ, Jan. *Putování k Svatému hrobu: dle rukopisu pražské c.k. universitní knihovny*. Praha: Nákladatelství České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1902, 171 s. Dostupné na internete: <<https://archive.org/details/putovnksvatemuh00lobkgoog>>.

LITERATÚRA

DRŠKA, Václav – PICKOVÁ, Dana. *Dějiny středověké Evropy*. Praha, 2004, 364 s. ISBN: 80-86493-11-3

FINE, John V. A. *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. Michigan, 2009, 704 s. ISBN: 0-472-08260-4

KARBIĆ, Marija. Hrvatsko plemstvo u borbi protiv Osmanlija. Primjer obitelji Berislavića Grabarskih iz Slavonije. In *Povijesni prilozi*. 2006, roč. 25, č. 31, s. 71-85. ISSN: [1848-9087](#)

KEKEZ, Hrvoje. Bernardin Frankapan i Krbavska bitka: je li spasio sebe i malobrojne ili je pobjegao iz boja?. In *Modruški zbornik*. 2009, roč. 3, č. 3, s. 65-101. ISSN: 1848-7629

KRUHEK, Milan. Bitka na Krbavskom polju 9. rujna 1493. In BOGOVIĆ, Mile – BEŽEN, Ante. *Crkva hrvatskih mučenika na Udbini – od ideje do ostvarenja*. Gospić – Udbina, 2016, 440 s., ISBN: 978-953-59172-0-5

KRUHEK, Milan. Sraz kršćanstva i islama na krbavskom polju 9. rujna 1493. godine. In *Riječki teološki časopis*. 1993, roč. 1, č. 2, s. 241-268. ISSN [1849-0921](#)

KUŽIĆ, Krešimir. Bitka Hrvata – bitka na Krbavskom polju 1493. godine. In *Historijski zbornik*, 2014, roč. 67, č. 2, s. 11-63. ISSN: [1849-0824](#)

MACAN, Trpimir. *Dějiny Chorvatů*. Praha, 2000, 166 s. ISBN: 80-86130-11-8

MILJAN, Suzana – KEKEZ, Hrvoje. The Memory of the Battle of Krbava (1493) and the Collective Identity of the Croats. In *Hungarian Historical Review*. 2015, roč. 4, č. 2, s. 283-313. ISSN: 2063-9961

PELIKÁN, Jan. et al. *Dějiny Srbska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2004, 670 s. ISBN: 80-7106-671-0

RYCHLÍK, Jan – PERENČEVIĆ, Milan. *Dějiny Chorvatska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007, 576 s. ISBN: 978-80-7106-885-3

INTERNETOVÉ ZDROJE

HAVLÍKOVÁ, Lubomíra. *Dějiny Balkánu (jihovýchodní Evropy) ve středověku*. [online]. Praha – Brno : VLN, 2014, 82 s. Dostupné na internete: <[https://moravia-magnammmfh.webnode.cz/_files/200008568-73fe274f8a/E-kniha-L.Havl%C3%ADkov%C3%A1%2C%20D%C4%9Bjiny%20Balk%C3%A1nu%20\(jihov%C3%BDchodn%C3%AD%20Evropy\)%20ve%20st%C5%99edov%C4%9Bku.pdf](https://moravia-magnammmfh.webnode.cz/_files/200008568-73fe274f8a/E-kniha-L.Havl%C3%ADkov%C3%A1%2C%20D%C4%9Bjiny%20Balk%C3%A1nu%20(jihov%C3%BDchodn%C3%AD%20Evropy)%20ve%20st%C5%99edov%C4%9Bku.pdf)> [cit. 2021-05-15].

Kapetanija. In *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje* [online]. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupné na internete: <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30289>>. [cit. 2021-05-15].

Krbavska bitka. In *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje* [online]. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupné na internete: <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33815>>. [cit. 2021-05-19].

Okolnosti menovania Msgr. Alexandra Stojku za nového mukačevského biskupa

Mgr. Tomáš Adamovič

V tejto práci sa budeme venovať menovaniu Alexandra Stojku za mukačevského biskupa, ktorý z viacerých kandidátov najlepšie vyhovoval vtedajšej Československej vláde, a taktiež Svätej stolici pre svoje skúsenosti. V období jeho dosadenia na biskupský stolec v Mukačeve sa vzájomné vzťahy medzi Československom a Svätou stolicou, zvlášť po Marmaggiho afére, nanovo obnovovali a vyvíjali, a to hlavne na základe medzinárodnej zmluvy nazývanej *Modus vivendi*, ktorá bola uzavretá v roku 1927. Pre skúmanú problematiku sú kľúčové hlavne dva body, a to bod štyri o menovaní cirkevných hodnostárov a bod päť o zložení sľubu vernosti Československému štátu, ktoré platili aj v prípade Alexandra Stojku.

Vzhľadom na to, že táto téma je v historiografii veľmi málo preskúmaná, sa na základe zozbieraných archívnych materiálov a sekundárnej literatúry pokúsime objasniť a analyzovať kľúčové okolnosti, ktoré viedli k menovaniu spomínaného Alexnadra Stojku za mukačevského biskupa a udalosti tesne po jeho menovaní.

Alexander Stojka

Msgr. Alexander Stojka sa narodil 16. októbra 1890 v Karačinách, okres Sevluš na Podkarpatskej Rusi v ruskej poľnohospodárskej rodine.¹³⁴ Študoval na gymnáziu v Užhorode, kde sa 18. júna 1910 podrobil maturitnej skúške, ktorú úspešne zložil.¹³⁵ V rokoch 1912–1915 navštevoval užhorodský a budapeštiansky teologický seminár.¹³⁶ Koncom roku 1915 zložil skúšku *Rigorosum e Theologia Pastoralis et Morali* a stal sa doktorom teológie.¹³⁷ Následne bol 17. decembra 1916 v Užhorode vysvätený za kňaza.¹³⁸ Tak začal pracovať v centrálnej biskupskej kancelárii ako archivár, neskôr ako koncipista. Od roku 1917–1930 sa stal biskupským sekretárom.¹³⁹ Na schôdzi ministerskej rady dňa 10. januára 1930 bol Msgr. Stojka menovaný za

¹³⁴ Archív Ministerstva zahraničních věcí (ďalej AMZV) Praha, fond (ďalej f.) II. sekce, Bezna spisovna III řada (ďalej BsIIIř), kartón (ďalej k.) 67, 1918–1939, Řecko – katolické biskupství mukačevské. /Sídlo v Užhorodě/. Msgr. Alexander STOJKA.

¹³⁵ AMZV Praha, f. II. sekce, BsIIIř, k. 67, 1918–1939, Řecko – katolická eparchie mukačevská se sídlem v Užhorodě. Úmrtí sídelního biskupa Petra Gebeje a volba konovníka Alexandra Stojky kapitulním vikářem.

¹³⁶ POP, Ivan. *Podkarpatská Rus: osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha: Libri, 2008, s. 235.

¹³⁷ AMZV Praha, f. II. sekce, BsIIIř, k. 67, 1918–1939, Řecko – katolické biskupství mukačevské. /Sídlo v Užhorodě/. Msgr. Alexander STOJKA.

¹³⁸ AMZV Praha, f. II. sekce, BsIIIř, k. 67, 1918–1939, Řecko – katolická eparchie mukačevská se sídlem v Užhorodě. Úmrtí sídelního biskupa Petra Gebeje a volba konovníka Alexandra Stojky kapitulním vikářem.

¹³⁹ AMZV Praha, f. II. sekce, BsIIIř, k. 67, 1918–1939, Řecko – katolické biskupství mukačevské. /Sídlo v Užhorodě/. Msgr. Alexander STOJKA.

kanonika-scholastika katedrálnej kapituly v Užhorode. Svätá stolica ho tiež 29. mája 1930 vymenovala za pápežského komorného.¹⁴⁰ Ako riaditeľ biskupskej kancelárie viedol správu diecézy v posledných rokoch života biskupa Gebeja, a preto bol krátko po jeho smrti 28. apríla 1931 zvolený za kapitulného vikára, ktorého menovanie vláda v ministerskej rade 20. novembra 1931, na návrh ministerstva školstva a národnej osvety, akceptovala. Podľa názoru zemského úradu na Podkarpatskej Rusi a zemského úradu v Bratislave bol Msgr. Stojka najvhodnejším kandidátom na prázdny mukačevský biskupský stolec. Bol opisovaný ako energický človek, dokonale oboznámený s administratívou diecézy, ovládajúci rusínsky a maďarský jazyk a v jeho prospech hovorilo aj to, že úspešne zastupoval mukačevskú eparchiu vo vládnej komisii pre delimitáciu a dotáciu diecézy.¹⁴¹ Rok po smrti biskupa Gebeja bol Msgr. Stojka Vatikánom vymenovaný za jeho nástupcu a svoju funkciu vykonával až do roku 1943. Msgr. Alexander Stojka pokračoval v šľapajach svojho predchodcu a naďalej rozvíjal program upevňovania gréckokatolíckej cirkvi, odporu proti šíreniu pravoslavia na Podkarpatskej Rusi a posilňovania národného uvedomenia Rusínov. V júni 1939 bol menovaný za poslanca hornej komory maďarského parlamentu, v ktorom sa snažil o presadenie zákona o autonómii Karpatského územia, ale pre nezáujem maďarského parlamentu sa mu to nepodarilo. Stojka bol veľkým podporovateľom podkarpatských maliarov a spisovateľov. Zhromaždil dokonca najväčšiu zbierku obrazov, kníh a rukopisov v kraji, ktoré boli po likvidácii gréckokatolíckej cirkvi komunistickým režimom skonfiškované.¹⁴² Zomrel 31. mája 1943 v Mukačeve a po jeho smrti správu mukačevskej eparchie dočasne prevzal biskup Miklós Dudás až do septembra 1944, keď sa novým administrátorom v Užhorode stal biskup Teodor Romža.¹⁴³

Situácia po smrti biskupa Petra Gebeja

Po smrti biskupa Petra Gebeja 26. apríla 1931 pristúpila gréckokatolícka mukačevská eparchia so sídlom v Užhorode k voľbe kapitulného vikára a následne o dva dni neskôr zvolila do funkcie kanonika mukačevskej katedrálnej kapituly Msgr. Alexandra Stojku, ktorý mal viesť jej správu pokiaľ nebude vymenovaný nový sídelný biskup.

Podľa dokumentu ministerstva školstva a národnej osvety adresovanému ministerskej rade, Msgr. Alexander Stojka vyhovoval po mravnej stránke všetkým podmienkam predpísaným pre dosiahnutie cirkevného úradu a bol taktiež spoľahlivý aj z politického hľadiska. Preto ministerstvo školstva a národnej osvety navrhlo, aby ministerská rada vzala na vedomie jeho menovanie za kapitulného vikára.¹⁴⁴

Podstatnejšou však bola otázka znovu obsadenia miesta biskupa mukačevskej eparchie. Podľa dovtedajších výsledkov rokovaní o realizácii Modu vivendi bolo možné počítať s tým, že diecéza mohla byť povýšená na gréckokatolícku arcidiecézu v ČSR, ktorej by bolo podriadené druhé gréckokatolícke biskupstvo v Prešove. Vatikán sa tiež domáhal zriadenia tretieho

¹⁴⁰ AMZV Praha, f. II. sekce, BsIIIř, k. 67, 1918–1939, Řecko – katolícká eparchie mukačevská se sídlom v Užhorodě. Úmrtí sídelního biskupa Petra Gebeje a volba konovníka Alexandra Stojky kapitulním vikářem.

¹⁴¹ AMZV Praha, f. II. sekce, BsIIIř, k. 67, 1918–1939, Řecko – katolícké biskupství mukačevské. /Sídlo v Užhorodě/. Msgr. Alexander STOJKA.

¹⁴² POP, ref. 1, s. 235.

¹⁴³ BORZA, Peter. Gréckokatolícka cirkev a jej vplyv na etnoidentifikačný proces rusínskeho obyvateľstva. In *Česko-slovenská historická ročenka 2016*, Bratislava: VEDA, 2017, s. 73.

¹⁴⁴ AMZV Praha, f. II. sekce, BsIIIř, k. 67, 1918–1939, Řecko – katolícká eparchie mukačevská se sídlom v Užhorodě. Úmrtí sídelního biskupa Petra Gebeje a volba konovníka Alexandra Stojky kapitulním vikářem.

gréckokatolíckeho biskupstva v Chuste na Podkarpatskej Rusi. Na území pod správou Mukačevského biskupstva pôsobili dve konfesie, gréckokatolícka a pravoslávna, do ktorej bol menovaný nový pravoslávny biskup. Preto sa počítalo s tým, že Vatikán bude chcieť čo najrýchlejšie vymenovať nového biskupa v Užhorode. Dôležitou bola táto otázka aj z národnostného hľadiska. Ministerstvo zahraničných vecí vyslalo úradníkov cirkevného referátu na Podkarpatskú Rus, aby získali informácie pre definitívnu úpravu cirkevno-politických pomerov na Podkarpatskej Rusi. Vyslaní úradníci zistili, že sa na mukačevskom území duchovenstvo hlási k domácomu rusínskemu smeru, ale prevláda aj veľkoruský a ukrajinský smer. Dôležité bolo, aby nový biskup vykonával svoje poslanie tak, aby svojou činnosťou prispel ku konsolidácii pomerov v krajine a nebol pri tom politicky orientovaný proti celoštátnym záujmom. Navyše podľa posledného sčítania ľudu žilo na Podkarpatskej Rusi približne 57 percent Rusínov a z nich prevažná časť sa hlásila ku Gréckokatolíckej cirkvi.

Zemský úrad v Užhorode tiež vyjadril potrebu aby sa novým biskupom stal domáci Rusín, pretože to najlepšie zodpovedalo tamojším pomerom a bolo zárukou, že usmerní svoju činnosť lojálne s celoštátnymi politickými snahami. Z tohto dôvodu bol úrad proti príslušníkom veľkoruského a ukrajinského smeru a za serióznych kandidátov považoval Msgr. Stojku a Msgr. Chiru, ktorý bol od neho mladší. Msgr. Stojka bol podľa informácií úradu v Podkarpatskej Rusi u duchovenstva značne obľúbený, s výnimkou niekoľkých farárov, ktorým sa nepáčil jeho prísny dohľad nad činnosťou duchovenstva, ktorá sa mala obmedziť na náboženstvo bez politického vplyvu na veriacich. Pozitívne sa o Stojkovi vyjadril aj zemský užhorodský prezident, ktorý ho opísal ako dobre informovaného, reprezentatívneho, energického a bezproblémového človeka pre československú vládu.¹⁴⁵

V júni 1931 prešovský biskup Pavol Peter Gojdič v doprovode Dr. Njáradiho odišiel do Ríma, aby bol osobne prítomný na rozhodovaní o osobe nového užhorodského apoštolského biskupa. Pre kňazstvo prešovskej eparchie bola táto otázka dôležitá, keďže na prázdny biskupský stolec malo vlastných kandidátov a počítalo sa aj s možnosťou, že Gojdič presídli do Užhorodu, a v tomto prípade by bolo potrebné postarať sa o nového prešovského biskupa.

Ako najvážnejší kandidáti na biskupský stolec v Užhorode prichádzali do úvahy duchovní z prešovskej eparchie: kanonik a profesor teológie Dr. Mikuláš Russnák a veľprepošť a rektor teologickej akadémie Dr. Šimon Smandray. Z uvedených uchádzačov mal väčšie šance kanonik Dr. Russnák.¹⁴⁶

Vatikán však nepredložil žiadny návrh kandidáta na nového biskupa, a tak sa začali objavovať neoficiálne informácie o tom, že sa chystá československej vláde predložiť návrh, podľa ktorého mala byť mukačevská diecéza rozdelená na dve časti, ako to už dávnejšie navrhoval Msgr. Cvinček, zástupca nitrianskej diecézy v širšej komisii pre delimitáciu a dotáciu diecéz na Slovensku. V takomto prípade by prichádzali do úvahy namiesto jedného kandidáta dvaja.¹⁴⁷

Informácie o kandidátovi na nového biskupa nemalo ani ministerstvo zahraničných vecí, ktoré si ich vyžiadalo prostredníctvom vyslanca Československa vo Vatikáne. Vyslanec odpovedal, že sa pokúšal získať bližšie informácie, ale ani kardinál Pacelli, ani Monsignor Pizzardo nič nevedeli, (alebo podľa neho nechceli vedieť). Mons. Pizzardo pri osobnom rozhovore

¹⁴⁵ AMZV Praha, f. II. sekce, BsIIIř, k. 67, 1918–1939, Řecko – katolické biskupství mukačevské. /Sídlo v Užhorodě/. Msgr. Alexander STOJKA.

¹⁴⁶ AMZV Praha, f. II. sekce, BsIIIř, k. 67, 1918–1939, Řecko katolická eparchie mukačevská –menovanie nového sídelného biskupa.

¹⁴⁷ AMZV Praha, f. II. sekce, BsIIIř, k. 67, 1918–1939, Obsazení biskupského stolce řeckokatolické církve na Podkarpatské Rusi.

s československým vyslancom podotkol, že celá vec je v rukách nuncia Mons. Ciriaciho, ktorý eventuálnych uchádzačov najskôr vyberie a bližšie preskúma, a po dohode s Orientálnou kongregáciou ich mená oznámi štátnemu sekretariátu.¹⁴⁸

Ďalší možní kandidáti na mukačevský stolec

Ministerstvo zahraničných vecí po smrti gréckokatolíckeho biskupa Gebeja požiadalo ministerstvo školstva a národnej osvety, aby mu zadovážilo informácie o všetkých možných kandidátoch, ktorí by mohli prísť do úvahy pre obsadenie prázdneho biskupského stolca. Tieto informácie boli potrebné pre československú vládu, aby sa ku kandidátom mohla vyjadriť. Podľa článku 4. Modu vivendi najprv Vatikán oznámil mená uchádzačov československej vláde, a tá voči nim následne mohla vzniesť námietky politického charakteru.

Ministerstvo školstva a národnej osvety tejto požiadavke vyhovel a potrebné informácie získalo od Zemského úradu pre krajinu Podkarpatskoruskú (informácie o Msgr. Stojkovi a Chirovi) a zo správ československej tlače, či správ šírených v cirkevných kruhoch v Užhorode, kde sa hovorilo o viacerých nominantoch na post biskupa.

Išlo o prešovského preláta Dr. Rusňáka, bývalých priorov baziliánskeho kláštora v Mukačeve Rešetiliho a Bulíka, jezuitu Javorku pôsobiaceho na Slovensku, profesora bohoslovía Dr. Štěpána Fencíka z Užhorodu, biskupského administrátora Gojdiča z Prešova, gréckokatolíckeho biskupa Takácsa z Clevelandu, Dr. Vasil'a Hadžegeru, profesora v Užhorode, Msgr. d'Herbignu a Msgr. Bourgeoisa, oboch žijúcich v Ríme. Niektorí zo spomenutých kandidátov boli politicky aktívni, a to v rôznych národnostných smeroch, ktoré sa uplatňovali na Podkarpatskej Rusi. V prvom rade išlo o domáci smer rusínsky, a teda smer veľkoruský a ukrajinský.

Pri obsadzovaní biskupského stolca bola pre pomery na Podkarpatskej Rusi veľmi dôležitá otázka národnostného zmýšľania budúceho biskupa. Kvôli veľkému počtu kandidátov musela československá vláda prihliadať aj na to, aby budúci cirkevný hodnostár vykonával svoje duchovné poslanie tak, aby svojou činnosťou prispel ku konsolidácii pomerov na Podkarpatskej Rusi, a pritom nebol politicky vyhranený, čo by mohlo byť na škodu celoštátnym záujmom. Celú vec však nebolo možné posudzovať len na základe písomných informácií od Zemského úradu a tlače.

Preto bol z poverenia vyslanca Dr. Kroftu a na podnet ministerstva školstva a národnej osvety poslaný na Podkarpatskú Rus vrchný minister komisár Dr. Sedláček, aby sa na mieste sám informoval o tamajších pomeroch a jednotlivých kandidátoch, ktorí by prichádzali do úvahy. Dr. Sedláček v tejto veci preto jednal s úradnými a niekoľkými súkromnými osobami, aby spoznal aj ich názory. Ďalej tiež získal informácie a názory od správcov okresných úradov v Brehove a Tačeve, od šéfa polície v Brehove, Dr. Zámejša a od niekoľkých osobných známych.

Získané informácie zo svojej cesty Dr. Sedláček zhrnul takto: Vyššie menovaní kandidáti podľa neho neboli vhodní pre biskupský stolec z rôznych dôvodov, či už išlo o ich nedostatočnú odbornosť, príslušnosť k veľkoruskej a ukrajinskej orientácii, alebo slabá známosť na Podkarpatskej Rusi, ako v prípade Msgr. d'Herbignyho a Msgr. Bourgeoisa, ktorí žili v Ríme. Do úvahy prichádzali iba traja kandidáti, ktorí boli na Podkarpatskej Rusi dobre známi, a to Msgr.

¹⁴⁸ AMZV Praha, f. II. sekce, BsIIIř, k. 67, 1918–1939, Církev řeckokatolická na P. Rusi. Obsazení biskupského stolce.

Alexander Stojka z Užhorodu, terajší správca gréckokatolíckej diecézy, Msgr. Alexander Chira z Užhorodu¹⁴⁹ a Dr. Rusňák z Prešova.¹⁵⁰

Msgr. Stojka zaručoval svojím zmýšľaním správne vedenie eparchie, v celoštátnom zmysle, a zachovanie oddanosti československým občanom. Jeho energické vystupovanie vo veciach administratúry sa už osvedčilo pri vedení biskupského úradu už dávno pred úmrtím biskupa Gebeja. Msgr. Alexander Chira bol po stránke národnostnej podobnej kvalifikácie ako Msgr. Stojka, ale chýbala mu určitá rozhodnosť a nemal Stojkove administratívne schopnosti. Prešovský prelát Dr. Rusňák tiež prichádzal do úvahy a Sedláček sa o ňom dozvedel, že to bol človek vlastenecky zmýšľajúci, pričom jeho neutrálne vystupovanie by prispelo ku konsolidácii pomerov v Mukačevskej eparchii.¹⁵¹

Po príchode domov Dr. Sedláček svoju správu odovzdal ministrovi školstva a národnej osvety Ivanovi Déerovi, ktorý následne informoval vtedajšieho zástupcu ministra zahraničných vecí Kamila Kroftu o tom, že Msgr. Stojka veľmi rád hovoril po maďarsky a neúplne po rusínsky, a podľa jeho spoľahlivého a objektívneho informátora by bolo možné ho považovať za budúceho biskupa. Okrem toho sa mal snažiť obnoviť nefunkčné cirkevné školy na Podkarpatskej Rusi, ktoré síce nefungovali, ale nezanikli.

V správe Kroftovi sa tiež spomína, že bol tajomníkom biskupa Pappa, ktorý bol pre svoju rezistenciu voči vláde nútený odísť do Maďarska. Dr. Déer na tento fakt poukazoval na základe jeho rozhovoru s bývalým ministrom, poslancom Dr. Mičurou, ktorý, ako bývalý prezident vrchného súdu v Košiciach, užhorodské a podkarpatsko-ruské pomery dobre poznal a vždy sa zaujímal o tamajšie cirkevné pomery a Msgr. Stojku považoval za Maďara a upozorňoval na jeho činnosť počas úradu biskupa Pappa. Preto Dr. Mičura skôr za nového biskupa odporúčal Dr. Chiru, ktorého považoval za človeka lojálneho a zo štátneho hľadiska vhodnejšieho pre biskupský úrad na Podkarpatskej Rusi. Jedinú prekážku však videl v jeho mladom veku (mal len 36 rokov).¹⁵²

Ministerstvo školstva a národnej osvety poslalo ministerstvu zahraničných vecí aj stanovisko prezidenta pre Podkarpatsko-ruskú krajinu Rozsypala a prezidiálneho šéfa Dr. Šroňka, ktorí sa zhodli na tom, že najvhodnejším kandidátom na biskupský stolec bol Msgr. Stojka.

Upozorňovali však na skutočnosti, ktoré bolo potrebné mať na pamäti pri voľbe vhodného kandidáta. V prvom rade išlo o typické pomery na Podkarpatskej Rusi, kde sa medzi gréckokatolíckym kňazstvom uplatňovala silná súdržnosť príbuzenských zväzkov. Jednotlivé príbuzenské rodiny sa navzájom podporovali, a to platilo aj pri snahách o obsadenie vyšších cirkevných miest. Dôležitým faktorom bola aj vzájomná rivalita medzi mukačevským a

¹⁴⁹ Msgr. Alexander Chira sa narodil v roku 1897 v obci Vilchovec v Zakarpatskej časti Ukrajiny. Za kňaza bol vysvätený v roku 1920. Tak pôsobil ako kaplán a archivár biskupskej kúrie v Užhorode a od roku 1924 ako špirituál a zároveň profesor cirkevných dejín a kanonického práva v užhorodskom kňazskom seminári. Od roku 1933 bol kanonikom užhorodskej kapituly. Viac v BORZA, Peter. *Gréckokatolícka cirkev na okupovaných územiach Československa 1938 – 1945*. Košice: UPJŠ, 2019, s. 86.

¹⁵⁰ Dr. Mikuláš Russnák sa narodil v roku 1878 v Sopkovciach v Zemplínskej župe v kňazskej rodine. Vysvätený bol 26. augusta 1900 a 30. apríla 1901 získal titul doktora teológie. Po krátkom pôsobení v pastorácii ho v roku 1902 biskup Vályi vymenoval za vicerektora prešovského seminára. Biskup Novák ho v roku 1918 vymenoval za generálneho vikára a v tejto funkcii pôsobil až do roku 1927. Viac v *Gréckokatolícke arcibiskupstvo v Prešove, Vikár Dr. Mikuláš Russnák* [online]. [cit. 2021-5-28]. Dostupné na internete : http://www.grkatpo.sk/?mikulas_russnak.

¹⁵¹ AMZV Praha, f. II. sekce, BsIIIř, k. 67, 1918–1939, Obsazení biskupského stolce řeckokatolícké eparchie na Podkarpatské Rusi.

¹⁵² AMZV Praha, f. II. sekce, BsIIIř, k. 67, 1918–1939, Cirkev řeckokatolícka. diecése mukačevská. jmenování biskupa.

prešovským duchovenstvom, a preto by mal nový biskup, pochádzajúci z prešovskej diecézy určite ťažké postavenie.

To by následne mohlo mať negatívny vplyv na správu diecézy. Taktiež bolo potrebné mať na pamäti národnostné pomery v mukačevskej diecéze, kde na seba navzájom narážali už spomenuté tri smery: rusínsky, veľ'koruský a ukrajinský. Nový biskup mal vykonávať svoje poslanie v súlade s tamajšími pomermi a celoštátnym záujmami. Zemský úrad v Užhorode, na základe sčítania obyvateľstva, ktoré ukázalo, že na Podkarpatskej Rusi žije veľ'ká skupina Rusínov, odmietal všetkých domácich kandidátov orientovaných buď veľ'korusky alebo ukrajinsky. Okrem uvedeného dôvodu bolo dôležité počítať aj s tým, že práve budúci mukačevský biskup by mohol byť časom menovaný za arcibiskupa, a v tejto hodnosti by viedol ako metropolita samostatne záležitosti gréckokatolíckej cirkvi v Československej republike.

Veľmi dôležitým faktom, na ktorý sa nesmeli zabudnúť, bolo to, že veľ'ká väčšina prevažne vyššieho duchovenstva bola vychovávaná v maďarských školách, v maďarizačnom duchu a myšlienkach. Zo všetkých uvedených hľadísk by bolo najúčelnejšie, aby prázdny biskupský stolec obsadil duchovný, ktorý nepochádzal z domácich kruhov (z Podkarpatskej Rusi) a nemal žiadne osobné ani iné záväzky a vzťahy, ktoré by mohli byť sabotované domácim kňazstvom.¹⁵³

Referát ministerstva školstva a národnej osvety v Bratislave upozornil ministerstvo školstva a národnej osvety na skutočnosť, že Stojka bol svojho času tajomníkom povestného biskupa Antona Pappa, ktorého Svätá Stolica odstránila po dohode s československou vládou z Užhorodu, a podľa ich názoru by jeho menovanie a pripustenie na mukačevský biskupský stolec pravdepodobne znamenalo pokračovanie v politike a smere bývalého biskupa.¹⁵⁴ S týmto faktom bol oboznámený aj Zemský úrad v Užhorode od ministerstva školstva a národnej osvety, ktoré ho požiadalo, aby sa o kvalitách a vhodnosti Stojku v porovnaní s inými kandidátmi, ktorými boli Msgr. Alexander Chira a Dr. Ludvík Miňo, vyjadril a zistil, aké mal zmýšľanie v prvých rokoch po prevrate, zvlášť v dobe, keď bol tajomníkom biskupa Pappa a svedkom jeho činnosti.

Ministerstvo aj naďalej pokladalo Msgr. Alexandra Stojku za najvhodnejšieho kandidáta pre biskupský stolec, no v správe pre zemský úrad spomenulo, že sa šíria informácie o Stojkovej nespoľahlivosti, jeho častým používaním maďarčiny, v slabom ovládaní rusínskeho jazyka, taktiež v stretávaní sa s osobami z maďarských kruhov, za čo bol pokladaný za maďarofila. Podľa informácií bol tiež veľmi neznášanlivý a l'stívý, pretože nevynikal ani zvláštnou vzdelanosťou a ušľachtilosťou, čo bolo dôvodom obavy, že by ako nový biskup mal množstvo nepriateľov, a preto by spoločensky veľmi skoro stroskotal.¹⁵⁵

Medzitým mal minister zahraničných vecí Dr. Beneš rozhovor s pražským nunciom Ciriacom o menovaní nového biskupa mukačevskej eparchie so sídlom v Užhorode. Vatikán už v polovici januára v roku 1932 na toto miesto navrhol podľa článku 4. Modu vivendi doterajšieho kapitúlného mukačevského vikára Msgr. Stojku. Aj napriek tomu, že pôvodné úradné informácie o ňom boli veľmi dobré, objavili sa aj pochybnosti, zvlášť pokým išlo o jeho prechádzajúcu maďarskú činnosť za pôsobenia biskupa Pappa po prevrate.

Nuncius dostal od Dr. Beneša súhlas s menovaním Msgr. Stojku a uznal aj výčitku jeho maďarónstva. Preto si chcel najskôr Msgr. Stojku do Prahy zavolať a dôrazne ho upozorniť na

¹⁵³ AMZV Praha, f. II. sekce, BsIIIř, k. 67, 1918–1939, Řecko – katolícké biskupství mukačevské. Obsazení biskupského stolce.

¹⁵⁴ AMZV Praha, f. II. sekce, BsIIIř, k. 67, 1918–1939, Gréckokatolícká eparchie mukačevská, menovanie nového sídelného biskupa, šetrenie o kandidátoch.

¹⁵⁵ AMZV Praha, f. II. sekce, BsIIIř, k. 67, 1918–1939, Řeckokatolícká eparchie mukačevská, jmenování nového sídelního biskupa, šetření o kandidátech.

nutnosť úplnej lojality k ČSR. Msgr. Stojka podľa dohody musel nunciovi napísať list, v ktorom dosvedčí svoju lojalitu a potvrdí, že si je vedomý svojich povinností k štátu, a taktiež si je vedomý toho, kde sa nachádza mukačevská eparchia v rámci Československého štátu, a že sa podľa toho aj zachová pri svojej budúcej činnosti. Nuncius mal okrem toho napísať list do Vatikánu, že pokiaľ ide o toto menovanie, boli v ČSR veľmi značné politické prekážky a odôvodnené námietky. Okrem toho minister Dr. Beneš povedal nunciovi Ciriacimu, že vo vláde odmietol podnet, aby proti Msgr. Stojkovi boli vznesené námietky, pretože mal plnú dôveru v nunciovu lojalitu voči štátu.

Dohodlo sa aj, že vyslanec Dr. Krofta ústne oznámi ministrovi školstva Dr. Déerovi, že si vynútil osvedčenie lojality Stojku a zvláštne upozornenie od Vatikánu. Pred uskutočnením Stojkovho menovania si ho ministerský predseda a minister školstva zavolajú a dôrazne ho upozornia na dôležitosť jeho úlohy ako biskupa, a s tým spojenú potrebu úplnej lojality k štátu.¹⁵⁶

Zemský úrad pre Podkarpatskú krajinu v Užhorode po vyššie spomínanej požiadavke ministerstvu školstva a národnej osvety odpovedal, že biskupský kapitulný vikár Msgr. Alexander Stojka, bol pred prevratom, ako veľká väčšina gréckokatolíckeho duchovenstva, maďarského zmýšľania, no po prevrate sa stal oportunistom čakajúcim na vývoj situácie a neskôr dával do popredia svoj rusínsky pôvod. Ako biskupský vikár sa však veľmi dobre osvedčil, pretože bol prvotriednym administrátorom. Čo sa týkalo jeho vzdelania, nebol síce žiadny génius, mal však normálne vzdelanie a tiež dobre ovládal rusínsky jazyk.

V porovnaní Msgr. Stojky s Chirom a Miňom by sa u Chiry a Miňa našli niektoré lepšie osobné prednosti, no z celkového hľadiska bol zemský úrad názoru, že skúsenosti Stojku a jeho doterajšie chovanie budú zárukou, že by biskupský stolec viedol riadne a bol lojálny voči štátu a odporúčajú ho za kandidáta na biskupský stolec v Užhorode, lebo iného vhodnejšieho kandidáta nebolo.¹⁵⁷

Návrh a menovanie Alexandra Stojku za nového biskupa

Ministerstvo zahraničných vecí poslalo správu s informáciou o menovaní nového mukačevského biskupa pánovi ministerskému predsedovi, v ktorej sa hovorilo o tom, že po smrti mukačevského biskupa Petra Gebeja mal správu biskupstva na starosti kapitálny vikár Msgr. Alexander Stojka, ktorého voľbu za kapitulného vikára vzala vláda na vedomie po návrhu ministerstva školstva a národnej osvety v ministerskej rade, konanej dňa 20.11.1931.

Neskôr bol Stojka na návrh pražského nuncia Ciriaciho označený Vatikánom za kandidáta na prázdne miesto rezidenčného biskupa. Po spoločnom zisťovaní informácií o Stojkovi zo strany ministerstva školstva a ministerstva zahraničných vecí, boli získané podrobné informácie o tomto kandidátovi a po dôkladnom preskúmaní nebolo zistené nič, čo by prekážalo kandidatúre Stojku. Nenašli sa ani námietky politického charakteru podľa článku 4. Modu vivendi. Minister zahraničných vecí, poverený vládou uskutočniť realizáciu Modu vivendi, napokon oznámil túto skutočnosť nunciovi Ciriacimu.

Ministerstvo zahraničných vecí následne navrhlo, aby za týchto okolností vláda vzala na vedomie, že proti Msgr. Alexandrovi Stojkovi, ktorý bol Vatikánom označený ako kandidát na mukačevsky biskupský stolec so sídlom v Užhorode, neboli zistené námietky politického

¹⁵⁶ AMZV Praha, f. II. sekce, BsIIIř, k. 67, 1918–1939, Řeckokatolická eparchie mukačevská se sídlem v Užhorodě – jmenování biskupa.

¹⁵⁷ AMZV Praha, f. II. sekce, BsIIIř, k. 67, 1918–1939, Řeckokatolická eparchie mukačevská, jmenování nového sídelního biskupa, šetření o kandidátech.

charakteru podľa článku 4. Modu vivendi, čo znamenalo, že vláda nemala nič proti tomu, aby bol tento kandidát menovaný sídelným gréckokatolíckym biskupom v Užhorode.¹⁵⁸

Na základe vyššie spomenutého rozhovoru Beneša s nunciom Ciriacom, Stojka poslal Ciriacimu list s týmto znením (preklad z latinského originálu): *„Je úplne vylúčené, aby som mal, alebo mám, alebo budem mať vzťah politickej povahy k osobám maďarského štátu. Ako kňaz, ktorý sa má starať len o duchovné blaho veriacich, zaujal som hneď, ako bola ustanovená Československá republika vo svojej dnešnej podobe, stanovisko vyplývajúce z tohto nového stavu vecí a na tomto stanovisku vždy zotrvať a neurobím nič, aby som ho zmenil. Okrem toho ako katolícky kňaz vždy som plnil a budem plniť všetky svoje povinnosti dobrého občana voči Československému štátu. Tiež som si vedomí, že ako kňaz nesmiem dávať prednosť jednej národnosti pred druhou a musím mať skôr na pamäti, že v mojom obvode je väčšina obyvateľov Rusinmi. Toto vnímanie vždy zachovám, a o to viac keď budem menovaný biskupom. Zložím tiež prísahu predpísanú pre nových biskupov podľa Modu vivendi a urobím tak s najväčšou lojalnosťou, úprimnosťou a s najpevnejším úmyslom zachovať ju tak ako sa sluší na cirkevného hodnostára.“*¹⁵⁹

Krátko nato z vyslanectva ČSR v Poľsku prišla ministerstvu zahraničných vecí správa s informáciami, ktoré získalo vyslanectvo z vatikánskych zdrojov ohľadom Alexandra Stojku. V správe sa hovorilo o už známom fakte, že apoštolský stolec navrhol československej vláde, podľa článku 4. Modu vivendi, ako kandidáta na mukačevského biskupa Alexandra Stojku. Novou skutočnosťou bola reakcia československej vlády, ktorá mala vážne pochybnosti ohľadom tejto kandidatúry z dôvodu, že Stojka bol silne podporovaný v Ríme bývalým mukačevským biskupom, maďarom Pappom a maďarským prímasom Šeredim. Tak sa dalo predpokladať, že Stojka pôjde po protičeskej a protislovanskej línii. V Prahe celú vec vyhodnotili tak, že Stojka je čistým, viac ako 100 percentným Maďarom, ktorý sa len vydával za Rusína a čechofila. Bol tým zlým duchom, vplývajúcim na oboch predošlých biskupov, keď bol vo funkcii ich tajomníka a teraz by viac škodil slovanským záujmom. Všeobecne bola známa jeho nenávisť ku všetkému, čo je ukrajinské. *„Dúfame, že triezvi československí politici budú mať dostatok odvahy, aby takú farebnú líšku, ako Stojka, nepustili do mukačevského kresla. Biskupom podkarpatských Rusínov musí byť úprimný Rusín a nie nepriateľ slovanstva, čistý Maďar, ktorým je bez pochyb Stojka!“* Táto správa však nezmenila nič na tom, že sa Stojka stal novým biskupom.¹⁶⁰

2. mája 1932 apoštolský nuncius v Prahe Ciriaci oznámil ministrom zahraničných vecí E. Benešovi, že v súlade s článkom 4. Modu vivendi pápež vymenoval za biskupa gréckokatolíckej mukačevskej diecézy monsignora Alexandra Stojku, doterajšieho kapitulného vikára Mukačevskej eparchie.¹⁶¹ Prepisom následne o tejto skutočnosti informovalo ministerstvo zahraničných vecí ministerstvo školstva a národnej osvety. Vzhľadom k tomu bolo potrebné očakávať, že menovaný biskup nastúpi v blízkej dobe do svojho úradu a ministerstvo školstva a národnej osvety navrhlo, aby Stojkovu prísahu vernosti prijal pán ministerský predseda.¹⁶²

O menovaní Stojku za biskupa katedrálnej mukačevskej cirkvi informoval aj oficiálny vatikánsky vestník *Acta Apostolicae Sedis*, ktorý priniesol správu o tom, že podľa dekrétu Kongregácie pre východné cirkvi z 3. mája 1932 pápež Pius XI. menoval Msgr. Alexandra Stojku

¹⁵⁸ AMZV Praha, f. II. sekce, BsIIIř, k. 67, 1918–1939, Diecése mukačevská – jmenování biskupa.

¹⁵⁹ AMZV Praha, f. II. sekce, BsIIIř, k. 67, 1918–1939, Prehlásenie lojalnosti voči ČSR.

¹⁶⁰ AMZV Praha, f. II. sekce, BsIIIř, k. 67, 1918–1939, Alexandr Stoika, informace.

¹⁶¹ AMZV Praha, f. II. sekce, BsIIIř, k. 67, 1918–1939, Oznámenie o pápežovom menovaní.

¹⁶² AMZV Praha, f. II. sekce, BsIIIř, k. 67, 1918–1939, Jmenování Msgra Alexandra Stojky řeckokatolíckým biskupem v eparchii mukačevské se sídlem v Užhorodě – přísaha věrnosti Čsl.státu.

do katedrálnej mukačevskej cirkvi, gréckokatolíckeho rítu.¹⁶³ O tejto udalosti informoval aj oficiálny časopis Prešovskej a Mukačevskej eparchie *Dušpastýr* v článku s názvom: „*Pán milostivo vypočul naše modlitby!*“ v znení: „*Pán priaznivo vypočul naše modlitby a milostivo sa na nás pozrel a poslal nám 4. mája 1932 cez noviny L'Osservatore Romano radostnú a uspokojivú správu, že Svätý Pius XI. Sv. matky cirkvi zvolil za episkopa mukačevskej cirkvi Mons. Alexandra Stojku, kapitulného kanovníka a vikariáta tej istej eparchie.*“

Táto správa sa rozniesla do všetkých kútov Mukačevskej eparchie a celého štátu. Domáci a zahraniční dignitári poslali Stojkovi množstvo telegramov a písomných správ, v ktorých ho vítali ako nového mukačevského biskupa a popriali mu veľa úspechov, duševnej a telesnej sily a množstvo apoštolských aktivít.¹⁶⁴

Zloženie sľubu, vysvätenie a audiencia u prezidenta republiky

Novovymenovaný gréckokatolícky biskup mukačevskej eparchie so sídlom v Užhorode Msgr. Alexander Stojka, na základe správy z ministerstva školstva a národnej osvety v Prahe z mája 1932, zložil prísahu československému štátu podľa článku 5. Modu vivendi v sobotu 4. júna o pol desiatej dopoludnia v audienčnej sieni predsedu vlády, do rúk námestníka predsedu vlády, ministra pre zásobovanie ľudu Rudolfa Bechyně, za prítomnosti ministra školstva a národnej osvety Ivana Dérera. O zložení prísahy bol Msgr. Stojka informovaný prostredníctvom pražskej pápežskej nunciatúry.¹⁶⁵

Tento akt dosvedčuje aj telefonický rozhovor predsedu vlády s ministerským komisárom Kožíškom, v ktorom ho prosil, aby pápežská nunciatura v Prahe novovymenovaného biskupa Msgr. Stojku o dobe a mieste prísahy láskavo a včas informovala.¹⁶⁶ Tak mohlo dôjsť k samotnému vysväteniu Msgr. Stojku za nového mukačevského biskupa. Oznámenie o tomto akte Stojka poslal kancelárii prezidenta republiky 6. júna 1932.¹⁶⁷

Podrobnejšie informácie o vysvätení Stojku podáva tiež oznámenie predsedníctva ministerskej rady z 8. júla, v ktorom sa uvádzalo, že na sviatok svätých apoštolov Petra a Pavla, 12. júla o pol deviatej dopoludnia, došlo k vysväteniu biskupa Alexandra Stojku v užhorodskom katedrálnom chráme. Tento konsekračný akt viedol apoštolský administrátor gréckokatolíckej eparchie, prešovský biskup Pavol Peter Gojdič, za asistencie apoštolského administrátora košickej diecézy, biskupa Jozefa Čarského a gréckokatolíckeho svätiaceho biskupa z Lvova.¹⁶⁸

Alexander Stojka po zložení sľubu a oficiálnom vysvätení poslal ďakovný telegram prezidentovi republiky v tomto znení: „*Slavnemu prezidentu republiky praha: z nahody meho vysveceni na biskupa prijmete excellence vyraz holdu meho jako i meho duchovenstva a vericich.*“¹⁶⁹

¹⁶³ II. PROVISIO ECCLESIAE. In *Acta Apostolicae Sedis*, 1932, roč. 24, s. 240.

¹⁶⁴ Pán milostivo vypočul naše modlitby! In *Dušpastýr*, 1932, roč. 9, č. 6–7, s. 150.

¹⁶⁵ AMZV Praha, f. II. sekce, BsIIIř, k. 67, 1918–1939, Jmenování Msgra Alexandra STOJKY, řecko-katolickým biskupem v eparchii mukačevské se sídlem v Užhorodě – přísaha věrnosti čsl. státu.

¹⁶⁶ AMZV Praha, f. II. sekce, BsIIIř, k. 67, 1918–1939, Jmenování Msgra Alexandra STOJKY, řecko-katolickým biskupem v eparchii mukačevské se sídlem v Užhorodě – přísaha věrnosti čsl. státu.

¹⁶⁷ Archív Kanceláře prezidenta republiky (ďalej AKPR) Praha, fond (ďalej f.) KPR, protokol H (ďalej pH), č. j. 629, 1932–1934, Alexandr Stojka, biskup mukačevský, Užhorod.

¹⁶⁸ AMZV Praha, f. II. sekce, BsIIIř, k. 67, 1918–1939, Msgr. Alexandr Stojka, sídelní biskup řec. katol. mukačevské eparchie se sídlem v Užhorodě, vysvěcení a inthronisace.

¹⁶⁹ AKPR Praha, f. KPR, pH, č. j. 629, 1932–1934, Alexandr Stojka, biskup mukačevský, Užhorod.

Biskup Stojka prevzal správu diecézy v ťažkej dobe, keď na Podkarpatskej Rusi rástol počet pravoslávnych veriacich a objavili sa aj nové skupiny adventistov, slavistov a baptistov.¹⁷⁰

Taktiež sa stal biskupom v období ekonomickej depresie a bol naklonený sociálnej otázke. Politickými a pastoračnými opatreniami, ako aj osobným prístupom vyzýval na pomoc najchudobnejším. Bol v mnohých prípadoch sprostredkovateľom medzi vládou a sociálne slabými vrstvami obyvateľstva, alebo medzi nespokojnými zamestnancami a zamestnávateľmi, čím si získal sympatie u veriacich.¹⁷¹ Nového biskupa však čakalo veľa práce pri organizovaní modernej pastorácie duchovenstva, pri realizácii katolíckej akcie, starostlivosť o univerzitnú mládež a vo všetkých sociálno-charitatívnych potrebách podkarpatsko-ruského národa a mukačevskej diecézy.¹⁷²

Stojka mal s prezidentom republiky dobrý vzťah a chcel sa s ním aj osobne stretnúť, preto sa cez jeho tajomníka v septembri 1932 pokúšal vyjednať audienciu na prvé októbrové dni.¹⁷³ Malo ísť o 17. alebo 19. október, pretože 18. mal Stojka absolvovať biskupskú konferenciu v Olomouci, a teda boli pre neho najvhodnejšie spomínané dva dni. Do úvahy prichádzal aj iný deň, kedy to však prezidentovi nevyhovovalo.¹⁷⁴ Nakoniec mu prezidentov tajomník poslal 17. októbra telegram v znení: „*Pán biskup Alexander Stojka, Vaša audiencia u prezidenta republiky je stanovená na stredu 19. októbra o 11. hodine dopoludnia v Prahe na Hrade.*“¹⁷⁵ Stojka mu následne v telegrame poďakoval za udelenie audiencie a potvrdil svoju účasť v stanovenom termíne.“¹⁷⁶

Stojkov dobrý vzťah s prezidentom republiky dosvedčuje už vyššie spomenutý telegram, ktorý mu poslal krátko po svojom uvedení do úradu. Vzájomná telegramová komunikácia, ktorá poukazovala na dobrý vzťah, pokračovala aj v nasledujúcich rokoch, ako to potvrdzuje telegram z roku 1934 v tomto znení: „*presvitlonu prezidentu republiky: povodom vseradostnijsaho vybranija vasoj excellenciji prezidentom miloj nasoj republiky v imeni svojem duchovenstva i virnikov mukacevskoj hrehu katoliceskoj jeparchiji s najbolsoju radostiju i predannostiju vitaju vas presvitlyj pane prezidente zelaja vam ot boha mir zdavije i blahoslovenije na mnohaja i blahaja vita – alexander stojka jepiskop mukacevskij.*“¹⁷⁷

Situácia sa zmenila po udalostiach v roku 1938, ktoré výrazne ovplyvnili situáciu v ČSR. Biskup Alexander Stojka ich prijal s pokojom, snažiac sa o čo najlepšie postavenie Gréckokatolíckej cirkvi v Užhorode, ktorá sa po rozpade ČSR ocitla na Maďarskom území. Jeho snaha zlepšiť ekonomickú situáciu ho prinútila spolupracovať s promaďarsky orientovanými politikmi. Keď sa Stojka začal viac dožadovať dodržiavania národnostných práv pre Rusínov,

¹⁷⁰ ZATLOUKAL, Jaroslav (ed.). *Podkarpatská Rus: Sborník hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Bratislava: Podkarpatoruské nakladatelství Josef Stejskal, 1936, 330 s.

¹⁷¹ BORZA, ref. 1, s. 25.

¹⁷² ZATLOUKAL, ref. 1, s. 280.

¹⁷³ AKPR Praha, f. KPR, pH, č. j. 629, 1932–1934, Alexandr Stojka, biskup mukačevský, Užhorod.

¹⁷⁴ AKPR Praha, f. KPR, pH, č. j. 629, 1932–1934, Alexandr Stojka, biskup mukačevský, Užhorod.

¹⁷⁵ AKPR Praha, f. KPR, pH, č. j. 629, 1932–1934, Alexandr Stojka, biskup mukačevský, Užhorod.

¹⁷⁶ AKPR Praha, f. KPR, pH, č. j. 629, 1932–1934, Alexandr Stojka, biskup mukačevský, Užhorod.

¹⁷⁷ AKPR Praha, f. KPR, pH, č. j. 629, 1932–1934, Alexandr Stojka, biskup mukačevský, Užhorod.

stratil priazeň maďarských vládnych kruhov, ktoré sa ho snažili zbaviť funkcie mukačevského biskupa, čo sa im nakoniec nepodarilo.

Po obsadení Karpatskej Ukrajiny maďarským vojskom v marci v roku 1938, s pomocou Vatikánu biskup Alexander Stojka aj naďalej ostal na čele mukačevskej eparchie. Zanechal politické otázky a radšej sa zameral na pastoračnú a sociálnu činnosť pre svojich veriacich. Horthyho režim sa Stojka neodvážil kritizovať, ale do svojej smrti v roku 1943 sa snažil čo najviac pomáhať utláčaným, medzi ktorých patrili seminaristi a kňazi.¹⁷⁸

Záver

Počas výskumu v archívoch sme vyššie spomenuté závery dohody demonštrovali na príklade gréckokatolíckeho biskupa Alexandra Stojku. Badaním sme zistili, že v jeho prípade mala zo začiatku Československá vláda vážne politické výhrady voči jeho osobe z toho dôvodu, že pôsobil ako tajomník bývalého biskupa Antona Pappa, ktorý bol pre svoje sympatie k maďarskej vláde zosadený z funkcie mukačevského biskupa. Československá vláda mala preto obavy, že Alexander Stojka ako vážny kandidát na mukačevský biskupský stolec bude v Pappovom promaďarskom zmýšľaní pokračovať. Dokonca sa po jeho menovaní za nového mukačevského biskupa objavil aj list z veľvyslanectva Československej republiky v Poľsku, v ktorom bol označovaný za stopercentného Maďara a farebnú líšku, ktorá nemá zasadnúť na mukačevský stolec.

Tieto vážne obvinenia, ktoré sa objavovali pred a po menovaní Alexandra Stojku na základe dohody medzi vtedajším ministrom zahraničných vecí E. Benešom a pražským nunciom P. Ciriaticim, musel vysvetľovať v liste adresovanom Ciriaticimu. V ňom Alexander Stojka odmietal akékoľvek promaďarské zmýšľanie a vyjadroval absolútnu lojalitu k Československému štátu, ako možný budúci biskup.

Na druhej strane sa Alexander Stojka podľa preštudovaných archívnych materiálov tešil veľkej popularite na Podkarpatskej Rusi, kde bol zemským prezidentom a zemským úradom spolu s Alexandrom Chirom preferovaný na mukačevský biskupský stolec.

Spomedzi ďalších kandidátov bol nakoniec Stojka Vatikánom vybraný za najvhodnejšieho adepta na menovanie za nového mukačevského biskupa a po oznámení tohto mena československej vláde podľa článku 4. Modu vivendi a odoslania jej súhlasného stanoviska došlo k jeho samotnému vymenovaniu dňa 2. mája 1932. Toto menovanie sa na základe článku v oficiálnom časopise Prešovskej a Mukačevskej eparchie *Dušpastýr* stretlo s pozitívnym ohlasom na Podkarpatskej Rusi, kde mu veriaci, ale aj duchovní priali veľa úspechov a síl v pastoračii.

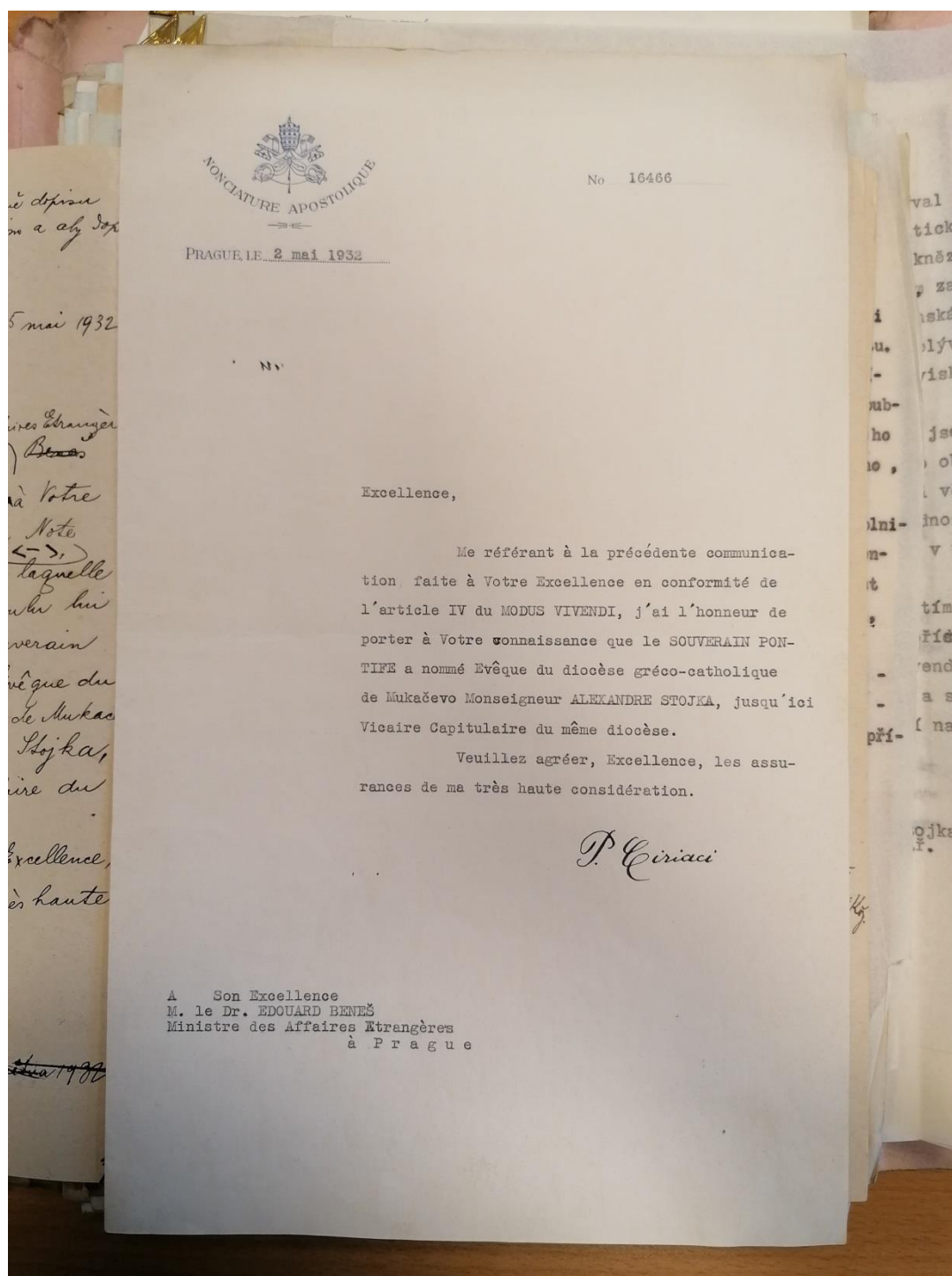
Alexander Stojka krátko po svojom menovaní zložil sľub vernosti Československému štátu podľa článku 5 Modu vivendi a bol vysvätený za nového mukačevského biskupa. V nasledujúcom období, ako sme zistili, Stojka absolvoval aj audienciu u prezidenta republiky.

¹⁷⁸ BORZA, ref. 2, s. 25–28.

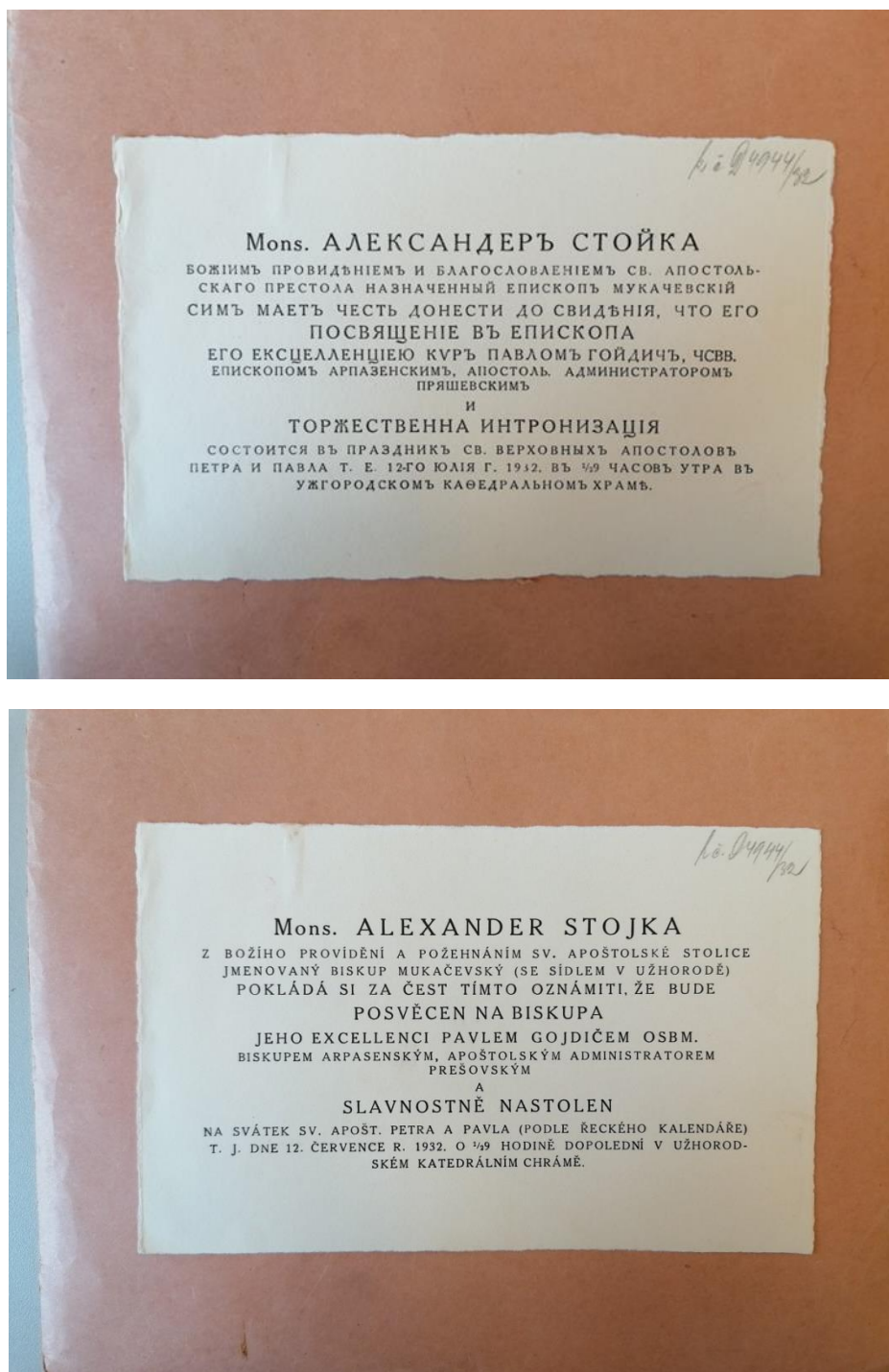
Prílohy

Obr. 1 – Gréckokatolícky biskup Monsignore Alexander Stojka

(Zdroj : ZATLOUKAL, Jaroslav (ed.). Podkarpatská Rus: Sborník hospodářského, kulturního a) politického poznání Podkarpatské Rusi. Bratislava: Podkarpatoruské nakladatelství Josef S Stejskal, 1936, s. 53.

Obr. 2 – Oznámenie o pápežskom menovaní Msgr. Alexandra Stojku za nového mukačevského biskupa so Sídлом v Užhorode
(Zdroj : Archív Ministerstva zahraničných věcí, 1918 – 1939.)

Obr. 3 – Oznámenie o vysvätení Msgr. Stojku za mukačevského biskupa. (Zdroj : Archív Kanceláre prezidenta republiky, 1932 – 1934.)

Zoznam použitej literatúry

1. Archívne pramene

Archív Ministerstva zahraničných vecí

fond II. sekce, Bezna spisovna III řada, 1918–1939

fond Kroftův archiv, 1918–1939

fond ZÚ Vatikán, 1920–1939

Archív Kanceláře prezidenta republiky

fond KPR, protokol H, 1932–1934

Dobová tlač

Acta Apostolicae Sedis (1928, 1932, 1937)

Dušpastýr (1932)

2. Literatúra

Knihy a monografie

BORZA, Peter. Gréckokatolícka cirkev a jej vplyv na etnoidentifikačný proces rusínskeho obyvateľstva. In *Česko-slovenská historická ročenka*. Bratislava: Veda, 2016, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2017, 232 s.

BORZA, Peter. *Gréckokatolícka cirkev na okupovaných územiach Československa 1938–1945*. Košice: UPJŠ, 2019, 122 s.

DEJMEK, Jindřich. Československo – vatikánská jednání o modus vivendi 1927–1928. In *Český časopis historický*, 1994, roč. 92, č. 2, 268–285 s.

PEHR, Michal - ŠEBEK, Jaroslav. *Československo a Svatý stolec: Od nepřátelství ke spolupráci (1918–1928)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, 2012, 229 s.

POP, Ivan. *Podkarpatská Rus: osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha: Libri, 2008, 312 s.

ZATLOUKAL, Jaroslav (ed.). *Podkarpatská Rus: Sborník hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Bratislava: Podkarpatoruské nakladatelství Josef Stejskal, 1936, 330 s.

3. Internetové zdroje

Gréckokatolícke arcibiskupstvo v Prešove, Vikár Dr. Mikuláš Russnák [online]. [cit. 2021-5-28]. Dostupné na internete : http://www.grkatpo.sk/?mikulas_russnak.

Emigrácia československých letcov z Protektorátu Čechy a Morava.

Spomienky vybraných pilotov na prvý rok ich odbojovej činnosti

Mgr. Zuzana Janíková

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Mníchovská dohoda, ktorú 29. septembra 1938 podpísali predstavitelia štyroch európskych mocností – Francúzska, Nemecka, Talianska a Veľkej Británie, uzatvárala historickú etapu prvej Československej republiky. Vnútropolitickými dôsledkami dohody boli udalosti z 22. novembra 1938, 14. a 15. marca 1939, ktoré sú späté s autonómiou Slovenska, vyhlásením Slovenského štátu a vytvorením Protektorátu Čechy a Morava. Možností, ako sa vyrovnat' s novými pomermi bolo niekoľko: akceptácie a kolaborácie, cez činnosť v domácom odboji, až po odchod do exilu. K tým, ktorí sa rozhodli prekročiť hranice okupovanej vlasti a zapojiť sa do zahraničného odboja, patrili najmä príslušníci bývalej československej armády. Veľkú časť tejto emigračnej skupiny tvorili československí letci, ktorí v nasledujúcom období predstavovali jednu zo základných zložiek zahraničného odboja na západe.¹⁷⁹

V radoch českej historickej obce je problematika spracovaná z pohľadu vojenskej činnosti československého letectva a letcov na území Poľska, Francúzska a Veľkej Británie v rokoch 1939 až 1946.¹⁸⁰ K dispozícii je viacero starších, ale i novších publikácií pojednávajúcich o organizovaní, bojovom nasadení či o pôsobení československých letcov v Royal Air Force.¹⁸¹ Naopak slovenská historiografia v spracovaní tematiky výrazne zaostáva. Jedným z dôvodov môže byť fakt, že v slovenskom prostredí je ťažiskom odporu a boja proti fašizmu Slovenské národné povstanie, pričom v českom prostredí sú to spomínaní letci. Okrajovo však môžeme spomenúť vojenského historika Petra Šumichrasta, ktorého výskum je zameraný primárne na činnosť slovenského letectva a leteckých jednotiek počas existencie Slovenského štátu.¹⁸²

¹⁷⁹ Bližšie k problematike: KUDRNA, Ladislav. Formování československého zahraničního odboje v prvním roce okupace. In *Paměť a dějiny*, 2009, roč. 3, č. 3, s. 16-32.

¹⁸⁰ Zo starších diel: BROD, Toman – ČEJKA, Eduard. *Na západní frontě. Historie československých vojenských jednotek na Západě v letech druhé světové války*. Praha: Naše vojsko, 1965, 605 s.; Z novších diel: KUDRNA, Ladislav. *Když nelétali. Život našich letců v Polsku, Francii a Velké Británii za druhé světové války*. Praha: Libri, 2003, 256 s.; RAJLICH, Jiří. *Na nebi sladké Francie: Válečný deník československých letců ve službách francouzského letectva 1939–1945*. Cheb: Svět křídel, 2008, 1443 s.; K zahraničnej československej vojenskej skupine v Poľsku: PLACHÝ, Jiří. Krakov, 30. dubna 1939. Zahraniční vojenská skupina československá v Polsku. In *Paměť a dějiny*, 2019, roč. 12, č. 1, s. 3-15.

¹⁸¹ V tomto smere je potrebné spomenúť šesťzväzkové dielo od českého vojenského historika Jiřího Rajlicha *Na nebi hrdého Albionu I.–VI.: Válečný deník československých letců ve službách britského letectva*. Zároveň sa autor venoval parciálnym témam: RAJLICH, Jiří. *313. stíhací perut'*. Praha: Mustang, 1994, 166 s.; RAJLICH, Jiří. *Esa na obloze*. Praha: Naše vojsko, 1995, 216 s.; Okrem neho sa v tejto oblasti etablovali Miloslav Pajer alebo Pavel Vančata: PAJER, Miloslav. *Českoslovenští letci v RAF. Jednotky britského bombardovacího a pobřežního letectva 1940–1945*. Praha: Naše vojsko, 2016, 624 s.; VANČATA, Pavel. *Poslední let Wellingtonu T2624*. Cheb: Svět křídel, 2018, 218 s.

¹⁸² Bližšie: ŠUMICHRAS, Peter. *Slovenské letectvo na východní frontě 1941–1943*. Cheb: Svět křídel, 2006, 270 s.; ŠUMICHRAS, Peter – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1939–1944*. Bratislava: Magnet-Press Slovakia, 2004, 120 s.

Keďže vyššie uvedené témy už českí vojenský historici spracovali, začali sa postupne hľadať nové oblasti či perspektívy výskumu a využívať staronové, donedávna obchádzané pramene. Na základe toho sme sa rozhodli do problematiky nazrieť prostredníctvom pamäti týchto aktérov, ktorí svoje spomienky uchovali a premietli do rôznych typov spomienkových prác – denníkov, autobiografií a memoárov.¹⁸³ Hlavným cieľom predkladanej štúdie je sprostredkovať, analyzovať a interpretovať subjektívne vnímanie odchodu československých letcov z Protektorátu Čechy a Morava, ich zapojenia do zahraničného odboja a s ním spojených základných existenčných problémov, s ktorými sa stretávali na území Poľska a Francúzska. So zreteľom na predstavenú tému, ako aj obmedzený rozsah štúdie, je vzorka zúžená a uchopuje analýzu vybranej skupiny československých letcov, stíhacích pilotov. Pri výbere ideálneho typu spomínajúceho však zohrávalo dôležitú úlohu viacero znakov: muselo ísť o pilota narodeného medzi rokmi 1898 až 1920 a zmýšľajúceho pro-československy, ktorý emigroval z krajiny v rozpätí mesiacov apríl až jún 1939, zúčastnil sa bitky o Francúzsko a rozhodol sa podať svedectvo v písomnej forme.

Vzhľadom na to, že spomienkové práce pilotov predstavujú základnú pramennú bázu, aktívne s nimi pracujeme a využívame ich, je potrebné uskutočniť krátky teoreticko-metodologický vstup do základných koncepcií zaoberajúcich sa témou pamäti. Bez tohto kroku by sme len ťažko posunuli historické bádanie ďalej od zažitého a popisného prístupu, ktorý sa k nim stavia niekedy s nedôverou. Vykonať celkovú charakteristiku pamäťového bádania by presahovalo rámec tejto štúdie, preto sa zameriame iba na tú skupinu historikov a sociológov, ktorí položili základy v oblasti skúmania, resp. štúdia pamäti.

Halbwachs – Nora – Ricœur: teoretici troch základných paradigiem pamäti

Otázka ľudskej pamäti bola dlhú dobu skúmaná ako špecifická schopnosť človeka uchovávať v jeho vedomí minulé udalosti, vnemy alebo skúsenosti. Od najstarších dôb sa ľudstvo snažilo zdokonaľovať schopnosti a rozširovať obmedzenú kapacitu pamäti. Už v starovekom Grécku sa stretávame s reflexiami fenoménu pamäti u Platóna a Aristotela.¹⁸⁴ Aj napriek tomu, že téma pamäti ako vžitej, resp. prenesenej skúsenosti bola reflektovaná už oveľa skôr, predmetom bádateľského záujmu sa stala až v 70. rokoch 20. storočia a trvá prakticky dodnes. Záujem o tému je motivovaný hlavne tým, že s pribúdajúcim časom odchádzajú generácie priamych svedkov udalostí a s nimi aj spomienky na ťažké zločiny a katastrofy minulého storočia.

Východiskovým dielom, ktoré predstavuje odrazový mostík pri štúdiu a skúmaní pamäti, je *La Mémoire collective*¹⁸⁵ od francúzskeho sociológa Mauricea Halbwachsa, jedného z tvorcov moderného uvažovania o pamäti. Základ Halbwachsovej tézy tvorí myšlienka, že kolektívna pamäť sa vzťahuje k sociálnym rozmerom ľudského spomínania, pričom pamäť individuálna je podmienená, štruktúrovaná a závislá na pamäti najrôznejších kolektívov. Inak povedané, pamäť

¹⁸³ Historiografia v poslednom období „znovuobjavila“ tému pamäti ako historického a alternatívneho prameňa, ktorý sprostredkúva pohľad do osobných, „malých“ dejín jednotlivcov. Z českých historikov zaoberajúcich sa témou pamäti osôb československého zahraničného odboja: MŮCKE, Pavel. *Rámce paměti druhé světové války v českých zemích. Vzpomínkové práce vojáků čs. zahraničního odboje*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2013, 226 s.; MŮCKE, Pavel. *Místa paměti druhé světové války. Svět vojáků druhého čs. zahraničního odboje*. Praha: Karolinum, 2014, 281 s.

¹⁸⁴ ŠUBRT, Jiří – PFEIFEROVÁ, Štěpánka. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. In *Historická sociologie*, 2005, roč. 9, č. 37, s. 9-29.

¹⁸⁵ Práca bola preložená aj do českého jazyka: HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009, 289 s.

mimo spoločnosť nie je možná, pretože sa formuje v tzv. sociálnych rámcoch.¹⁸⁶ Jeho koncepcia vysvetľuje aj fenomén zabúdania, ktorý je založený na tvrdení, že spomienky sa pri našom spomínaní nevynárajú v chronologickom poradí, ale obnovujú a obmieňajú sa tak, aby vytvárali rovnováhu medzi tromi zložkami – prítomnosťou, minulosťou a budúcnosťou.¹⁸⁷

Až v 70. rokoch 20. storočia bola Halbwachsova koncepcia aktualizovaná o nové teoreticko-metodologické diela z pera historikov patriacich k francúzskej škole *Annales*. Termín „miesta pamäti“ pochádza z už legendárneho projektu *Les Lieux de mémoire*, ktorý v rokoch 1984 až 1992 viedol Pierre Nora.¹⁸⁸ Pod slovným spojením „miesta pamäti“ Nora chápe každý objekt, ktorý je schopný symbolizovať historickú kolektivitú alebo dedičstvo, teda všetko to, čo sa pohybuje od hmotného objektu (napr. budova, pamätník), až k intelektuálne konštruovanému objektu (symbol, udalosť). V úvodných a záverečných častiach k jednotlivým zväzkom Pierre Nora predstavil svoje úvahy viažuce sa k procesom a mechanizmom ovplyvňujúcim tvorenie identity, pamäti či vedomia. Jeho najznámejší výrok patrí vymedzeniu vzťahu medzi dejinami a pamäťou. Podľa autora je pamäť v neustálom vývoji, vydaná každému využitiu a zneužitiu, otvorená dialektike spomínania i zabúdania, nevedomá si postupných deformácií. História je len neúplnou konštrukciou toho, čo bolo. Vždy je problematická. Pamäť je preto fenoménom aktuálnym a história zobrazením minulosti.¹⁸⁹

Trojicu francúzskych autorov, ktorí mali azda najväčší vplyv na ďalší rozvoj úvah o pamäti, uzatvára Paul Ricœur. Vo svojom výskume sa venoval primárne vymedzeniu vzťahu medzi históriou a pamäťou. Záverečné poznatky a analýzy predstavil v knižnom diele *La Mémoire, l'Histoire, l'Oubli*¹⁹⁰, v ktorom zdôraznil základné ciele histórie a pamäti. Zatiaľ čo v histórii ide predovšetkým o overovanie a nachádzanie pravdy, hlavnou ambíciou pamäti podieľajúcej sa na konštrukcii identity individuálnych, ale aj kolektívnych skupín, je zachovať vernosť koreňom. Autor zároveň prichádza s termínom „práca pamäti“ (*travail de mémoire*), ktorý v sebe nesie morálny záväzok štátov uchovávať spomienky na utrpenie jednotlivých skupín obyvateľstva v minulosti najmä tam, kde bol štát za to zodpovedný. Toto spomínanie je však potrebné podrobiť kritickej analýze. Okrem toho Ricœur pracuje aj s tretou kategóriou, so zabúdaním.¹⁹¹ V jeho ponímaní sú pamäť a zabúdanie neoddeliteľnými entitami, pretože, rovnako ako história, predstavujú istý spôsob selekcie a intelektuálnej konštrukcie minulosti.

Vyššie uvedené charakteristiky a prístupy týkajúce sa pamäti môžeme aplikovať aj na nami vybrané spomienkové práce pilotov. Jediným relevantným zdrojom, z ktorého čerpali vlastné skúsenosti či prežité udalosti, bola práve pamäť. Pri písaní týchto prác sami skúmali minulosť a pamäťový materiál, ktorý mali k dispozícii dobre ovládali, triedili a vyberali z neho iba to podstatné. Práca s týmto typom prameňa nie je pre historika jednoduchá. Na jednej strane síce odráža ducha a rytmus minulej doby, na strane druhej nepredstavuje historický dokument v pravom zmysle slova. V tomto smere je preto nevyhnutné uplatniť hĺbkovú kritiku prameňov

¹⁸⁶ HALBWACHS, ref. 7, s. 103.

¹⁸⁷ HALBWACHS, ref. 7, s. 104-113.

¹⁸⁸ NORA, Pierre. *Les Lieux de mémoire I.-VII.* Paris: Quatro Gallimard, 1997, 1040 s.; Niektoré state z knihy vyšli aj v českom jazyku vďaka francúzskemu inštitútu v Prahe – CeFRes. Sedemzväzkové dielo sa stretlo s veľkým ohlasom nielen vo Francúzsku, ale aj v iných európskych krajinách, čím podnietilo historikov k podobnému výskumu.

¹⁸⁹ MÜCKE, ref. 5, s. 19.; MÜCKE, ref. 5, s. 20-25.

¹⁹⁰ Kniha je dostupná v anglickom jazyku: RICOEUR, Paul. *Memory, History, Forgetting.* Chicago: University of Chicago Press, 2015, 624 s.

¹⁹¹ RICOEUR, ref. 12, s. 60-120.

a neobchádzať názory a závery samotných historikov, pretože tí vnímajú dejiny s odstupom času, vo väčších súvislostiach a v oveľa širšom kontexte.

Tento krátky teoreticko-metodologický exkurz môžeme uzavrieť tým, že pomocou pamäti sa vyhľadáva a konštruuje minulosť. V porovnaní s historiografiou nedodržiava chronologický sled udalostí, vyskytujú sa v nej posuny, skreslenia, deformácie, ignorovanie či vynechávanie celých historických období. V pamätiach jednotlivcov alebo skupín existuje niekoľko typov interpretácií jednej a tej istej udalosti. Zásadnú úlohu zohrávajú významy, hodnoty a postoje ľudí, ktoré môžu byť pre jednu časť kladné a pre druhú záporné (napr. víťazi a porazení danej bitky). Aj napriek úskaliam, ktoré so sebou prináša nazeranie na problematiku z historického hľadiska, možno spomienkové práce radiť ku kľúčovým a dôležitým prameňom pre poznanie kvantitatívnej roviny dejín československého zahraničného odboja, ako aj pre poznanie dejín druhej svetovej vojny vo všeobecnej rovine.¹⁹²

Hlavné motívy a okolnosti odchodu pilotov z Protektorátu Čechy a Morava

Pokus o interpretáciu a analýzu začneme dvoma neuralgickými bodmi novodobých českých a slovenských dejín: udalosťami z rokov 1938 a 1939, ktoré sa viažu s mníchovským obdobím a marcovými udalosťami.¹⁹³

Prvým veľkým momentom, ktorý sa pevne ukotvil v ich pamäti, bola všeobecná mobilizácia vyhlásená Edvardom Benešom a spomínaná Mníchovská dohoda. Poručík letectva Karel Mrázek v pamätiach uvádza, že aj cez „veškeré nedostatky jsme měli výbornou morálku a byli rozhodnutí bojovat proti každému, kdo by nás ohrožoval.“¹⁹⁴ V citácii možno sledovať prvé motívy podnecujúce k odchodu z vlasti: 1. motív českej krajiny v nebezpečenstve a 2. motív rýchleho a zodpovedného konania. K vojenskému stretu nakoniec nedošlo, pretože o pár dní sa konalo rokovanie „o nás bez nás“. Prijatie výsledkov konferencie československou vládou a následne odstúpenie pohraničnej oblasti Sudet, so sebou nieslo ukončenie všeobecnej mobilizácie. Trvalú psychickú ujmu utrpeli okrem členov pozemnej armády aj príslušníci československého letectva: „*Naše, okleštěním malá, republika se nemohla ani bránit. Pryč bylo nadšení, se kterým jsme se mi všichni – vojáci i celý národ – připravovali na obranu vlasti.*“¹⁹⁵ Ukážka zo spomienok pilota Jiřího Hartmana v sebe nesie 3. motív, ktorý je úzko spojený s patriotizmom, resp. silným citovým vzťahom k vlasti. V tomto smere je ešte dôležité podotknúť, že sledovaní aktéri sa vo svojich spomienkach na Mníchov niekoľkokrát vrátili, často nad ním uvažovali a snažili sa túto situáciu odôvodniť.¹⁹⁶ Zároveň je v oboch úryvkoch prítomný tiež vysoký stupeň sebaidentifikácie spomínajúceho so širším kolektívom, čo sa prejavuje vyjadrovaním v prvej osobe množného čísla „my“. Tento spôsob

¹⁹² V povojnovom Československu predstavovalo spomínanie istú formu obhajoby pred obyvateľstvom a zároveň slúžilo aj na sprostredkovanie informácií z úst tých, ktorí sa zúčastnili protifašistického odboja. Aktualizácia spomienok však bola sprevádzaná protipólom pamäti v podobe prirodzeného zabúdania.

¹⁹³ Historik Jan Tesař vo svojej práci prišiel so zaujímavou tézou, že opis udalostí spojených s Mníchovom 1938 sa stal akýmsi stmelujúcim prvkom, resp. mýtom, ktorý nahradil staršie české mýty (napr. bitku na Bielej Hore a pod.); TESAŘ, Jan. *Mníchovský komplex: Jeho příčiny a důsledky*. Praha: Prostor, 2014, 280 s.

¹⁹⁴ FAJTL, František. *Velel jsem stíhačům: Podle vzpomínek Karla Mrázka*. Cheb: Svět křídel, 1997, s. 27.

¹⁹⁵ HARTMAN, Jiří. *Letec*. Cheb: Svět křídel, 1995, s. 18.

¹⁹⁶ Zastávali názor, že ak by vojenský stret predsa len nastal, Nemecko by vďaka svojej silnejšej armáde a lepšej výzbroji porazilo Československo. Nastalo by ničenie miest a obcí či straty na životoch civilného obyvateľstva.

formulácie sa v spomienkových prácach vyskytuje často a patrí k jedným z charakteristických znakov.

Druhou veľkou udalosťou, ktorá sa do pamäti budúcich exilových pilotov výraznejšie zapísala bol 14. a 15. marec 1939. Rozpad Československa a následná nemecká okupácia ich postavila pred najdôležitejšiu otázku: „*Tak a co teď? ptáli se mnozí mezi sebou v hloučcích v hangáru. [...] Zdrhnem, Němčourům sloužit nebudeme!*“¹⁹⁷ Bezprostredne po 15. marci nikto nevedel či bude československé letectvo fungovať, keďže jeho činnosť začínala byť značne obmedzená a pod nemeckým protektorátom. Už na druhý deň po okupácii im vrchný veliteľ Luftwaffe Herman Göring ponúkol možnosť uplatnenia sa v nemeckom dopravnom letectve. Väčšina z nich však túto lukratívnu ponuku odmietla a zvolila si cestu emigrácie.¹⁹⁸

V dôsledku novej situácie postupne dochádzalo k znižovaniu personálnych stavov v letkách, v obmedzovaní operačnej a výcvikovej činnosti. V spomienkových prácach piloti uvádzajú, že čas trávili hraním kartových hier alebo fajčením tabaku.¹⁹⁹ Z uvedeného vyplývajú ďalšie dva podstatné motívy: 4. motív dodržania prísahy k armáde a 5. motív súvisiaci s vykonávaním profesionálneho zamestnania. Na tomto mieste je potrebné poznamenať, že marcové udalosti mali silnejší emočný a psychický dopad, než v prípade Mníchovskej dohody. Vydanie zbraní nepriateľovi, likvidácia armády, spoločenské, ale i vnútropolitické dôsledky rozbitia republiky definitívne prispeli k rozhodnutiu odísť. Tu možno nájsť posledný, avšak najdôležitejší motív: 6. odčiniť traumu z formálnej kapitulácie otvoreným bojom proti nepriateľovi, Nemecku.

Pre tých, ktorí chceli bojovať mohol byť okamih ústupu naozaj traumou. V spomienkových prácach sa objavujú odkazy na pocity hanby, krivdy a poníženia. Z pohľadu skúmania minulej doby sa nám naskytá otázka, či sa radili medzi bojachtivých a odhodlaných vlastencov ako to prezentujú alebo im Mníchov a marcové udalosti umožnili vytvoriť si alibi, resp. „útočisko“ pred nimi samými. Jednoznačnú odpoveď na túto otázku nenájde, avšak prikláňame sa k prvej alternatíve. Tomuto záveru nahráva fakt, že sledovaní aktéri nezažili hrôzy 1. svetovej vojny v porovnaní s ich rodičmi alebo starými rodičmi.²⁰⁰ Zároveň, po odstúpení pohraničnej oblasti Sudet došlo k zmenšeniu krajiny, resp. oslabeniu štátu, ktorý v marci 1939 definitívne zaniká a situácia sa vrátila do štádia spred roku 1918, no v iných pomeroch. Boj za obnovu Československa tak tvoril akýsi vyšší zmysel a jeden z oporných bodov pri prezentácii československých letcov v zahraničí.²⁰¹

Pomyslenie na odchod so sebou prinášal dilemu, ako vyriešiť stret osobných záujmov (rodina, priatelia, zamestnanie) a záujmov vlasteneckých. Realizácia tohto rozhodnutia si vyžadovala radikálny krok a opustenie aj tých posledných istôt v neistej dobe. Najčastejšie používaným odôvodnením či skôr výhovorkou, prečo sa dotýčny rozhodol odísť, bolo hľadanie si novej práce. Cieľom zásterky bolo pred vzdialenejším okolím skryť, že ilegálne opúšťa krajinu. Rodinní príslušníci zastávali k novovzniknutej situácii rozličné pozície: od akceptovania rozhodnutia zo strany otcov, cez neutrálny postoj priateľiek a manželiek, až po nesúhlasné reakcie

¹⁹⁷ FAJTL, František. *Generál nebe: Životní příběh čs. stíhacího esa Františka Peřiny*. Praha: Ostrov, 2006, s. 62.

¹⁹⁸ KUDRNA, Ladislav. *Odhodlání bojovat. Vlastenectví československých letců v průběhu druhé světové války na pozadí válečných a politických udalostí*. Praha: Naše vojsko, 2010, s. 13-17.

¹⁹⁹ DOUBEK, Eduard. *Z deníku stíhače*. Cheb: Svět křídel, 1991, s. 8.; FAJTL, ref. 16, s. 63.

²⁰⁰ V tomto prípade ide o fenomén generačných rozdielov vo vnímaní mobilizácie 1914 a vo vzťahu k vypuknutiu ďalšej vojny. Príslušníci mladšej generácie, ktorí vojnu v rokoch 1914–1918 zažili ako deti alebo sa narodili až po jej ukončení, nevnímali uvedené skutočnosti s takou intenzitou než ich rodičia, resp. starí rodičia.

²⁰¹ KUDRNA, Ladislav. We fight to rebuild: Podíl letců na uznání exilové vlády. In *Paměť a dějiny*, 2014, roč. 8, č. 2, s. 3-12.

zo strany matiek. Konfrontovať blízkych s tým, že opúšťajú domov a sú rozhodnutí odísť, predstavovalo taktiež psychický a emočný problém. Na okolnosti odchodu spomínajú preto veľmi opatrne a neradi. Ako príklad možno uviesť záznam z denníka Stanislava Fejfaru datovaného 4. júna 1939: „Ve 12.00 opouštím domov. Snad ho ještě někdy uvidím. Nechci vypisovat své dojmy. Tu citlivost již musím jednou odstranit.“²⁰² Na základe vyššie uvedených skutočností sprostredkujeme len okolnosti odchodu tých pilotov, ktorí sa o nich zmienili.

Za pomerne rušných okolností opúšťal krajinu Jiří Hartman, ktorý bol veliteľom pôsobiacim v Prahe (meno však neuvádza): „ihned varován, že jde po něm Gestapo, a proto bude nejlepší, když okamžitě zmizí.“²⁰³ Metódy výsluchu a činnosť nemeckej tajnej polície, Gestapa, boli českému obyvateľstvu známe. Prakticky z hodiny na hodinu sa rozhodol odísť z obáv o svoj vlastný život a život svojej rodiny.²⁰⁴ Ďalej opisuje lúčenie s matkou: „Doma jsem zbalil něco málo osobních věcí, a když se mě maminka zeptala, kam jdu, odpověděl jsem jí: ‚No, uvidím tě později.‘ Ono později se protáhlo na dlouhých šest let...“²⁰⁵ Naopak Stanislava Fejfaru a Františka Peřinu môžeme zaradiť do skupiny, ktorých odchod bol sprevádzaný nostalgickou návštevou obľúbeného podniku, miesta alebo výkonom ich obľúbenej činnosti. Poslednýkrát zavítali do pražských pohostinstiev *U Fleků* a *U Kalicha*, do tanečného klubu, príp. na dedinskú zábavu.²⁰⁶ O radostných okolnostiach odchodu nemožno hovoriť v prípade Karla Mrázka, Miroslava A. Liškutína a Františka Fajtla, ktorý bol poznamenaný emocionálnejšou rozlúčkou s ich priateľkami.²⁰⁷

Ak by sme na stránkach spomienkových prác hľadali zápisy týkajúce sa prechodu cez hranice, nenašli by sme nič zaujímavé. Toto tvrdenie môže byť odvážne, keďže sme analyzovali len vybrané práce pilotov. S použitím odbornej literatúry sme však dospeli k záveru, že tí, ktorí sa rozhodli opustiť krajinu v jarných a letných mesiacoch v roku 1939, prekročili poľské hranice bez väčších problémov, pretože nemecký dozor sa na nich sprísnil až po napadnutí Poľska v septembri 1939. Viacerí zo sledovaných aktérov uvádzajú, že počas ich ilegálneho prechodu prebiehalo všetko podľa plánu, organizovane, bez vážnejších problémov, resp. dramatických okolností. Protektorátne hranice prechádzali pri Českom Těšíne v malých skupinkách pozostávajúcich z tzv. „spoluzrádcov“ (dvaja emigranti) a z tzv. „šéfov“ (jeden alebo dvaja prevádzkači). Z uvedeného vyplýva, že ich odchod do Poľska bol organizovaný, pričom záštitu nad týmito útekmi mali dve hlavné organizácie, *Svaz letců* a *Obrana národa*. Všetci sledovaní aktéri však emigrovali v presvedčení, že sa vo formujúcom zahraničnom odboji uplatnia. V českých krajinách sa spočiatku šírili zmätené a nikým nepotvrdené správy o vzniku a rýchlom raste československej

²⁰² FEJFAR, Stanislav. *Deník stíhače*. Kruh: Hradec Králové, 1970, s. 5.; Stanislav Fejfar sa však do Československa nevrátil. Osudnou sa mu stala operácia *Ramrod 33*.; JANÍKOVÁ, Zuzana. Sedem černých krížikov pod kabinou Spitfira. In *HistoryWeb.sk: Informačný portál o histórii* [online], 2020, s. 1-6. Dostupné na internete: <<https://historyweb.dennikn.sk/clanky/detail/sedem-ciernych-krizikov-pod-kabinou-spitfira>>.

²⁰³ HARTMAN, ref. 17, s. 19.

²⁰⁴ Pre tých najbližších, ktorí ostali na území Protektorátu Čechy a Morava, predstavovala emigrácia dotyčného isté riziko väznenia, vypočúvania a pod. Nemecké bezpečnostné orgány zahájili 17. septembra 1942 Akciu E (*Aktion E – Emigranten*), počas ktorej zatkli približne 1 100 osôb na území Čiech a 800 osôb na Morave. Išlo primárne o príbuzných vojenských osôb, o ktorých vedeli, že odišli bojovať do zahraničia.; Bližšie pozri: VAŠEK, František – ŠTĚPÁNEK, Zdeněk. Akce Emigration a Svatobořice. In *Jižní Morava – vlastivědný sborník*, 2001, roč. 37, č. 40, s. 137-152.

²⁰⁵ HARTMAN, ref. 17, s. 19.

²⁰⁶ FAJTL, ref. 19, s. 64.; FEJFAR, ref. 24, s. 5.

²⁰⁷ LIŠKUTÍN, A. Miroslav. *Bouřlivá oblaka*. Praha: Naše vojsko, 1992, s. 17.; FAJTL, František. *Z Donína do oblak. Vzpomínky válečného letce od dětství k odboji*. Praha: Ostrov, 2000, s. 28.

zahraničnej armády. Napriek tomu, že nebolo možné overiť tieto informácie, prechádzali československí letci poľské hranice v stále sa zvyšujúcom počte.²⁰⁸

Na základe využitia leteckých kariet²⁰⁹ a spomienkových prác môžeme konštatovať, že nami zvolení piloti emigrovali v jarných a letných mesiacoch roku 1939 v nasledujúcom poradí:

1. v apríli 1939 prekročil poľské hranice Miroslav Antonín Liškutín;
2. v máji 1939 prekročil poľské hranice Svatopluk Janouch a Karel Mrázek;
3. v júni 1939 prekročil poľské hranice Václav Cukr, František Fajtl, Stanislav

Fejfar, Bohumír Fiřt, Jiří Hartman a František Peřina.

Cesta do zahraničia viedla dvoma smermi: do vypuknutia druhej svetovej vojny tzv. poľskou trasou a po vypuknutí vojny tzv. južnou trasou (cez Slovensko, Maďarsko, Juhosláviu, Grécko, Bejrút až do Agdy, ktoré slúžilo ako stredisko československej zahraničnej armády).

„Polské intermezzo“ a „Sladká Francie“: k hlavným problémom pilotov na území Poľska a Francúzska

Po prekročení poľských hraníc sa ich cieľovou stanicou stalo mesto Krakov, v ktorom pôsobil československý konzulát. Ten aj po 15. marci pokračoval vo svojej činnosti vďaka neústupnosti a rozhodnosti vtedajšieho konzula Dr. Vladimíra Znojemskeho²¹⁰ nevydať úrad Nemcom. Spomínaný konzulát predstavoval dôležitú inštitúciu zabezpečujúcu materiálnu a finančnú pomoc pre civilných i vojenských utečencov z územia Protektorátu a Slovenského štátu.

Už v prvých dňoch po príchode však ostali piloti zo situácie panujúcej v Poľsku sklamaní. V českých krajinách kolovali správy o vzniku niekoľkotisícovej československej zahraničnej armády. Realitou bola bieda emigrantského života. Napriek tomu, že československý konzulát im zabezpečoval stravu a ubytovanie na *Rynku Głównym*, museli bojovať s existenčnými problémami. *Väčšina z nich odišla z krajiny naľahko, len v športovom obleku s najnutnejšími osobnými vecami a zanedbateľnou finančnou čiastkou. Pred odchodom im bolo povedané, že peniaze nebudú potrebovať a v zahraničí bude o nich postarané. V skutočnosti to vyzeralo tak, že každý z nich, bez ohľadu na svoju hodnotu, dostával 1 zlotý a 10 cigariet na deň. Táto finančná tieseň ich nakoniec donútila rozpredať osobné a spomienkové predmety krakovským Židom, veľakrát výrazne pod cenu.*

Vo všeobecnosti sa k tomu pridal aj nezaujem o československých letcov zo strany Poľska, ktoré stále verilo v možnosť dohody s Nemeckom. Nikto z obyvateľov nepochyboval o sile a schopnosti poľskej armády, ktorá vybojovala vo Veľkej vojne poľskú nezávislosť. V poľskom

²⁰⁸ Za hranice sa rozhodlo odísť približne 1 265 osôb výkonného leteckého a pozemného personálu. Stav k 15. marci 1939 predstavoval približne 2 500 letcov: pilotov, palubných strelcov, rádiotelegrafistov, pozorovateľov, vekovo starších letcov, osôb pridelených k úradom a veliteľstvám, ako aj ich žiakov s nedokončeným výcvikom. Do zahraničia odišlo približne 650 osôb výkonného leteckého personálu. Hypoteticky môžeme uvažovať o približne rovnakom počte mužov pozemného personálu. Percentuálne to činilo 25–30% letcov z medzivojnového československého letectva. Tieto vysoké čísla poukazujú na to, že letectvo bolo vskutku elitnou zbraňou.; Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha (ďalej VÚA – VHA Praha), fond Československé letectvo – Velká Británie I. (ďalej f. ČSL-VB I.), škatuľa (ďalej šk.) 20, signatúrne (ďalej sign.) č. CI-1/4, *Činnost československého letectva za války*.

²⁰⁹ Koncom roku 2018 ich v zdigitalizovanej podobe uverejnil na webovom sídle VÚA – VHA Praha, ktorý chcel týmto krokom umožniť prístup čo najširšej laickej i odbornej verejnosti a zároveň chrániť fyzický stav archíválií. Letecké karty boli produktom Inšpektorátu československého letectva, ktoré vzniklo na území Veľkej Británie 12. júla 1940. Z typologického hľadiska ich možno radiť k prameňom úradnej povahy, ktorých účel spočíval v evidencii prijatých príslušníkov československého letectva do radov Royal Air Force a presunov v rámci perutí. Dostupné na internete: <<http://www.vuapraha.cz/node/170>>.

²¹⁰ V roku 1974 sa k tomuto činu vyjadril nasledovne: „15. března byla pro nás hrozná rána, a tudíž následovala naprostá dezorientace a zoufalství. Rozhodl jsem se hned, že se nevrátím do protektorátu, ale o odboji nebylo zatím vůbec žádné zmínky. [...] To však jsem již německému konzulovi napsal, že konzulát nevydám.“; PLACHÝ, ref. 2, s. 4.

prostredí preto nechýbali hyperboly typu: „Poženeme Němce čepicemi až do Berlína!“²¹¹ Odmietnutie zo strany poľských úradných miest znamenalo v prípade pilotov pocit neuznania a pohrdnutia. Záujem prejavilo poľské vedenie až po zostrení medzinárodnopolitickej situácie na prelome mesiacov júl a august 1939.²¹² Ponuka k vstupu do služieb poľského letectva prišla v čase, keď sa predstavitelia československého zahraničného odboja dohodli s francúzskymi exponentmi na zaradení československých letcov do Cudzineckej légie.

Už začiatkom apríla 1939 začali plk. Václav Kalina (vojenský atašé vo Francúzsku) a Štefan Osuský (veľvyslanec vo Francúzsku) viesť rokovania týkajúce sa vytvorenia československej zahraničnej armády. Súbežne prebiehali jednania s Ministerstvom vojny a letectva o prevzatí československých letcov do radov francúzskeho letectva. So zreteľom na francúzsky zákon o dopĺňaní armády, ktorý nedovoľoval cudzincom slúžiť v radoch francúzskej armády v čase mieru, bol prechod všetkých vojenských osôb viazaný k podpisu päťročného záväzku služby v Cudzineckej légii. Francúzski predstavitelia však pristúpili na jeden kompromis. V prípade vypuknutia vojenského konfliktu budú československí letci zaradení do radov francúzskeho letectva. Pre Osuského a Kalinu to predstavovalo úspech, pre nich samých to bol šok. Légii vnímali ako organizáciu združujúcu kriminálnikov a životných stroskotancov.

Záväzok²¹³ sa rozhodli podpísať všetci sledovaní aktéri, no týmto rozhodnutím neboli nadšení. Stanislav Fejfar si 13. júla 1939 poznamenal, že dopoludnia sa zúčastnil prehliadky Krakova a popoludní podpísal reverz o vstupe do légie.²¹⁴ Václav Cukr reagoval na danú skutočnosť o čosi kritickejšie: „Nechce se mi příliš k takovému kroku pro zájmy koloniální velmocí, jejíž politikové nám dovedli pověsit na krk Mnichov. [...] Nakonec podepisuji.“²¹⁵ Niekoľkokrát spomínaná Mnichovská dohoda zohrávala veľmi dôležitú úlohu pri rozhodovaní či vstúpiť alebo nevstúpiť do radov Cudzineckej légie. V strede pozornosti stála najmä otázka pomoci ohrozenému Československu zo strany Francúzska počas mnichovského obdobia. Na jednej strane vnímali vojenské neangažovanie tohto štátu ako zradu, na strane druhej podotýkali, že je dôležité myslieť na dianie súčasné a budúce, preto napriek rozporuplným osobným dojmom a pocitom podpísali tento päťročný záväzok.

Odsun československých letcov z Poľska do Francúzska však prebiehal postupne. Lodné transporty prebiehali v piatich vlnách od 26. mája do 21. augusta 1939 za ťažkých podmienok, hlavne z finančného hľadiska. Medzi niektorými z nich sa vytvorili až mesačné rozstupy. Na území Poľska sa rozhodlo zostať „len“ 190 letcov²¹⁶, ktorí vstúpili do poľského letectva a v nasledujúcom období zasiahli proti Nemecku. K rozhodnutiu tejto necelej dvestovky letcov zotrvať v Poľsku prispeli tri faktory: 1. nepriaznivá finančná situácia; 2. možnosť aktívne zasiahnuť do bojov proti Nemecku; 3. vyhnúť sa službe v Cudzineckej légii.

²¹¹ CUKR, Václav. *S trikolórou Francie na letounu: deník československého stíhače z bitvy o Francii 1940*. Praha: Orbis, 1946, s. 11.

²¹² Poľská vláda sa obávala konfliktu s nacistickým Nemeckom, preto nechcela Adolfa Hitlera zbytočne dráždiť tým, že na svojom území bude zhromažďovať československých letcov. Poľskí exponenti sami požiadali vedenie zahraničného odboja v Paríži (pravdepodobne Osuského), aby boli letci z Poľska transportovaní do Francúzska.; KUDRNA, ref. 1, s. 26.

²¹³ „Zavazují se, že po příjezdu do Francie vstoupím do cizinecké legie, jestliže z jakýchkoliv důvodů nebude mne možno zařaditi do jiné části vojska. Současně беру на vědomí, že jestliže tento závazek nedodržím, budu odeslán přes německou hranici domů.“ Československí letci nemali na výber. Buď légia alebo návrat do protektorátu.; KUDRNA, ref. 1, s. 30.

²¹⁴ FEJFAR, ref. 24, s. 7.

²¹⁵ CUKR, ref. 34, s. 12.

²¹⁶ VÚA – VHA Praha, f. ČSL-VB I., šk. 20, sign. č. CI-1/4, *Činnost československého letectva za války*.

Na základe opätovného využitia leteckých kariet a spomienkových prác sme zostavili zoznam transportov pilotov a názvov lodí, na ktorých postupne odplávali:

1. transportom z 26. mája 1939 na lodi *Batory* do prístavu Cherbourg neodplával žiaden sledovaný pilot;
2. transportom z 19. júna 1939 na lodi *Sobieski* do prístavu Boulogne odplávali Stanislav Fejfar²¹⁷ a Svatopluk Janouch;
3. transportom z 31. júla 1939 na lodi *Kastelholm* do prístavu Calais odplávali Václav Cukr, František Fajtl, Bohumír Fiřt, Jiří Hartman a Karel Mrázek;
4. transportom z 1. augusta 1939 na lodi *Chrobry* do prístavu Boulogne odplával len František Peřina;
5. transportom z 21. septembra 1939 na lodi *Kastelholm* opätovne do prístavu Boulogne neodplával žiaden sledovaný pilot.

Osobitný prípad predstavoval pilot Miroslav A. Liškutín. Vzhľadom na to, že z krajiny odišiel v apríli 1939, územie Poľska opustil ešte pred začatím oficiálnych transportov do Francúzska 11. mája 1939. Na výletnej lodi *Kastelholm* odplával do Švédska a odtiaľ na lodi *Suecia* do prístavu Tillbury vo Veľkej Británii. Keďže mu nebolo umožnené vstúpiť do radov Royal Air Force, rozhodol sa krajinu opustiť a vstúpiť (ako dobrovoľník) do Cudzineckej légie.²¹⁸

V prvých dňoch po príchode do Francúzska si piloti užívali Paríž plnými dúškami. Pozreli si známe pamiatky, navštívili slávne parížske pohostinstvá alebo sa zúčastnili sviatku dobytia Bastily. Po absolvovaní lekárskeho prehliadok boli poslaní do Marseille a v pevnosti St. Jean čakali na transport do severnej Afriky, kde mali byť zaradení k jednotlivým plukom légie. Ani tu však nebola situácia priaznivá, pretože Cudzinecká légia, podobne ako Poľsko, pre nich nevytvorila uspokojivé podmienky. Okrem toho, že ich čakal status cudzineckého legionára, ich opätovne sužovali finančné ťažkosti. Príslušnosť k légii totiž znamenala, že dôstojníci ako seržanti légie poberali 1,95 franku denne a poddôstojníci ako obyčajní vojaci len 50 centimov. Vo veľkej miere kritizovali najmä platové podmienky, ktoré im nedovoľovali, aby si „*mohli kúpiť alespoň cigarety a niečo k pití!*“²¹⁹ Nedostatok financií sa snažili riešiť rôzne. Najčastejšie si privyrábali skladaním zeleniny a ovocia na trhoch.²²⁰ Vedenie československého zahraničného odboja chcelo ich zlú finančnú situáciu zlepšiť, avšak kvôli pomalej francúzskej administratíve dostali finančné vyrovnanie, tzv. štatút až na pôde Veľkej Británie.

Výsledkom tejto nepriaznivej finančnej situácie bol aj všadeprítomný hlad. Francúzski piloti si mohli dovoliť stravovať sa v reštauráciách, čo bolo pre pilotov československej národnosti vylúčené, preto sa museli uspokojiť iba s polievkou, teplou vodou s cibuľou a jablkom. Postupne sa zhoršoval aj zdravotný stav jednotlivcov. Nevyhovujúce klimatické podmienky, na ktoré neboli zvyknutí, dlhé pochody, cvičenia vo vyšších teplotách, ako aj časté tráviace ťažkosti (hnačky) spôsobené príjmom znečistených tekutín im nepridávali na psychickej a fyzickej pohode.

V negatívnom svetle vnímali činnosť, výzbroj výcvikových stredísk a najmä leteckú techniku. Svatopluk Janouch po príchode do výcvikového centra v Blidy poznamenal, že to disponovalo len niekoľkými predpotopnými lietadlami, ktoré „*kupodivu létala; svým stářím připomínala letouny z 1. světové války, svým vzezřením muzejní ukázky.*“²²¹ Vo všeobecnosti platí, že na stránkach spomienkových prác sledovaných aktérov nenájde žiadne pozitívne

²¹⁷ Letecká karta Stanislava Fejgara sa nezachovala.

²¹⁸ LIŠKUTÍN, ref. 29, s. 20-25.

²¹⁹ JANOUC, Svatopluk. *Světla a stíny*. Praha: Naše vojsko, 1994, s. 31.

²²⁰ CUKR, ref. 34, s. 18.

²²¹ JANOUC, ref. 42, s. 24.

hodnotenia alebo reakcie. Tento ich postoj bol ovplyvnený dvomi skutočnosťami: 1. stále pretrvávajúcimi spomienkami na Mníchov 1938, ktoré pilotov „zaťažili“ voči francúzskemu okoliu v podobe predsudkov a nedôvery; 2. skúsenosťou v Cudzineckej légii, ktorá sa podpísala pod zhoršený psychický, fyzický i zdravotný stav. Piloti čím ďalej, tým viac začali spájať svoju budúcnosť s vypuknutím vojenského konfliktu, pretože im bolo prisľúbené, aj keď len ústne, že budú zaradení do radov francúzskeho letectva.

Netrvalo dlho a vojenský konflikt vypukol. Po zdarnom útoku na Poľsko obrátilo Nemecko svoju pozornosť na západnú časť Európy, Francúzsko. Z pôvodných piatich rokov v légii sa stali len dva mesiace. Hneď ako vojna začala, boli piloti preradení k jednotkám francúzskeho letectva. Aj napriek tomu, že do bitky o Francúzsko úspešne zasiahli²²², príchod a pobyt v tejto krajine pre nich znamenal šok, sklamanie a pocity dezilúzie, ktoré sa zdvojnásobili vo chvíli kapitulácie. Ako sa v prvých dňoch ukázalo, Francúzsko nebolo pripravené viesť vojnu. Obe zložky, francúzski i československí letci, bojovali s nasadením, no na porážku Nemecka to nestačilo. Zlyhanie Francúzska ich privádzalo k hľadaniu dôvodov alebo príčin porážky: podcenenie nepriateľa, organizačný zmätok, zastaraná technika alebo neschopnosť politikov stmeliť národ s cieľom obrany.²²³ Na strane druhej vnímali francúzsku kapituláciu ako formu spravodlivosti, pretože krajina zradila Československo hneď dvakrát: prvýkrát na konferencii v Mníchove roku 1938 a druhýkrát podpísaním kapitulácie roku 1940.

Katastrofálny vývoj udalostí vo Francúzsku znamenal pre sledovaných aktérov iba jediné, a to čo najrýchlejšie sa pripraviť na odchod. Evakuácia však prebiehala chaoticky, najmä kvôli ich roztrieštenosti po celom francúzskom území.²²⁴ Stanislav Fejfar si počas evakuácie do Veľkej Británie poznamenal: „A zase utíkáme! V mašině malý kufřík, jednu košili, kartáček na zuby, mýdlo, přikrývka a letiš. A je ti smutno. Armáda, ta slávna francouzská armáda utíká v dezolátním stavu, utíká, každý jak může.“²²⁵

Po poľskom intermezze a epizódnom pôsobení vo Francúzsku sa ich cieľovou stanicou stala Veľká Británia. Jedna z mála krajín v Európe, ktorú Nemecko neokupovalo, kde mohli pokračovať v národnooslobodzovacou boji až do roku 1945. Aj napriek tomu, že piloti boli opätovne konfrontovaní s novým prostredím, vojenským a civilným, odlišnou kultúrou či jazykom, v krátkom čase sa prejavili ako čínorodí a rýchlo sa prispôsobujúci element, ktorý sa preukázal v jednom z najdôležitejších konfliktov druhej svetovej vojny, v bitke o Britániu.

²²² V bitke o Francúzsko dosiahli stíhači 154 vzdušných víťazstiev a 27 letcov zahynulo. RAJLICH, ref. 2, s. 165.

²²³ JANOUGH, ref. 42, s. 81.; LIŠKUTÍN, ref. 29, s. 24.; DOUBEK, ref. 21, s. 25.; FAJTL, ref. 29, s. 32.

²²⁴ Do začiatku septembra 1940 sa na britských ostrovoch zhromaždilo 932 československých letcov z celkového počtu 1 000 osôb nachádzajúcich sa vo Francúzsku v čase kapitulácie.; BROD – ČEJKA, ref. 2, s. 146.

²²⁵ FEJFAR, ref. 24, s. 74.

Zoznam použitej literatúry

Archívne pramene:

Vojenský ústrední archív – Vojenský historický archív Praha, fond: Československé letectvo – Velká Británie I.

Vojenský ústrední archív – Vojenský historický archív Praha. *Letecké karty československých příslušníků RAF*. Dostupné na internete : <<http://www.vuapraha.cz/node/170>>.

Zoznam použitej literatúry:

BROD, Toman – ČEJKA, Eduard. *Na západní frontě: historie československých vojenských jednotek na Západě v letech druhé světové války*. Praha: Naše vojsko, 1965, 605 s.

CUKR, Václav. *S trikolórou Francie na letounu: deník československého stíhače z bitvy o Francii 1940*. Praha: Orbis, 1946, 60 s.

DOUBEK, Eduard. *Z deníku stíhače*. Cheb: Svět křídel, 1991, 52 s. ISBN 80-85280-02-7.

FAJTL, František. *Velet jsem stíhačem: Podle vzpomínek Karla Mrázka*. Cheb: Svět křídel, 1997, 183 s. ISBN 80-85280-47-7.

FAJTL, František. *Generál nebe: Životní příběh Františka Peřiny*. Praha: Ostrov, 2006, 224 s. ISBN 80-86289-22-2.

FAJTL, František. *Z Donína do oblak: Vzpomínky válečného letce od dětství k odboji*. Praha: Ostrov, 2000, 144 s. ISBN 978-80-862-8960-1.

FEJFAR, Stanislav. *Deník stíhače*. Kruh: Hradec Králové, 1970, 169 s.

HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009, 289. s. ISBN 978-80-7419-016-2.

HARTMAN, Jiří. *Letec*. Cheb: Svět křídel, 1995, 165 s. ISBN 80-85280-31-0.

JANOUC, Svatopluk. *Světlá a stíny*. Praha: Naše vojsko, 1994, 144 s. ISBN 80-20601-87-2.

KUDRNA, Ladislav. Formování československého zahraničního odboje v prvním roce okupace. In *Paměť a dějiny*, 2009, roč. 3, č. 3, s. 16-32. ISSN 1802-8241.

KUDRNA, Ladislav. We fight to rebuild: Podíl letců na uznání exilové vlády. In *Paměť a dějiny*, 2014, roč. 8, č. 2, s. 3-12. ISSN 1802-8241.

KUDRNA, Ladislav. *Když nelétali: Život našich letců v Polsku, Francii a Británii za druhé světové války*. Praha: Libri, 2003, 256 s. ISBN 80-72271-98-1.

KUDRNA, Ladislav. *Odhodlání bojovat: Vlastenectví československých letců v průběhu druhé světové války na pozadí válečných a politických udalostí*. Praha: Naše vojsko, 2010, 480 s. ISBN 978-80-206-1079-9.

LIŠKUTÍN, A. Miroslav. *Bouřlivá oblaka*. Praha: Naše vojsko, 1992, 160 s. ISBN 80-20602-97-6.

MÜCKE, Pavel. *Rámce paměti druhé světové války v českých zemích: Vzpomínkové práce vojáků čs. zahraničního odboje*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2013, 226 s. ISBN 978-80-7285-173-7.

MÜCKE, Pavel. *Místa paměti druhé světové války: Svět vojáků druhého čs. zahraničního odboje*. Praha: Karolinum, 2014, 281 s. ISBN 978-80-246-2563-8.

NORA, Pierre. *Les Lieux de Mémoire I.–VII.* Paris: Quatro Gallimard, 1997, 1 040. s.

PLACHÝ, Jiří. Krakov, 30. dubna 1939. Zahraniční vojenská skupina československá v Polsku. In *Paměť a dějiny*, 2019, roč. 12, č. 1, s. 3-15. ISSN 1802-8241.

RAJLICH, Jiří. *Na nebi sladké Francie: Válečný deník československých letců ve službách francouzského letectva 1939–1945*. Cheb: Svět křídel, 2008, 1 443 s. ISBN 80-86808-51-2.

RICOUER, Paul. *Memory, History, Forgetting*. Chicago: University of Chicago Press, 2015, 624 s. ISBN 978-02-2671-342-7.

- ŠUBRT, Jiří – PFEIFEROVÁ, Štěpánka. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. In *Historická sociologie*, 2005, roč. 9, č. 37, s. 9-29. ISSN 1804-0616.
- TESAŘ, Jan. *Mnichovský komplex: Jeho příčiny a důsledky*. Praha: Prostor, 2014. 280 s. ISBN 978-80-7260-304-6.
- VAŠEK, František – ŠTĚPÁNEK, Zdeněk. Akce Emigration a Svatobořice. In *Jižní Morava – vlastivědný sborník*, 2001, roč. 37, č. 40, s. 137-152. ISSN 0449-0436.

Dva dokumenty k vzniku Spolku sv. Vojtecha v Maďarsku (1941)

Mgr. František Skovajsa
(nezávislý výskum)

V marci 2021 uplynulo 80 rokov od založenia Spolku svätého Vojtecha v Maďarsku. Toto okružle jubileum prešlo v tichosti a prakticky bez povšimnutia. Žiaľ, príležitosť výročia na hlbšie osvetlenie tohto bezpochyby mimoriadne významného historického medzníka v živote Slovákov v Maďarsku nevyužil ani Spolok svätého Vojtecha v Trnave (ďalej aj SSV), ktorý prostredníctvom kalendára Pútnika svätovojtešského každý rok upriamuje pozornosť čitateľov (členov SSV) v rámci rubriky „Najvýznamnejšie výročia roku...“ na okružle výročia svetových i slovenských udalostí a osobností. V kalendári Pútnik na rok 2021 sa v tejto rubrike (zostavili ju známi publicisti Daniel Dian a Marian Veselý) dočítame napríklad o tom, ako „byzantský cisár Ján I. Cimiskos dobyl východobulharskú ríšu...“²²⁶ alebo o skončení nemecko-francúzskej vojny v roku 1871.²²⁷ O vzniku SSV v Maďarsku sa však čitatelia nedozvedia, hoci ide o dôležitý historický medzník nielen v dejinách SSV, ale celkovo aj v dejinách slovenskej kultúry a spolkového života Slovákov v Maďarsku.

Najvýraznejším podnetom k jeho založeniu bola tzv. prvá viedenská arbitráž (2. november 1938), následkom ktorej sa takmer 300 000 Slovákov ocitlo za hranicami autonómnej Slovenskej krajiny, v Maďarsku. Spolok svätého Vojtecha v Trnave evidoval medzi nimi do 6 000 svojich členov. Na zabratých územiach v tom čase pôsobilo 179 jednatelstiev.²²⁸ SSV s týmito členmi a jednatelstvami dočasne stratil kontakt a nemohol im poslať podielové knihy na rok 1939.²²⁹ Spolok, ktorý na základe „*nariadenia ministra Eötvösa č. 12.181*“²³⁰ z roku 1870 mal v Maďarsku povolenú činnosť, oznámil členstvu prostredníctvom dennej tlače, že sa zo všetkých síl pričiní o to, aby Slováci v Maďarsku mohli naďalej pestovať svoju kultúru. Snahy vedenia o nadviazanie kontaktov s členmi za južnou hranicou však čoskoro narazili na odmietavý postoj a nezáujem maďarských úradov.

Slovákov na odstúpenom území sa medzi prvými ujal rožňavský biskup Michal Bubnič (1877 – 1945).²³¹ Prípravné práce okolo samostatného SSV v Maďarsku zveril do rúk bývalému

²²⁶ DIAN, Daniel – VESELÝ, Marian. Najvýznamnejšie výročia roku 2021. In *Pútnik svätovojtešský na rok 2021*, roč. 149, s. 33.

²²⁷ DIAN - VESELÝ, ref. 1, s. 40.

²²⁸ Pod dobovým pojmom „jednatelstvo“ sa rozumie miestny odbor (miestna skupina) SSV. Išlo o základnú organizačnú jednotku SSV, ktorá existovala takmer v každej slovenskej obci, kde žili obyvatelia katolíckeho vierovyznania. Na jej čele stál jednatel (dnes vedúci miestnej skupiny), teda zástupca SSV pre konkrétnu obec (obce). Činnosť v jednatelstvách sa sústreďovala na usporadúvanie osvetových prednášok, knižných výstav či regionálnych náboženských a kultúrnych podujatí. Najdôležitejšou úlohou miestnych jednatelov bolo každoročné odovzdávanie podielových kníh SSV (dobovo sa označovali aj ako „členovské“ knihy) členom tohto spolku. Spravidla išlo o kalendár Pútnik svätovojtešský a dve poučné knihy.

²²⁹ SSV expedoval tieto podielové knihy pre svojich členov v Maďarsku až vo februári 1939.

²³⁰ *Slovenský hlas*, 6. 11. 1938, s. 2.

²³¹ Pozri LACKO, Martin. *Michal Bubnič, rožňavský biskup a mučeník (1877 – 1945)*. Bratislava 2020, s. 33–38.

profesorovi rožňavského seminára, Jozefovi Ambrušovi, ktorého však z Budapešti vykázali pre údajné politické aktivity.²³² Michal Bubnič sa preto obrátil na mladého kňaza rožňavskej diecézy Alexandra Horáka (1911 – 1994) a prosil ho, aby sa ujal slovenskej menšiny: „*Ked' som potom na Horehroní ako kňaz rozsieval slovo Božie živou rečou a tlačou, tam ma zastihol list môjho biskupa Michala Bubniča, ktorý z obsadenej Rožňavy ma prišiel do Dobšinej presvedčiť o nutnosti opustiť horehronskú faru a ísť za bratmi do Maďarska, čo ich viedenská arbitráž odtrhla od rodnej zeme, aby nezabudli na svoju Mat'.*“²³³ A. Horák najprv navštívil SSV v Trnave, kde ho správca Ján Pöstényi (1891 – 1980)²³⁴ „zasvätil“ do celej spolkovej agendy. Tento rýchly „kurz“ mu potom pomohol zvládať náročné úlohy, ktoré ho čakali v Budapešti.

Zložité rokovania s maďarskými úradmi si na slovenskej strane vyžiadali mimoriadnu dávku trpezlivosti a argumentačnej zručnosti. Tu sa ako obratný diplomat ukázal Ján Pöstényi, ktorý viedol dlhé diskusie so štátnym sekretárom pre menšinové otázky pri predsedníctve maďarskej vlády Tiborom Patakym. Po dlhotrvajúcich diskusiách Pataky vyslovil súhlas so založením samostatného SSV v Maďarsku, ale s podmienkou, že hlavný dozor bude mať kardinál Justinián Serédi a za správcu ustanovia osobnosť, voči ktorej nebude mať maďarská strana žiadne výhrady.²³⁵

Po viacerých pokusoch, znemožnených politickými prekážkami maďarských úradníkov, tak napokon mohlo dôjsť k ustanovujúcemu valnému zhromaždeniu až 4. marca 1941 v Budapešti. Predsedom SSV sa stal Vincent Tomek a podpredsedom Jozef Hudec, riaditeľ šurianskeho slovenského gymnázia. Za správcu bol v máji 1941 zvolený Alexander Horák.²³⁶

Novozaložený Spolok vďaka pomoci „materského“ SSV v Trnave a oduševneniu Slovákov v Maďarsku – svätovojtešská myšlienka nadchla aj študujúcu slovenskú mládež v pohraničných oblastiach – pozoruhodne rozvíjal svoju činnosť. V neľahkých hospodárskych podmienkach organizoval poučné prednášky, výstavy slovenskej literatúry, púte, divadelné predstavenia a iné nábožensko-kultúrne podujatia. Vydával Svätovojtešský kalendár, modlitebné knihy, spevníky, učebnice a beletriu od svetových katolíckych autorov.

V súvislosti s konštituovaním SSV v Maďarsku dávam do pozornosti dva dokumenty, ktoré boli publikované vo *Svätovojtešskom kalendári pre katolíckych Slovákov v Uhorsku na rok 1942*. Ide o zápisnicu zo zakladajúceho valného zhromaždenia SSV v Maďarsku a zápisnicu z prvej výborovej schôdze, ktorá sa konala v Budapešti. Oba dokumenty sú ponechané v pôvodnom znení, vrátane dobového pravopisu.

Zápisnica

zo zakladajúceho valného zhromaždenia Spolku sv. Vojtecha v Uhorsku, ktoré sa konalo 4. marca 1941 v Budapešti (Ferenciek tere 7.).

²³² MARKOVIČ, Karol. Spolok sv. Vojtecha v Maďarsku. In BAGIN, Anton (ed.). *Dedičstvo otcov*. Trnava 1970, s. 179.

²³³ HORÁK, Alexander. Vzácný rodol'ub, dobrý kňaz, životný optimista. In *Katolícke noviny*, 1981, roč. 96, č. 30, s. 4.

²³⁴ Ján Pöstényi spravoval SSV v rokoch 1920 – 1957, s nútenou prestávkou v roku 1945, kedy ho režim obnovenéj ČSR politickým zásahom zbavil funkcie správcu. Bol vyšetrovaný pre členstvo v Štátnej rade (1940 – 1943) prvej Slovenskej republiky a krátky čas väznený. S jeho správcovstvom je spojený najväčší rozmach Spolku, prudký nárast členskej základne a vydavateľskej produkcie. Počas jeho pôsobenia vznikli pri SSV Literárno-vedecký odbor SSV (1930), Muzeálna spoločnosť Františka Richarda Osvalda (1934) a Slovenská katolícka akadémia (1940), ktorá združovala intelektuálnu elitu slovenského katolicizmu.

²³⁵ MARKOVIČ, ref. 1, s. 179–180.

²³⁶ *Svätovojtešský kalendár pre katolíckych Slovákov v Uhorsku na rok 1942*, 1941, roč. 1, s. 41.

Prítomní boli: Michal Bubnič biskup, Dr. Vincent Tomek, Dr. Jozef Hudec, Ľudovít Žák, Dr. Vojtech Dyma, Dr. Harčar Anton, Dr. Štefan Kaifer, Anna Vidomská, Alžbeta Novotná, Dr. Mária Dziáková, Štefan Hagara, Jozef Gajdoš, Jozef Žemba, Anton Kudík, Leopold Štefánik, Ján Lokša, Gejza Rončák, Ladislav Saučin, Karol Lévy, Ladislav Soták, Pavel Horvát, Elemír Kelner, vd. Jána Šutánka, Karol Ernst, Andrej Rybár, František Bartošek, Ján Černák, Matej Míček, Ján Bolcha, Dr. Alexander Vájlak, František Stein, František Horňák, František Bandor, Jozef Belovič, Ján Bačík, Ladislav Štofko, Vojtech Čaha, Helena Spacírová, Viktor Vozár, Ján Ravasz, vd. Karolina Hasko, Ján Vrba-Novomestský, Ján Žigo, Jozef Trúhly, Štefan Ďurica, Anna Fáberová, Samuel Antonová, Alžbeta Petrušová, Viliam Tvrdoň, Otto Šátek, Ján Bako, Jozef Hledík, František Hučík, Štefan Buran, Štefan Paško, Vavrínek Kostoláni, Jozef Kelemen, Vladimír Hříbík, Anton Kelemen, Emilia Boglárová, Andrej Kocián, Michal Potemra, Alexander Horák a Michal Hrošo.

Prítomní požiadali p. biskupa M. Bubniča, aby predsedal valnému shromáždeniu; valné shromáždenie viedol Dr. V. Tomek. Vedúci prítomných pozdravil a požiadal M. Potemru, aby viedol zápisnicu a Dr. Antona Harčara a Ľudovíta Žáka, aby zápisnicu overili. Vedúci vysvetlil význam valného shromáždenia, potrebu založenia Spolku a poprosil A. Horáka, aby čítal stanovy po slovensky, medzitým čo sám čítal stanovy po maďarsky. Po prečítaní stanov a po debate boli stanovy prijaté. Predseda na základe prijatia stanov vyhlásil Spolok sv. Vojtecha v Uhorsku za založený. Potom na návrh predsedu valné shromáždenie zvolilo funkcionárov, ktorých funkcia stane sa právoplatná vtedy, keď uh. kr. ministerstvo vnútra stanovy schváli.²³⁷

Členmi predsedníctva na základe volieb sú: Dr. Vincent Tomek, predseda; Dr. Jozef Hudec, podpredseda; Andrej Koczian, kontrolór; členmi výboru sú: Ján Baráth, Cezar Čer, František Dospíva, František Toman, Karol Ernst, Vladimír Hříbík, Bertrand Huska, Ľudovít Žák, Leopold Štefánik, Štefan Buran, Dr. Anton Harčár, Vojtech Blaškovič, Julius Groboň, Kliment Bartovič, Jozef Melicher, Pavel Miko, Dr. Rajmund Mucha, Rudolf Andrisz, Karol Polák, Gejza Rončák, Jozef Žemba; náhradnými členmi výboru sú: Štefan Šimkovič, Ján Papuga, Juraj Gróf, st. Karol Markovič, Jozef Trúhly, Ján Lokša, Peter Kühn.

Členmi dozorného výboru sú: Dr. Štefan Kaifer, Urban Muchata, Štefan Mischák, Ladislav Šrámek, Melichar Zelený; náhradnými členmi: Dr. Mária Dziáková a Ladislav Soták.

Na návrh predsedu valné shromáždenie poverí predsedníctvo, aby na stanovách previedlo prípadné opravy v dohode s patričnými úradmi, po prípade s uh. kr. ministerstvom vnútra a zároveň poverilo zvolené predsedníctvo, aby prijaté stanovy čím skôr predostreli k schváleniu ministerstvu vnútra.

Predseda poďakoval prítomným, že sa súčastnili valného shromáždenia a valné shromáždenie zaklúčil.

Budapest, 4. marca v. r.

Dr. Anton Harčar, v. r.

Ľudovít Žák, v. r.
overovatelia

Dr. Vincent Tomek, v. r.
predseda

Michal Potemra, v. r.
zapisovateľ

²³⁷ Maďarské kráľovské ministerstvo vnútra schválilo stanovy 24. apríla 1941 pod číslom 253.836/1941/VII-a s nasledujúcimi poznámkami: „1. Každé iné pravidlá (jednací poriadok atď.), ktoré sa budú v budúcnosti okrem stanov užívať, načím v 5 exemplároch predložiť m. kráľ. ministerstvu vnútra k schváleniu. 2. Záznamy v §§ 21., 23. a 40. sa zaznačily úradným perom.“ Pozri Svätovojtešský kalendár pre katolíckych Slovákov v Uhorsku na rok 1942, 1941, roč. 1, s. 179.

(*Svätovojtešský kalendár pre katolíckych Slovákov v Uhorsku na rok 1942, 1941, roč. 1, s. 179–180*)

Zápisnica

z prvej výborovej schôdze Spolku sv. Vojtecha v Uhorsku konanej v Budapešti (Ferenciek tere 7.) dňa 6. mája 1941 o 9. h.

Prítomní boli: Michal Bubnič biskup, Dr. Viktor Dušek podpredseda SSV v Trnave, Dr. Vincent Tomek predseda, Dr. Jozef Hudec podpredseda, Dr. Štefan Kaifer predseda dozor. Výboru, Dr. Anton Harčar, Julius Groboň, Leopold Štefánik, Jozef Žemba, Emilia Boglárová, Ján Baráth, Andrej Koczián, Rudolf Andrisz. Ospravedlnil sa Štefan Buran.

Program:

1. Schôdzu zahájil p. predseda Dr. Vincent Tomek modlitbou. Potom privítal prítomných členov výboru a host'ov, v prvom rade J. E. p. biskupa Michala Bubniča a podpredsedu SSV v Trnave Dr. Duška, ktorý mu za pozdrav aj poďakoval.
2. Referát Dr. Tomka o doterajšej činnosti SSVU. Stanovy boli schválené tak, ako ich zakladajúce valné zhromaždenie prijalo, takže teraz už budú môcť byť vytlačené a v kalendári uverejnené.
3. Predseda navrhuje výboru, že, nakoľko v stanovách nemôže zaviazat' členov-kňazov, aby slúžili sv. omšu za živých a mŕtvych členov, nech sa vec rieši tak, že vd. páni, ktorí sa prihlásia za členov Spolku, na prihláškach dobrovoľne prisľúbia, že v deň sv. Vojtecha, alebo pod jeho oktávou, odslúžia jednu sv. omšu za živých a mŕtvych členov spolku. Návrh bol prijatý.
4. Predseda ďalej navrhuje, aby výbor dal 10. §-u autentické vysvetlenie v tom smysle, žeby zakladajúci členovia mohli vyplácať obnos 200 – P. v splátkach do 3. rokov. Návrh bol prijatý.
5. Voľba funkcionárov. Výbor zvolil tých funkcionárov, ktorých voľba patrí do jeho kompetencie: správcu, pokladníka, tajomníka, účtovníka, hlavného jednatel'a.
 - a, Za správcu bol navrhnutý a jednohlasne zvolený vdp. Alexander Horák. Zvoleného pozdravil p. predseda Dr. Tomek a poukázal na jeho doterajšiu zdarnú činnosť a dúfa, že Spolok dostane v ňom skutočného správcu vecí slovenských katolíkov v Maďarsku. Zvolený ďakuje za poctu a dôveru výboru a sľubuje, že sverenú mu funkciu za spolupráce celého členstva bude statočne plniť.
 - b, Do správy boli zvolení: Dr. Anton Harčar, Julius Groboň, Karol Ernst, Štefan Buran a Vojtech Blaškovič.
 - c, Pokladník. Za pokladníčku bola zvolená pi. Emilia Boglárová.
 - d, Tajomník. Za tajomníka bol zvolený Michal Potemra.
 - e, Hlavný jednatel'. Pri zaplnení tejto funkcie výbor sa nemohol určite rozhodnúť pre nedostatok kvalifikovaných síl a preto táto funkcia bola dočasne sverená nášmu revizorovi p. A. Kocziánovi.
 - f, Účtovník. Za účtovníka bol zvolený Ladislav Soták.
6. Predloženie provizórneho rozpočtu. Po úvahách a možných príjmoch a výdavkoch sa výbor rozhodol, že teraz sa ešte nedá zostaviť presný rozpočet; tento sa dodatočne predloží budúcemu valnému zhromaždeniu. Nateraz bola správa poverená, aby podľa svojho najlepšieho uznania gazdovala s majetkom Spolku. Predseda uistil výbor, že budeme pre Spolok čím väčšími šporiť.

Správca referuje, že SSV v Trnave nám odstúpil 5564 členov bývajúcich na území Maďarska, čo výbor s vďakou berie na vedomie, ako aj to sdelenie SSV Trnava, že je ochotný poskytnúť nám knižný úver v určitom rámci, ktorého rozsah a podmienky sa dodatočne určia. SSV Trnava ďalej postúpi SSVU svoju hotovosť, vloženú v Szt. István Társulat²³⁸ vo výške asi 5000 P. a svoje pohľadávky v Maďarsku ako bezúročnú pôžičku, pravda, to všetko sa prevedie podľa devizovaných predpisov. Správca Horák navrhol „tehličkovú“ akciu, čo by sa stalo základným fondom pre stavbu, poprípade kúpu vlastného domu. Návrh bol prijatý. Akcia sa prevedie tak, že sa budú predávať t. zv. tehličky. 10.000 kusov po 1 P. Povolenie načim žiadať na ministerstve vnútra.

7. Výbor rozhodol sa dať členstvu už pre budúci rok kalendár a podielové knihy, za čo by sa mal platiť členský poplatok 1 – 1.2 P. Podielové knihy nám dodá vo výrobnej cene SSV Trnava a na kalendár sa budú žiadať oferty²³⁹ od tunajších tlačiarň. Záležitosť kalendára rozrieši správa.

8. Rozvrh práce na rok 1941. O tom referoval správca Horák. V prvom rade sa zorganizuje členstvo, urobí sa riadna kartotéka a už sa aj začne propaganda, aby sme ešte toho roku dosiahli 10.000 členov, keď už nie 20.000. K tomu sa pravda zreorganizujú jednatel'stvá, lebo mnoho jednatel'ov zmenilo svoje bydlisko, a tak, v ich okresoch nastal chaos, ktorý teraz musí byť odstránený.

9. Prejav pána biskupa JE M. Bubniča. P. biskup v krátkej reči prejavil svoju radosť nad tým, že SSVU už započal v mene Božom svoju blahorodnú prácu. Po reči udelil prítomným arcipastierské požehnanie.

10. P. predseda Dr. Tomek, poďakujúc sa všetkým prítomným za účasť, schôdzku zakľúčil.

Budapest, 6. mája 1941.

Dr. Vincent Tomek
predseda

Michal Potemra
tajomník

(*Svätovojtešský kalendár pre katolíckych Slovákov v Uhorsku na rok 1942, 1941, roč. 1, s. 181–182*)

²³⁸ Spolok sv. Štefana (Budapešť). Vznikol v roku 1848 ako Spolok na vydávanie dobrých a lacných kníh, k jeho premenovaniu na Spolok sv. Štefana došlo v roku 1852. Vydával katolícku literatúru pre Maďarov, Nemcov a Slovákov.

²³⁹ Návrh, ponuka.

Použité pramene a literatúra

Dobová tlač

Slovenský hlas (1938)

Svätovojtešský kalendár pre katolíckych Slovákov v Uhorsku na rok 1942 (1941)

Literatúra

HORÁK, Alexander. Vzácný rodoľub, dobrý kňaz, životný optimista. In *Katolícke noviny*, 1981, roč. 96, č. 30, s. 4.

LACKO, Martin. *Michal Bubnič, rožňavský biskup a mučeník (1877 – 1945)*. Bratislava 2020.

MARKOVIČ, Karol. Spolok sv. Vojtecha v Maďarsku. In BAGIN, Anton (ed.). *Dedičstvo otcov*. Trnava 1970, s. 178–184.

Odpor roľníckeho obyvateľstva proti kolektivizácii na Východnom Slovensku (1948 – 1953)

Mgr. Adam Čuchor

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

V tomto článku chceme bližšie priblížiť čitateľovi podstatu fenoménu zvaného kolektivizácia. Kolektivizácia predstavovala sústavnú politickú akciu, ktorá prebiehala v krajinách východného bloku, po etablovaní komunistickej moci v jednotlivých štátoch. Medzi týmito krajinami sa nachádzalo aj vtedajšie Československo. V procese kolektivizácie išlo o dlhodobú záležitosť, ktorá mala pretvoriť hospodárstvo jednotlivých krajín podľa sovietskeho ekonomického modelu. Malo teda ísť o zrušenie súkromného vlastníctva pôdy. Individuálna poľnohospodárska výroba mala byť nahradená spoločne hospodáriacimi družstvami.

Rozhodli sme sa v analýze sledovať situáciu na území dnešného Prešovského kraja, pretože cieľom práce je odkrytie odporu proti kolektivizácii v tomto regióne. Pokúsime sa zistiť, aké rôzne formy rezistencie viedli k postupnému rozpadu miestnych družstiev. Taktiež sa zameriame na overenie predpokladu, že v Prešovskom kraji sa nachádzal značný počet lokalít odporu. V texte sa zaoberáme aktívnymi a pasívnymi prejavmi rezistencie. Z chronologického hľadiska sa obmedzíme na obdobie od roku 1948 do roku 1953, v rámci ktorého chceme sledovať priebeh kolektivizácie s dôrazom na dobový československý kontext.

Vo výskume sme aplikovali komparatívnu metódu, pri ktorej využívame dostupnú odbornú literatúru zaoberajúcu sa touto témou. Týka sa to najmä odborných monografií, zborníkov a časopisov, ktoré sa zaoberajú problematikou poľnohospodárstva a protikomunistickej rezistencie. O kolektivizácii vyšlo už množstvo prác, čo umožňuje analyzovať rôznorodé formy rezistencie. Najprv stručne načrtujeme politické udalosti v roku 1948. Následne sa zameriame na analýzu problému tzv. „kulakov“ a potom sa dostaneme k útlaku a jeho niektorým možným príčinám, ktoré prebiehali počas zakladania jednotných roľníckych družstiev. Po analýze príčin priebehu odporu v celom dnešnom Prešovskom kraji sa následne dostaneme k postupnému sledovaniu rozpadu jednotných roľníckych družstiev, predtým, než museli byť obnovené.

Politické udalosti v Československu

Prevrat v roku 1948 umožnil novej vláde začať pracovať na praktickej realizácii socializácie poľnohospodárstva, pričom sa spočiatku nadväzovalo na poľnohospodársku politiku Komunistickej strany Československa (ďalej KSČ) z rokov 1945 – 1948.²⁴⁰

²⁴⁰ MANNOVÁ, Elena et al. *Krátke dejiny Slovenska*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2003, s. 302.

Reformy poľnohospodárstva na dedinách môžeme považovať za začiatok socialistických premien.²⁴¹ Nadväznosť na politiku spred februára 1948 sa prejavila aj vo fakte, že ústavou z roku 1948 bolo zaručených maximálne 50 hektárov pôdy v súkromnej držbe.²⁴² Na Slovensku vláda cez povojnovú pozemkovú reformu sledovala expanziu štátneho sektora na úkor sektora súkromného.²⁴³

Dňa 28. júna 1948 na zasadnutí predsedníctva Ústredného výboru Komunistickej strany Československa (ďalej ÚV KSČ) došlo k prijatiu rezolúcie, ktorá zahájila proces kolektivizácie sovietskeho typu. V nasledujúcich rokoch boli kreované podmienky na získanie podpory u bezzemkov a maloroľníkov.²⁴⁴ Kolektivizácia vidieka sa začala na dedinách aktívnejšie realizovať od roku 1949, postupne dochádzalo k zakladaniu jednotných roľníckych družstiev, čo viedlo k vzniku mnohých problémov, ktoré bolo potrebné akútne riešiť.²⁴⁵

Problém nazývaný „Kulak“

K vyhláseniu nálepky „*triedny nepriateľ*“ došlo dňa 9. septembra 1948 s cieľom vytvoriť podmienky pre uskutočnenie masovej kolektivizácie a likvidácie vplyvu dedinských zbohatlíkov.²⁴⁶ Založenie jednotných roľníckych družstiev (ďalej JRD) malo v budúcnosti postupne viesť k likvidácii kulactva ako triedy.²⁴⁷ Členovia ÚV KSČ označili v roku 1951 očistenie družstiev od kulakov za cestu k ich upevneniu a stabilizovaniu. Zatiaľ, čo niektorí kulaci boli začlenení do družstiev, ostatní príslušníci tejto, režimom umelo vytvorenej kategórie, stáli v zásadnej opozícii voči JRD. Taktiež ich činnosti aktívne vplývali na ostatných roľníkov stojacich mimo založených družstiev. Štátne a stranícke orgány v tom období často problém „kulakov“ zveličovali, čo korešpondovalo aj s propagandistickým vyobrazením bohatých roľníkov ako triednych nepriateľov.²⁴⁸ Týmto „*kapitalistickým živlom*“ a sabotérom dedín režim vyhlásil vyhladzovaciu vojnu v intenciách programu triedneho boja.²⁴⁹ Na niektorých miestach dokonca došlo k vyhnaní vytypovaných kulakov z vybraných obcí.²⁵⁰

Protikulacké akcie boli vedené miestnymi štátnymi orgánmi za účelom ochrany jednotného hospodárskeho plánu. Len za rok 1952 bolo potrestaných až 4943 kulakov na území dnešného Slovenska a 252 z nich bolo dokonca zaradených do táborov nútených prác. Došlo k prepadnutiu majetku u 168 kulakov a ďalších 94 kulakov dostalo zákaz pobytu v obci, kde predtým dlhé obdobie pokojne bývali a žili. Niektorí prišli aj o občianske práva a museli zaplatiť vysoké peňažné pokuty, čo poukazuje na ich zámernú hospodársku, finančnú a sociálnu degradáciu.²⁵¹

²⁴¹ VARINSKÝ, Vladimír. *Kapitoly z dejín kolektivizácie na Slovensku (1948 – 1960)*. Banská Bystrica: Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela – Belianum, 2014, s. 14.

²⁴² HLAVOVÁ, Viera. Fenomén "kulaka" v procese kolektivizácie na Slovensku v rokoch 1949 – 1960. In *Forum Historiae*, 2016, roč. 10, č. 1., s. 37. Dostupné na internete: <http://forumhistoriae.sk/sites/default/files/hlavova1_0.pdf> [cit. 2021-04-15].

²⁴³ VARINSKÝ, ref. 2, s. 17.

²⁴⁴ VARINSKÝ, ref. 2, s. 24.

²⁴⁵ DEMO, Milan et al. *Dejiny poľnohospodárstva na Slovensku*. Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita, 2001, s. 214.

²⁴⁶ VARINSKÝ, ref. 2, s. 25.

²⁴⁷ Slovom kulak sa myslí dedinský boháč, ktorý vlastní 20 až 50 hektárov pôdy. BARNOVSKÝ, Michal et al. *Dejiny Slovenska VI*. Bratislava: Veda, 1988, s. 286.

²⁴⁸ BARNOVSKÝ, ref. 8, s. 320 – 321.

²⁴⁹ HLAVOVÁ, ref. 3, s. 39.

²⁵⁰ DEMO, ref. 6, s. 215.

²⁵¹ HLAVOVÁ, ref. 3, s. 45.

Zmena agrárneho postoja voči súkromnej poľnohospodárskej malovýrobe a jej čiastočná eliminácia bola docielená nástrojmi politického vplyvu. Príčinou tejto eliminácie bola podnikavosť a súkromné výrobné záujmy, čo vtedy pre režim predstavovalo existujúcu hrozbu pre socializmus.²⁵²

Útlak príslušníkov roľníckej vrstvy v kontexte zakladania jednotných roľníckych družstiev

Začiatok procesu kolektivizácie možno charakterizovať ako dobu budovania JRD štyroch typov.²⁵³ Cieľom kolektivizácie bolo pretvoriť poľnohospodárstvo Slovenska na úroveň, aká mala byť v Sovietskom zväze. Dňa 23. februára 1949 bol prijatý zákon o JRD.²⁵⁴ Uvedené opatrenia mali vytvoriť priaznivé podmienky pre spoločenstvá jednotných roľníckych družstiev. Iniciátorom založenia JRD bola politická strana KS, ktorá mala za cieľ osloviť práve malých a stredných roľníkov a bezzemkov.²⁵⁵

Prijatím zákona o jednotných roľníckych družstvách bol zahájený proces likvidácie, respektíve transformácie súkromných a strojových družstiev na JRD. Obmedzenie súkromného sektora sa realizovalo aj núteným výkupom mechanizmov patriacich bohatým roľníkom. Konečný zámer spočíval v zatlačení súkromného sektora do závislosti na štáte.²⁵⁶ Na roľníkov býval vyvíjaný dlhodobý administratívny a ekonomický nátlak nabádajúci k zanechaniu samostatného hospodárstva, aby vstúpili do JRD.²⁵⁷

Ekonomický tlak ovplyvnil postoj roľníkov k vznikajúcim družstvám. Nepriaznivá hospodárska situácia roľníkov prinútila k vstupovaniu do družstiev a spoločnému hospodáreniu a občasne aj k výrobe.²⁵⁸ Predovšetkým však dominovala snaha priviesť stredných a malých roľníkov do družstiev zásluhou pozitívnych príkladov spoločného organizovania poľnohospodárskych prác.²⁵⁹ Z výsledkových správ žatevných prác z roku 1949 sa môžeme dozvedieť, že táto forma náboru dosahovala pri získavaní roľníkov do JRD dobré výsledky.²⁶⁰ V skutočnosti však v dôsledku nedostatočnej technickej základne v poľnohospodárskom sektore pretrvávala nízka produktivita práce. Tento trend nemohol zvrátiť ani nadbytok pracovných síl na slovenských dedinách.²⁶¹

Situácia bola oveľa viac kritická na severnom a najmä na východnom Slovensku. Taktiež v niektorých okresoch južného Slovenska pretrvával veľmi výrazný nedostatok mechanizačných zariadení a pracovných síl. Slabé hospodárske výsledky, ktoré priniesli novovznikajúce JRD tretieho a štvrtého typu, vyvolali u roľníkov nezáujem o zachovanie spoločnej organizačnej výroby.²⁶² V treťom type JRD sa už združila živočíšna výroba do spoločných hospodárskych budov. Tretí typ JRD bol špecifický tým, že do úvahy sa bral rozsah majetku pred vstupom do družstva.

²⁵² VARINSKÝ, ref. 2, s. 26.

²⁵³ DEMO, ref. 6, s. 215.

²⁵⁴ VARINSKÝ, ref. 2, s. 25.

²⁵⁵ BARNOVSKÝ, ref. 8, s. 283.

²⁵⁶ VARINSKÝ, ref. 2, s. 28 – 29.

²⁵⁷ VARINSKÝ, ref. 2, s. 82.

²⁵⁸ BARNOVSKÝ, ref. 8, s. 283.

²⁵⁹ VARINSKÝ, ref. 2, s. 31.

²⁶⁰ FRANKOVÁ, Libuša – MICHNOVIČ, Imrich. K úlohe národných výborov pri združstevňovaní poľnohospodárskej malovýroby v Prešovskom kraji v rokoch 1949 – 1955. In BOLFÍK, Július (ed.). *KSČ a riešenie roľníckej otázky za socializmu*, 1988, s. 137 – 138.

²⁶¹ VARINSKÝ, ref. 2, s. 31

²⁶² VARINSKÝ, ref. 2, s. 31 – 32.

Podľa tohto kritéria bola odvodzovaná výška pracovnej odmeny, ktorá však okrem toho závisela aj od kvality odvedenej práce v JRD. V poslednom štvrtom type JRD sa už jednalo o výrobné družstvo. V tomto type sa v súkromnom vlastníctve ponechávala polovica až jeden hektár pôdy na vlastné domáce užívanie tzv. *záhumienková pôda*.²⁶³

Pre kolektivizáciu bolo taktiež typické znevýhodňovanie súkromného sektora prostredníctvom sofistikovaných diskriminačných opatrení. Okrem toho boli roľníci neustále presviedčaní, aby vstupovali do JRD. Presviedčanie bolo na východnom území Slovenska v porovnaní s ostatnými časťami republiky menej úspešné. Príčinu možno spočiatku hľadať najmä vo veľkom nezáujme roľníckej verejnosti o družstevnú prácu, čo zásadne ovplyvnilo rýchlosť a rozsah zakladania prípravných výborov JRD.²⁶⁴

Krajské a najmä okresné organizácie Komunistickej strany Slovenska (ďalej KSS) mali za úlohu zabezpečovať plnenie kolektivizačného programu, ktoré však na niektorých miestach neboli dobudované.²⁶⁵ Chýbali im tiež referenti pripravovaní kvalifikovane pracovať v poľnohospodárstve.²⁶⁶

Absentovala aj organizovaná Slovenská rada družstiev a podobne ani Jednotný zväz slovenských roľníkov nebol pripravený na výšku vytýčených úloh, pretože v niektorých okresoch nemal ešte dobudovaný aparát. Súhra všetkých týchto okolností viedla k vzniku problémových situácií v dedinských organizáciách KSS. Z uvedených skutočností vyplýva, že nepriaznivý prípadne až pasívny postoj dedinského obyvateľstva k zakladaniu JRD dokazuje nesplnenie požiadaviek, ktoré komunistické vedenie od roľníkov očakávalo. V niektorých okresoch aj samotných referentov a časť straníkov neoslovila myšlienka zakladania JRD. Možno konštatovať, že zakladanie JRD jednoducho nezačalo prebiehať tak, ako sa v straníckych kruhoch pôvodne očakávalo.²⁶⁷

Na IX. zjazde KSČ odznel prejav Klementa Gottwalda zameraný na zdôraznenie potreby zakladať JRD a urýchliť prechod dediny k socializmu.²⁶⁸ Prechod dediny k socializmu mal byť však etablovaný v lokalitách, kde by vhodné podmienky umožňovali založeným družstvám byť vzorom pre ostatných roľníkov. Tým sa malo docieľiť, aby činnosť družstiev presvedčila malých a stredných roľníkov, že zakladanie JRD je v súlade s ich záujmami.²⁶⁹

Preto sa v roku 1949 často zakladali JRD nevýrobného charakteru, kde prevládala susedská výpomoc. V praxi to ale znamenalo, že roľníci si požičiavali družstevné stroje na poľnohospodársku prácu. Takéto družstvá už vykazovali základné typy družstevnej činnosti.²⁷⁰ Evidentne išlo o predprípravnú fázu, ktorá mala viesť k vytvoreniu foriem poľnohospodárstva kopírujúcich kolchozy vo vtedajšom Sovietskom zväze.²⁷¹

ÚV KSČ sa predovšetkým zameriaval na úlohu presvedčiť roľníkov, aby obrábali spoločnú pôdu a viedli poľnohospodárske práce, čím sa mali preukázať výhody spoločných prác. Týmto

²⁶³ DEMO, ref. 6, s. 218.

²⁶⁴ VARINSKÝ, ref. 2, s. 32.

²⁶⁵ FRANKOVÁ – MICHNOVIČ, ref. 21, s. 137.

²⁶⁶ MICHNOVIČ, Imrich. K niektorým otázkam politicko-organizátorskej práce strany na východoslovenskej dedine v rokoch 1949 – 1953. In *Historický časopis*, 1983, roč. 31, č. 6, s. 882.

²⁶⁷ Preto sa od konca apríla začala rozvíjať činnosť JRD a dňa 10. mája v roku 1949 bolo založených 439 Prípravných výborov JRD. VARINSKÝ, ref. 2, s. 32 – 33.

²⁶⁸ DEMO, ref. 6, s. 215.

²⁶⁹ VARINSKÝ, ref. 2, s. 34.

²⁷⁰ CAMBEL, Samuel. *Päťdesiate roky na slovenskej dedine. Najťažšie roky kolektivizácie*. Prešov: UNIVERSUM – Inštitút pre vzdelávanie a šírenie vedeckých poznatkov, 2005, s. 183 – 185.

²⁷¹ VARINSKÝ, ref. 2, s. 35.

spôsobom sa mal realizovať prechod na budovanie prvej etapy JRD s rôznymi činnosťami. V druhej etape už boli JRD orientované na organizované plánovanie poľnohospodárskych prác a spoločné plnenie zadaných úloh. V prvom type JRD členovia naďalej zostali súkromnými roľníkmi, ale spoločné práce sa realizovali s medzami na poliach a úroda patrila majiteľom. V druhom type JRD boli medze rozorané, pozemky boli scelené a úroda sa rozdelila podľa pôvodného vymierania pôdy, ktorú mal roľník pred vstupom do JRD v súkromnom vlastníctve. V tomto type sa realizovali spoločné osevy rovnakých druhov plodín a práce sa konali naraz a spoločne.²⁷² Rok 1950 priniesol spoločné jarné osevy, konkrétne pri organizovaní spoločných prác vo výrobe.²⁷³ Odvtedy sa oficiálne význam nižších typov družstiev začal podceňovať a do popredia sa dostali vyššie typy JRD.²⁷⁴

Príčiny vzniku rezistencie a odporu v Prešovskom kraji

Príčiny vzniku rezistencie proti kolektivizácii nachádzame už v samotnom presviedčaní roľníkov. Bolo im povedané, aby sa na základe pozitívnych informácií o spoločných výsledkoch hospodárenia už existujúcich JRD rozhodli pre vstup do novovytvorených JRD. Roľníkovým vstupom do JRD sa pre neho malo oficiálne začať spoločné hospodárenie v družstvách s povinnosťami.²⁷⁵ Nie všetci roľníci sa nechávali dobrovoľne presvedčiť a tak už v roku 1950 boli veľmi časté prípady zastrašovania, ktoré viedli k nedobrovoľným vstupom. Napríklad po neúspešnom náboře, väčšinou na nasledujúci deň, prišla do obce trestná komisia tzv. *agitačná komisia*, ktorá si predvolala vybraných nechotných roľníkov. Nasledovať mal rozhovor, pri ktorom členovia agitačnej komisie využívali rôzne donucovacie prostriedky od zastrašujúceho sa vyhrážania až po fyzický trest. Teror voči roľníkom získal mnoho podôb: osobné predvolanie na miestny národný výbor, ďalej nočné návštevy u roľníkov, neodbytnosť, vydieranie a vymáhanie podpisu na prihlášku do členstva JRD.²⁷⁶ Zároveň sa začali vydávať okresné roľnícke noviny a večer boli na dedinách premietané filmy, ktoré mali propagandou prispieť k prekonaniu nedôvery roľníkov k spoločnému hospodáreniu JRD.²⁷⁷

V týchto prípadoch už určite nemohlo ísť o dobrovoľný vstup do družstiev. Ak mali roľníci do družstva vstúpiť s ochotou, stranícki propagandisti museli umne odstrániť akékoľvek odmietavé postoje k otázkam o zakladaní JRD. Väčšinu členskej základne JRD tvorili buď vlastníci pôdy, alebo bezzemkovia.²⁷⁸ Na náborových schôdzach bolo zdôraznené, že tých, ktorí nevstúpili alebo nepodpísali prihlášku do JRD, čaká tvrdý trest za neplnenie dodávok. Takýto postup bol zaznamenaný v okresoch Snina, Spišská Stará Ves, Vranov nad Topľou a Medzilaborce.²⁷⁹

Metódy nátlaku na roľníkov v niektorých prípadoch viedli až k tomu, že obecné JRD po hospodársko-technickej úprave pôdy rozorali medze bez súhlasu dotknutých vlastníkov. Všetky vykonané rozorania a aj ostatné zásahy do držby pôdy boli spojené s negatívnym ohlasom u

²⁷² DEMO, ref. 6, s. 218.

²⁷³ VARINSKÝ, ref. 2, s. 37.

²⁷⁴ VOJÁČEK, Alois. *Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku*. Bratislava: Príroda, 1973, s. 235.

²⁷⁵ VARINSKÝ, ref. 2, s. 37.

²⁷⁶ ŠULEJOVÁ, Lucia. Kríza kolektivizačného procesu v Prešovskom kraji (1952 – 1953). In KODAJOVÁ, Daniela (ed.). *Historické štúdie*, 2014, roč. 48. s. 275. Dostupné na internete: <http://www.historickestudie.sk/historickestudie_48_2014.pdf> [cit. 2021-05-06].

²⁷⁷ FRANKOVÁ – MICHNOVIČ, ref. 21, s. 143.

²⁷⁸ VARINSKÝ, ref. 2, s. 37 – 39.

²⁷⁹ ŠULEJOVÁ, ref. 37, s. 275.

rolníkov v obci, ktorí nesúhlasili so zásahom do ich najúrodnejšej pôdy. V niektorých lokalitách bola práve úprava pôdy donucovacím nátlakovým motívom pre vstup roľníkov do družstiev. Aj prípadná udelená náhradná pôda bola veľmi nevýhodná, buď umiestnením, alebo svojou kvalitou a zložením. Z týchto dôvodov niektorí roľníci neraz radšej vstúpili do družstiev a stali sa pasívnymi členmi, pričom prácu v JRD viac-menej ignorovali.²⁸⁰

Značná časť obyvateľov Prešovského kraja sa živila v skúmanom období iba poľnohospodárstvom a chovom zvierat.²⁸¹ Dňa 17. júna 1952 Krajský výbor KSS v Prešove žiadal podriadené orgány o čo najrýchlejšie hromadné založenie JRD vyšších typov, pričom pre družstevné hospodárenie sa malo získať čo najviac pôdy. Tým sa mal Prešovský kraj vyrovnáť ostatným krajom.²⁸² Z tohto dôvodu najviac družstiev vyšších typov vzniklo v Prešovskom kraji.²⁸³ Družstvá vznikali po zrealizovaní hospodársko-technickej úpravy pôdy (ďalej HTÚP). Bola vykonaná pod značným nátlakom, čo prinútilo roľníkov k vstupu do JRD. Preto bola u týchto roľníkov veľmi nízka ochota pracovať a zúčastňovať sa na fungovaní družstva. Z tohto dôvodu mali dotyčné družstvá negatívne hospodárske výsledky, pre ktoré sa niektoré družstvá v Prešovskom kraji neskôr hromadne rozpadli.²⁸⁴

Pasívna rezistencia sa stala najčastejším prejavom odporu proti hospodárskej politike zakladania JRD.²⁸⁵ Časté bolo, že roľníci pred vstupom do JRD tretieho typu pred založením spoločného chovu dobytka ako prejav rezistencie rozpredali časť svojho domáceho živého inventára.²⁸⁶ Mnohým roľníkom sa nepáčili vyššie typy družstiev, čo viedlo k hromadným odchodom z JRD. Kritika ľudovej správy a nespokojnosť dedinského obyvateľstva bola zameraná proti miestnym, okresným a krajským funkcionárom KSS, ktorí osobne dopustili a neraz aj organizovali neľudské zaobchádzanie s roľníkmi.²⁸⁷ Viedlo to tiež k neochote starať sa o spoločný dobytok a obrábať spoločnú družstevnú pôdu.²⁸⁸ Družstvá boli nútené tlakom z hora, aby zvýšili podiel na objeme a produkcii, čo brzdilo rozvoj výroby a zapríčiňovalo stagnáciu.²⁸⁹ Dodávkové a výrobné povinnosti sa každý rok zvyšovali – so zámerom podnieť úsilie roľníkov. Výsledky však boli negatívne. Na výkup prebytkov a zásob roľníci reagovali veľmi ostro.²⁹⁰ Investičná politika vlády tak vo výsledku len spomalila tempo zakladania družstiev.

Sprísnenie opatrení zapríčinilo odchod značného počtu členov družstiev vyššieho typu.²⁹¹ Zásobovacie problémy zhoršili pracovnú morálku roľníkov, ktorí v rámci družstiev zostávali pracovať výlučne na vlastných záhumienkoch.²⁹² Už v roku 1951 sa na jarných prácach zúčastnila iba tretina členov družstiev. Záujem pre vstup do JRD bol nízky, pretože hospodárenie JRD svojimi slabými výsledkami strácalo pre roľníkov príťažlivosť. Z uvedených dôvodov sa väčšina družstiev

²⁸⁰ VARINSKÝ, ref. 2, s. 40 – 41.

²⁸¹ ŠULEJOVÁ, ref. 37, s. 273. V Prešovskom kraji sa vtedy údajne až 72% obyvateľov živilo poľnohospodárstvom. Avšak iný zdroj udáva až 77,5% obyvateľstva v Prešovskom kraji. Porovnaj s FRANKOVÁ – MICHNOVIČ, ref. 21, s. 133.

²⁸² ŠULEJOVÁ, ref. 37, s. 273.

²⁸³ VARINSKÝ, ref. 2, s. 43.

²⁸⁴ ŠULEJOVÁ, ref. 37, s. 272.

²⁸⁵ VARINSKÝ, ref. 2, s. 76.

²⁸⁶ VARINSKÝ, ref. 2, s. 41.

²⁸⁷ ŠULEJOVÁ, ref. 37, s. 278.

²⁸⁸ VARINSKÝ, ref. 2, s. 41 – 42.

²⁸⁹ FRANKOVÁ – MICHNOVIČ, ref. 21, s. 142.

²⁹⁰ VARINSKÝ, ref. 2, s. 49 – 50.

²⁹¹ VARINSKÝ, ref. 2, s. 54.

²⁹² FRANKOVÁ – MICHNOVIČ, ref. 21, s. 138 – 139.

v Prešovskom kraji zakladala donucovacími nástrojmi.²⁹³ V lete 1952 sa po skončení žatevných prác zahájilo presviedčanie roľníkov, aby odovzdali do JRD svoje hospodárske zvieratá a krmivo pre chov. Vtedy nastal nárast sústredenia zvierat do spoločných chovov.²⁹⁴

Len v roku 1952 bolo potrestaných ďalších 1223 kulakov a 3335 roľníkov.²⁹⁵ Obete cieľavedomých perzekúcií sa s početnými písomnými sťažnosťami obracali na vyššie orgány a tiež priamo na prezidentskú kanceláriu. Tieto sťažnosti boli za účelom preskúmania dodržiavania „socialistickej zákonnosti“ v Prešovskom kraji zverené Krajskému národnému výboru (ďalej KNV) v Prešove. Všetky písomnosti poukazovali na údajné nespravodlivo vedené trestné konania s jednotlivými roľníkmi. Po preskúmaní zo strany KNV boli iba niektorým roľníkom úplne zrušené alebo čiastočne znížené udelené tresty. Avšak nikomu neboli vrátené odobraté zvieratá ani vybraté finančné pokuty. Amnestia bola udelená až dňa 4. mája 1953 pre 254 prípadov v Prešovskom kraji, ale nevzťahovala sa na kulakov.²⁹⁶

Hlavnými príčinami nízkej aktivity družstevníkov boli chýbajúce priestory na spoločné chovy a nedostatok krmovín, resp. mechanizačných zariadení. Na ich motiváciu určite nepriaznivo vplývali aj čerstvé spomienky na rôzne donucovacie prostriedky, ktorými boli dotlačení a občasne dokopaní k podpísaniu prihlášky.²⁹⁷

Výsledok rezistencie roľníkov v Prešovskom kraji – rozpad jednotných roľníckych družstiev.

Situácia JRD na Slovensku bola v rokoch 1952 a 1953 veľmi nepriaznivá.²⁹⁸ Vzniknutý stav bol jednoznačne dôsledkom neustáleho zvyšovania objemu výroby a dodávok, ktoré museli odovzdať. Spolu so založením JRD tretieho a štvrtého typu bola vykonaná násilná HTÚP, s ktorou roľníci nesúhlasili. Aj keď bola odporujúcim roľníkom po HTÚP pridelená náhradná pôda, bola v porovnaní so zabratou pôdou buď horšej kvality, alebo menšej rozlohy. Prípadne sa nachádzala na príliš vzdialenom mieste. Nesúhlas s prijatými opatreniami, ako bolo prevedenie HTÚP a následné spojenie pozemkov, sa prejavilo aj počas spoločných prác. Napríklad traktoristi sa počas orby stali terčom útokov zo strany nespokojných roľníkov snažiacich sa prekaziť rozoranie vlastných medzí.²⁹⁹

V dôsledku chybnej poľnohospodárskej politiky KSČ záujem o prácu poklesol a aktivita roľníkov sa postupne obmedzila na vlastnú záhumienkovú pôdu. V lokalitách Svidník a Nižný Mirošov do JRD prinútili pod tlakom vstúpiť celé obce, vrátane kulakov. Títo obyvatelia postihnutých obcí sa však nechceli zapájať do nútenej práce a z toho dôvodu sa nevykonali jesenné práce, ďalej chýbali kŕmiči zvierat a roľníci pracovali viac-menej iba na záhumienkoch. Pochybnostiam sa nevyhli ani niektorí stranícki komunisti.³⁰⁰

Negatívne výsledky hospodárenia družstiev, založených v roku 1952, viedli k množstvu podaní odhlášok z JRD. Krízový vývoj družstiev vyvrcholil až po menovej reforme, keď sa v júni 1953 výrazne znížili úspory obyvateľov v stanovenom kurze meny 1:50. Dňa 1. júna sa uskutočnila

²⁹³ VARINSKÝ, ref. 2, s. 58.

²⁹⁴ ŠULEJOVÁ, ref. 37, s. 279.

²⁹⁵ FRANKOVÁ – MICHNOVIČ, ref. 21, s. 140.

²⁹⁶ ŠULEJOVÁ, ref. 37, s. 276 – 277.

²⁹⁷ VARINSKÝ, ref. 2, s. 60 – 62.

²⁹⁸ FRANKOVÁ – MICHNOVIČ, ref. 21, s. 141.

²⁹⁹ ŠULEJOVÁ, ref. 37, s. 279 – 280.

³⁰⁰ VARINSKÝ, ref. 2, s. 68 – 69.

menová reforma, kedy boli staré peniaze nahradené novými a zo starých päťdesiatich korún sa stala jedna nová koruna, čo sa týkalo malých súm a zníženej hodnoty úspor obyvateľstva.³⁰¹ Roľníkov sa prevedené opatrenie dotklo najviac, lebo nezarábali veľké sumy a nemali dostatočne veľké úspory.³⁰² Z dôvodu menovej reformy a nepriaznivých hospodárskych výsledkov sa v lete 1953 na území Prešovského kraja rozpadlo údajne až 253 družstiev. Celkovo ich opustilo 24 368 pôvodných členov. Slabé výsledky fungovania JRD sa už v roku 1952 prejavili najvýraznejšie v Prešovskom kraji aj v tom smere, že roľníci v niektorých obciach brali z družstiev naspäť svoj vlastný dobytok a masovo podávali odhlášky z JRD.³⁰³

Mnohí družstevníci odmietli v družstvách pracovať aj pre nevyplatenie odmien za nimi vykonanú prácu.³⁰⁴ Zvýšil sa počet úmyselne založených požiarov na južnom území kraja. Zhoreli mnohé sklady, lesy, zásoby a úroda. Nesporne išlo o prejav rezistencie, keďže roľníci požiare zakladali so zámerom prekaziť odvedenie povinných dodávok.³⁰⁵

Ešte v januári 1953 došlo k prejavom odporu voči sústred'ovaniu zvierat do spoločných chovov v okresoch Stropkov, Svidník, Giraltovce. Roľníci v týchto lokalitách začali svoj dobytok zatajovať, aby si ho mohli nechať pre vlastné potreby a nemuseli odovzdať do spoločných chovov JRD. Ich postup bol predovšetkým výsledkom nespokojnosti s nedostatkom krmovín v JRD a hrozbou úhynu dobytku. Rok 1953 zvýraznil dôležitý podiel dedinských žien na aktivitách hnutia odporu proti kolektivizácii, pretože proces rozpadu JRD často vyplýval z ich iniciatívy. Napríklad v obci Zámotov už dňa 22. 7. 1953 došlo k násilnostiam – roľníci vyzbrojení pracovným náradím nepustili do práce traktoristov a ostatných družstevníkov, pričom žiadali návrat pozemkov a zrušenie JRD. Pri tejto príležitosti došlo aj k útoku na príslušníkov Verejnej bezpečnosti.³⁰⁶

Neúspech kolektivizačného procesu v druhej polovici roka 1953 však nadobudol ešte výraznejšie kontúry. Prejav prezidenta Antonína Zápotockého, ktorý odznel na Klíčavskej priehrade 1. augusta 1953, vyvolal masový pohyb roľníkov.³⁰⁷ Vo svojej reči Zápotocký prehlásil, že zle hospodáriace JRD častokrát vznikli z donútenia, a preto nemôžu byť úspešné. Prezident pripustil možnosť vystúpenia z JRD, svoje slová však nemyslel v rovine udelenia súhlasu s odchádzaním roľníkov z družstiev.³⁰⁸ Mnohí nespokojní roľníci to však nesprávne pochopili a rozhodli sa vystúpiť z JRD.

Práve vďaka Zápotockému prejavu došlo k búrlivej reakcii roľníkov na území celého štátu. Najvýraznejšia reakcia bola zaznamenaná v okrese Svidník. Napríklad vo Vyšnom Orlíku občania Alexej Omelianovič, Ján Novák a Mária Ozarčíková rozšírili vo svojom okolí falošnú správu, že ktokoľvek môže z JRD vystúpiť. Podobná informácia sa šírila vo Vyšnom Nemeckom, kde občania protestovali proti JRD a spoločnému chovu dobytku. Dňa 4. augusta 1953 v obci Jakubova Voľa (okres Sabinov) v ranných hodinách vošlo dvadsať žien do spoločnej maštale JRD a svoj dobytok si odvieďli bez povolenia domov. Rovnaká udalosť sa neskôr stala v JRD obce Volica, kde manželky roľníkov rozobrali spoločný chov dobytku. Vo Veľkom Šariši sa 10. augusta večer miestne ženy

³⁰¹ BARNOVSKÝ, ref. 8, s. 313.

³⁰² BARNOVSKÝ, ref. 8, s. 329.

³⁰³ VARINSKÝ, ref. 2, s. 70.

³⁰⁴ ŠULEJOVÁ, ref. 37, s. 276.

³⁰⁵ SKRIP, Vasil. Kolektivizácia poľnohospodárstva v bývalom Prešovskom kraji v rokoch 1951 – 1953. In MICHNOVIČ, Imrich (ed.). *Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska*. 1984, roč. 26, s. 37 – 38.

³⁰⁶ ŠULEJOVÁ, ref. 37, s. 279 – 280.

³⁰⁷ DEMO, ref. 6, s. 216.

³⁰⁸ PERNES, Jiří. Rok 1953 v Československu. In *Paměť a dějiny*, 2013, roč. 6, č. 3, s. 25. Dostupné na internete: <<https://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1303/015-031.pdf>>[cit. 2021-05-07].

dožadovali vystúpenia z JRD, pričom úmyselne bez príčiny poškodili dom predsedu družstva, avšak nedozvedáme sa, akým spôsobom. Podobne dňa 10. augusta v obci Kapušany nespokojné ženy hádzali kamene po družstevníkoch pri vykonávaní práce, čím im znemožnili presun na pole.³⁰⁹

Mnoho ľudí nesúhlasilo s vytvorením JRD. Svojím postojom ovplyvnili niektorých roľníkov, ktorí začali vyvíjať opätovne individuálne činnosti. Napríklad roľníci začali kosiť družstevné lúky pre vlastné potreby a postupne rozkrádať družstevný majetok. Postupne sa vo veľkom množstve začalo strácať seno, dobytok, stavebný materiál a produkty ako napríklad mlieko. Dňa 4. augusta 1953 sa v okrese Medzilaborce konalo rozobratie dobytka z JRD. V okrese Prešov sa roľníci dohodli vystúpiť z JRD a práce konať samostatne na vlastných pozemkoch. V obci Pakostov 8. augusta 1953 večer došlo k útoku na domy tajomníka KSS a predsedu JRD – dokonca boli použité pušky.³¹⁰ Ojedinelý prípad otvoreného odmietnutia kolektivizácie zo strany štátneho orgánu bol zaznamenaný v obci Malý Bukovec, kde sám predseda MNV nepripustil založenie JRD.³¹¹

Celkovo rozpad JRD postihol všetky okresy Prešovského kraja, keďže 83% družstiev bolo v dôsledku zásadnej nespokojnosti roľníkov zrušených.³¹² V priebehu roka 1953 sa na území Prešovského kraja rozpadlo 407 pomocných výborov JRD. V tej dobe sa mala zlepšiť životná úroveň roľníkov, ale vývoj udalostí skôr signalizoval zhoršenú sociálnu situáciu tejto spoločenskej triedy.³¹³ Odpor u roľníkov proti socializácii vidieka pokračoval aj po roku 1953, ale už nebol tak rozsiahly.³¹⁴

Záver

Cieľom textu bolo analyzovať priebeh odporu proti kolektivizácii a hľadať súvis tejto rezistencie s postupným rozpadom družstiev. Uskutočnený výskum potvrdil, že v Prešovskom kraji sa nachádzali veľmi rozdielne spôsoby odporu. Všetky formy rezistencie v rokoch 1949 – 1953 viedli k postupnému rozpadu JRD. Rozpad JRD bol najrozsiahlejší v priebehu roka 1953, pričom sa jednalo o výsledok kombinácie aktívnych a pasívnych foriem rezistencie.

Podarilo sa nám identifikovať niektoré aktívne a pasívne formy rezistencie. Medzi pasívne formy možno zaradiť napríklad nesúhlas s kolektivizáciou, odmietnutie vstupu do JRD, neochota pracovať v prospech JRD a najrozšírenejšou bolo obmedzenie práce výlučne na určitú alebo vlastnú pôdu, čiže na spomínané záhumienky. Medzi aktívne formy rezistencie v Prešovskom kraji patrilo napríklad kosenie družstevných lúk pre vlastné potreby, neplnenie dodávok a povinností, nenaplnenie požadovaných zásob, úmyselné podpaľáčstvo, zatajovanie a ukrývanie dobytka, úmyselné krádeže zásob a produktov nachádzajúcich sa v priestore JRD. Za najvýraznejšie prejavy rezistencie považujeme zabránenie vo vykonávaní práce na jar a jeseň, spoločné postupy proti vedeniu obcí, rozobratie dobytka zo spoločných chovov, útoky na vedúcich členov JRD a poplašné správy. Avšak o týchto správach sa dozvedáme iba okrajovo, pre zatajovanie takýchto udalostí a činov režimom, kde by bolo vhodné zapojiť orálnu históriu u pamätníkov.

³⁰⁹ ŠULEJOVÁ, ref. 37, s. 280 – 281.

³¹⁰ ŠULEJOVÁ, ref. 37, s. 282 – 283.

³¹¹ FRANKOVÁ – MICHNOVIČ, ref. 21, s. 136.

³¹² ŠULEJOVÁ, ref. 37, s. 284.

³¹³ VOJÁČEK, ref. 35, s. 265.

³¹⁴ DEMO, ref. 6, s. 215.

Postupom času všetky tieto aktívne a pasívne formy rezistencie naštartovali proces rozpadu JRD. Išlo o rôzne spôsoby, ktoré vyplývali z dobovej nálady a situácie v krajine. Vyvolané boli hlavne urýchleným spôsobom zakladania JRD a nespokojnosťou miestnych obyvateľov. Všetky spôsoby rezistencie však vzišli od vedome konajúcich roľníkov alebo ich žien. Nespokojnosť vznikla tiež z nesplnených očakávaní JRD. Roľníkom často chýbala aj nevyplatená mzda za ich odrobenú prácu. Tento pravdepodobne najväčší problém finančného charakteru spôsobila menová reforma v polovici roku 1953, pretože prišla nečakane a obyvateľstvo prekvapila. Najviac prekvapivé bolo zistenie, že v auguste 1953 išlo o úmyselné šírenie zavádzajúcich informácií, ktoré šíritelia rezistencie odvodili z prejavu prezidenta Antonína Zápotockého. Finančné nedostatky a problémy s plnením dodávkových povinností prinútili mnohých roľníkov hromadne podávať odhlášky. Niektoré obce ako napríklad Jakubova Voľa a Volice z týchto dôvodov rozoberali spoločne ustajnený dobytok. Dostupné správy udávajú, že sa strácala uskladnená úroda a mlieko. V obci Pakostov sa situácia pravdepodobne vyvinula najkritickejšie, keďže išlo o verejný útok proti vedeniu JRD a boli použité strelné zbrane.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- BARNOVSKÝ, Michal et al. *Dejiny Slovenska VI*. Bratislava: Veda, 1988, 549 s.
- CAMBEL, Samuel. *Päťdesiate roky na slovenskej dedine. Najťažšie roky kolektivizácie*. Prešov: UNIVERSUM – Inštitút pre vzdelávanie a šírenie vedeckých poznatkov, 2005, 306 s. ISBN 80-89046-26-6.
- DEMO, Milan et al. *Dejiny poľnohospodárstva na Slovensku*. Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita, 2001, 662 s. ISBN 80-7137-894-1.
- FRANKOVÁ, Libuša – MICHNOVIČ, Imrich. K úlohe národných výborov pri združstevňovaní poľnohospodárskej malovýroby v Prešovskom kraji v rokoch 1949 – 1955. In BOLFÍK, Július (ed.). *KSČ a riešenie roľníckej otázky za socializmu*. 1988, s. 130 – 146.
- HLAVOVÁ, Viera. Fenomén "kulaka" v procese kolektivizácie na Slovensku v rokoch 1949 – 1960. In *Forum Historiae*, 2016, roč. 10, č. 1., s. 35 – 55. Dostupné na internete: <http://forumhistoriae.sk/sites/default/files/hlavova1_0.pdf> [cit. 2021-04-15].
- MANNOVÁ, Elena et al. *Krátke dejiny Slovenska*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2003, 369 s. ISBN 80-88880-53-X.
- MICHNOVIČ, Imrich. K niektorým otázkam politicko-organizátorskej práce strany na východoslovenskej dedine v rokoch 1949 – 1953. In *Historický časopis*, 1983, roč. 31, č. 6, s. 869 – 882.
- PERNES, Jiří. Rok 1953 v Československu. In *Paměť a dějiny*, 2013, roč. 6, č. 3, s. 15 – 31. Dostupné na internete: <<https://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1303/015-031.pdf>> [cit. 2021-05-07].
- SKRIP, Vasil. Kolektivizácia poľnohospodárstva v bývalom Prešovskom kraji v rokoch 1951 – 1953. In MICHNOVIČ, Imrich (ed.). *Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska*. 1984, roč. 26, s. 31 – 44.
- ŠULEJOVÁ, Lucia. Kríza kolektivizačného procesu v Prešovskom kraji (1952 – 1953). In KODAJOVÁ, Daniela (ed.). *Historické štúdie*, 2014, roč. 48, s. 271 – 285. Dostupné na internete: <http://www.historicestudie.sk/historicestudie_48_2014.pdf> [cit. 2021-05-06].
- VARINSKÝ, Vladimír. *Kapitoly z dejín kolektivizácie na Slovensku (1948 – 1960)*. Banská Bystrica: Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela – Belianum, 2014, 140 s. ISBN 978-80-557-0762-4.
- VOJÁČEK, Alois. *Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku*. Bratislava: Príroda, 1973, 1004 s.

Slovutný pán prezident : Listy Jozefovi Tisovi

Bc. Monika Tresová
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika

MADELINE, Vadkerty: *Slovutný pán prezident : Listy Jozefovi Tisovi*. Žilina: Absynt, 2020, 228 s. ISBN 978-80-8203-163-1.

Originálna populárno-náučná publikácia, ktorá píše o najviac prebádanej ale vždy aktuálnej a nadčasovej téme holokaustu ako tragického fenoménu slovenských dejín, zaujme čitateľa snád' každého veku, povolania či vzdelania. Beletrizovaný štýl a fikcia vytvára z knihy autorky Madeline Vadkerty atraktívny unikát, ktorého zaujímavosť tkvie práve v jeho schopnosti preniesť čitateľa do danej doby a empaticky sa vcítiť do strachu a prežívania židovských obetí ale aj do pohnútok vinníkov a obáv pasívnych mlčiach pozorovateľov. Knihu tvorí trinásť kapitol resp. jedinečných životných príbehov ľudí, ktorí sa razom stali „nepriateľmi“ štátu „odsúdenými“ na stratu majetku a života. Vadkerty namiesto suchých faktov a abstraktných čísel zvolila cestu osobnejšieho poznania jednotlivcov prostredníctvom ich listov. Nápaditý názov knihy „*Slovutný pán prezident*“ nevznikol náhodne. Archaické oslovenie *slovutný*, často vyskytujúce sa v týchto listoch adresovaných Jozefovi Tisovi, má vyjadrovať hlbokú úctu pisateľa k adresátovi. Aj takéto nenápadný detail zobrazuje skrytú poníženosť a túžobnú prosbu o milosť, s ktorou sa obracala židovská minorita na prezidenta.

Aj keď americká autorka Madeline Vadkerty nie je historička, podarilo sa jej spracovať náročnú tému holokaustu v koncepte „malých dejín“, preto neponúka žiadne ucelené dejiny plné faktov, ale koncentruje pozornosť na jednotlivca. Vadkerty sa po prvýkrát stretla s listami v rokoch 2002 – 2003, keď pracovala pre washingtonské Múzeum holokaustu, ktoré ju poslalo skúmať fondy týkajúce sa holokaustu v Slovenskom národnom archíve. Táto skúsenosť ju natoľko upútala, že sa po rokoch opäť vrátila na Slovensko s cieľom tieto listy prebádať hlbšie a poznatky z nich zdieľať so širšou verejnosťou. Pri práci jej značne pomohla aj znalosť slovenčiny, ktorú ovláda spolu s ďalšími šiestimi jazykmi. S beletrizovanou formou jednotlivých poviedok autorke pomohol dramaturg a scenárista Ján Púček. Súčasťou väčšiny listov, z ktorých časti boli publikované v knihe, bola aj žiadosť o udelenie výnimky, aby dotknutá židovská osoba nemusela nastúpiť do transportu či vzdať sa svojho majetku. Problematiku prezidentských výnimiek skúmala na základe poznatkov a názorov historikov Jamesa M. Warda a Ivana Kamenca, ktorý napísal do danej knihy aj vlastný predslov. Vadkerty, ako sama uvádza, nemá slovenský pôvod, a preto nie je obdobím slovenského štátu osobne dotknutá. Príbehy v zdokumentovaných poviedkach síce dotvára vlastnou fikciou a predstavivosťou, no veľkou mierou objektivity nikoho neobviňuje, morálne neposudzuje a čitateľovi ponecháva slobodu na utvorenie si vlastných záverov. Vhodné príklady komentár nepotrebnú.

Hlavným zdrojom informácií je korešpondencia židovských občanov z fondu: Kancelária prezidenta republiky, uloženého v Slovenskom národnom archíve (SNA) v Bratislave, ktorá vytvára základnú dejovú líniu každého príbehu. Pri hľadaní ďalších údajov a osobných dokumentov Vadkerty uskutočnila archívny výskum aj v iných fondoch SNA, slovenských štátnych archívoch, a tiež použila materiály a osobné dokumenty z Múzea holokaustu vo Washingtone, z Informačného centra obetí, z Národného inštitútu pre dokumentáciu holokaustu v Jad Vašem či z

Medzinárodnej vyhľadávacej služby v Bad Arolsene. Okrem listu žiadateľa o výnimku bola súčasťou spisu aj sprievodná dokumentácia ako posudok z okresného úradu, výpovede svedkov alebo rôzne žiadosti arizátorov súvisiace s skonfiškovaným majetkom, ktoré autorka tiež pri písaní využila. Isté informácie získala aj metódou oral history prostredníctvom súkromných rozhovorov s dotknutými osobami či ich potomkami. Kniha síce v hlavnom texte neobsahuje poznámkový aparát pod čiarou, no autorka použité zdroje uviedla na konci, za poslednou trinástou kapitolou, kde osobitne zhrnula ku každej kapitole aj svoje poznámky a inšpirácie. Okrem toho v týchto poznámkach zreferovala opomenuté podrobnosti k dotýčným osobám, ktoré z rôznych dôvodov neuvádzala v hlavnom texte a tiež pripojila linky na webové stránky súvisiace s danými subjektmi. Oceňujem, že autorka priam prácou detektíva nazhromaždila ku každej osobe naozaj pestrú škálu archiválií, vďaka ktorým svoju fikciu mohla založiť na veľkom množstve presných údajov. Mne by sa možno viac páčilo, keby sa tieto zdroje nachádzali osobitne v závere v každej kapitole. Na margo by som ešte spomenula pútavý dizajn knihy, ktorý spolu s fotografiami rôznych archívnych dokumentov vytvára aj vizuálne záživnú publikáciu.

Je potrebné zohľadniť aj autorkinu prácu s týmito prameňmi. Keďže sa jedná v prevažnej časti o egodokumenty, ktoré sú typickým prameňom mikrohistórie (často nazývanej aj ako „malé dejiny“, „dejiny zdola“, dejiny mentalít, dejiny každodennosti či historická antropológia), musíme si uvedomiť, že autorka musela zohľadniť pri práci s nimi a pri ich interpretácii veľa faktorov a všímať si každý detail. Predmetom skúmania sa stal jednotlivец a jeho subjektívne prežívanie dejinných udalostí. Odosielateľ (či už perzekvovaný Žid, arizátor alebo svedok z okolia Žida) písal list prezidentovi s určitým zámerom, ktorému zodpovedá aj jeho výber jazykových prostriedkov. Takisto je komplikované zohľadniť vnímanie vtedajšieho aktéra v špecifickej situácii v minulosti a pritom nebyť ovplyvnený svojou súčasnosťou. Najzásadnejšou otázkou ostáva, do akej miery sú informácie z týchto listov pravdivé a aké skutočnosti pisateľ zámerne alebo neúmyselne zamlčal. Napriek týmto „nevýhodám“ egodokumentov, je nesporné, že poskytujú priestor pre historické zdokumentovanie doteraz nespracovaných tém a umožňujú detailnejšie a komplexnejšie poznanie minulosti a to aj pri témach ako slovenský holokaust, ktorý je z faktografického hľadiska v slovenskej aj vo svetovej historiografii už dôkladne prebádaný.

Ako bolo spomenuté, jadro publikácie obsahuje trinásť kapitol prezentujúcich trinásť jedinečných ľudských osudov s tragickým koncom. Madeline Vadkerty vybrala z obrovského množstva žiadostí o výnimku jedenásť špecifických a skutočne heterogenných protagonistov rôzneho veku, pohlavia, spoločenského postavenia, rodinného zázemia, profesie či dokonca vierovyznania. Mnohí z nich sami seba dokonca ani za Židov nepovažovali, preto autorka rozoberá aj krízu ich identity. Túto krízu vykresľujú aj konkrétne kontroverzné tvrdenia v citovaných listoch ako napríklad: „*od detstva som nenávidel Židov, nikdy som sa s nimi nestýkal*“. Niektorí sa Židmi ani nikdy necítili, preto bolo pre nich prekvapivé, že sú tak označovaní. Iní sa ako Židia identifikovali, ale okolnosti ich nútili túto stránku svojej osobnosti popierať. Často mali protagonisti potrebu prepiať zdôrazňovať svoju kresťanskú vieru. Všetky obeť spájala túžba získať prezidentskú výnimku a zachovať tak svoju dôstojnosť a existenciu. Dva príbehy sa od ostatných odlišujú. Kapitola *Spravodlivosť* pojednáva o arizátorovi Bartolomejovi G. z Nitrianskych Hrnčiarovce, ktorý sa cítil ako obeť, pretože obchod, ktorý chcel arizovať a kvôli ktorému predal svoj dom a obchod, napokon arizoval niekto iný. Na sťažnosť adresovanú Tisovi, mu prišla odpoveď s odôvodnením, podľa ktorého majetok nezískal z dôvodu svojej maďarskej národnosti a chýbajúceho členstva v strane. Príbeh nás núti zamyslieť sa, či bol holokaust vinou len politických elít alebo celej spoločnosti. Opačný postoj k problému v knihe prezentuje evanjelický farár Daniel Kováč z Banskej Bystrice, ktorý sa s Jozefom Tisom poznal dokonca osobne. Išlo o vojenského duchovného, ktorý sa ako presvedčený čechoslovakista nikdy

nestotožnil s režimom slovenského štátu. Vďaka pomoci Židom a vydávaniu fiktívnych krstných listov sa dostal do väzby, z ktorej napísal list prezidentovi s prosbou o zastavenie vyšetrovania. Tieto dva príbehy prezentujú protikladné postoje, ktoré exemplárne vykresľujú rôznosť vnímania holokaustu naprieč celou spoločnosťou. Kniha obete vyzliekla z anonymity beztvárnych čísel a učinila z nich konkrétne bytosti. Napokon sme pri čítaní nútení zamyslieť sa nad najrozhodujúcejším aktérom v tejto celospoločenskej problematickej situácii, ktorý mal reálnu moc udalosti zmeniť, a to nad prezidentom a kňazom Jozefom Tisom. Vo väčšine prípadov prišla žiadateľom o výnimku zamietavá odpoveď, na ktorú ešte museli čakať dlhé mesiace a mnohí sa jej už ani nedočkali. Slovenský štát bol do augusta 1944 neokupovanou krajinou, čo prezidentovi pri udeľovaní výnimiek poskytovalo priestor na väčšiu benevolentnosť, ktorú však nevyužil.

Dodnes je v spoločenskej diskusii inštitút udeľovania prezidentských výnimiek často frekventovaný a závažne zneužívaný. Mnohí historici, politici či len nacionálne cítiaci občania túto prezidentskú právomoc prehnane zdôrazňujú a tým ospravedlňujú spoluúčasť Jozefa Tisa na holokauste. Je verejne známym faktom, že prezident udelil len okolo tisíc výnimiek, čo predstavuje okolo päťtisíc životov oslobodených od nariadení Židovského kódexu.

Knihu by som odporučila práve týmto ľuďom, ktorí osobu Tisa glorifikujú, ale presne preto by som však z knihy vynechala tvrdenia Andreja Bána, ktorý už v prvom odseku vo svojej kapitole „Súrna pošta z minulosti“ apeluje na potrebu vysporiadania sa so súčasnou politickou scénou na Slovensku, v ktorej ako problém vidí neonacistické strany zastúpené v parlamente. Síce je jeho postoj oprávnený, napriek tomu si myslím, že paradoxne bráni naplneniu cieľu tejto publikácie. Skrytá výčitka paralyzuje možný záujem prečítania si tejto knihy časťou publika, ktorá strany práve z tohto politického spektra volila. Som presvedčená, že čím budú potencionálni čitatelia, ktorí sa z rôznych dôvodov s nacionalistickými myšlienkami stotožňujú, častejšie bilagovaní za svoje ústavné právo voliť aj takéto politické strany, tým budú voči téme holokaustu rezistentnejší. Napokon tým docielime iba spolarizovanie spoločnosti, z ktorej jedna strana nebude mať záujem o diskusiu a napokon ani chuť prečítať si knihu ako táto a zase takáto kniha sa dostane do rúk opäť iba čitateľom, ktorí sú už s touto témou hlbšie oboznámení. Za obrovské plus tejto publikácie považujem umelecký štýl, v ktorom bola kniha napísaná, ale pre ešte lepšiu vymoženosť vcítiť sa do protagonistov by som použila ja-rozprávania (ich-forma v prvej osobe).

Primárnym cieľom publikácie je edukácia mladých ľudí. Na základných a stredných školách by táto kniha nemala chýbať na predmetoch ako etika, náboženstvo, občianska náuka či dejepis. Možno by bolo vhodné ku knihe zhotoviť aj pracovný zošit, ktorý by ponechal priestor aj pre fantáziu a zdieľanie vlastného uvažovania žiakov nad problémom holokaustu.

Madeline Vadkerty priniesla v rámci slovenskej historiografie novú formu skúmania a prezentovania poznatkov o prežívaní holokaustu jednotlivca. Verím, že sa jej „netradičným žánrom“ inšpirujú aj ostatní historici. A podobne ako dúfajú zahraniční kolegovia, že kniha *Slovutný pán prezident* bude postupne preložená aj do iných jazykov, tak ja dúfam, že sa od autorky dočkáme aj ďalších podobných publikácií.

Epidémie v dejinách : ľudstvo v boji s neviditeľnými nepriateľmi

Mgr. Samuel Červeňanský
Katolícka univerzita v Ružomberku

KOVÁR, B., ZAJAC, O., BENEDIKOVÁ, L. et al.: *Epidémie v dejinách : ľudstvo v boji s neviditeľnými nepriateľmi*. Bratislava : Premedia, 2020, 293 s. ISBN 978-80-8159-836-4.

Vírus SARS-COV 2 zasiahol územie Slovenska krátko po parlamentných voľbách do NR SR v polovici marca roku 2020. Natrvalo pozmenil chod európskych dejín, nakoľko Európa fungovala už dlhšiu dobu mimo dosahu epidémií. Recenzovaná publikácia prináša viacero príspevkov z oblasti epidémií v minulosti. Kniha by si zrejme pred pandémiou korónového vírusu len ťažšie našla svoje miesto, ale s prispením stále prebiehajúcej pandémie je téma aktuálna. Epidémie totiž vždy zapríčinili isté zmeny v spoločnosti. Ako je naznačené už na titulnej strane, najzávažnejší dopad epidémií nebol len politický alebo historický, ale aj psychologický.

Predkladaná kniha je súhrnnou prácou viacerých autorov. Obsahovo postupuje chronologicky, teda od najstarších dejín, praveku, až po súčasnú modernú dobu. Kniha je rozdelená na štyri sekcie. Každá sekcia obsahuje niekoľko príspevkov, ktoré hodnotia vybrané aspekty a epidémie. Poukazujú nielen na spoločenský dopad týchto zmien, ale aj na následnú zmenu vo vývoji dejín. Špecifickosť knihy spočíva práve v jej rozmanitosti. Každý z článkov nezaberie viac ako pätnásť strán. Kniha vyšla pod vydavateľstvom Premedia, ale výrazný vplyv na vydanie mal aj HistoryWeb, kde boli niektoré články publikované ešte pred vydaním publikácie. Čitateľa tak môže zaujať široký záber pohľadov na viaceré epidémie naprieč dejinami ľudstva. Práve v tom spočíva jedinečnosť knihy. Na druhej strane sa publikácia nevenuje hlbšie vybraným problémom a pre ďalšie štúdium je potrebné siahnuť po inej literatúre.

Kniha začína sekciou s názvom *Najstaršie epidémie*. Prvý príspevok je od Dušana Valenta s názvom *Podľa neandrtálcov pravekej epidémie?* Nasledujú ďalšie články venujúce sa otázkam, či v staroveku zabíjal mor a hepatitída, alebo či mohol vírus krymsko-konzskej hemoragickej horúčky spôsobiť keltskú expanziu. Kelti totiž obývali aj naše územie, preto považujeme tento článok pre slovenského čitateľa za zaujímavý. Michal Habaj, venujúci sa prevažne antickému Grécku, vo svojom príspevku opísal priebeh veľkého moru v Aténach počas Peloponézskej vojny. Potrebné je oceniť to, že autor používal pramene, konkrétne citoval niektoré časti z Thukydidovho diela. Zaujať môžu niektoré hodnotenia antického historika, nakoľko tvrdil, že bohatstvo obce neleží v majetku občanov, ale v schopnosti rozhodnúť sa pre správne vedenie a správu. Toto poučenie je príznačné aj pre našu dobu. Posledné tri články z tejto sekcie sa venujú obdobiu existencie Rímskej ríše. Branislav Kovár, ktorý vydal v duchu recenzovanej knihy vlastnú publikáciu *Sila zániku*, spracoval pomerne netradičnú tému. Zhrnul zaujímavý prírodný jav; komáre, ktoré chránili staroveký Rím, ale zároveň prispeli k jeho úpadku. Autor sa v článku zameral na Pontinské močiare, ktoré slúžili Rimanom ako prirodzená obrana mesta. Avšak v močiarskych žijúce komáre spôsobovali viaceré choroby, ako bola napríklad malária. Diktátor Gaius Iulius Caesar chcel tieto močiare vysušiť, čo sa mu však nepodarilo v dôsledku predčasnej smrti. Autor taktiež naznačuje, že jedným z dôvodov, prečo Hannibal neobliehal Rím, bol práve

strach z malárie v kontexte existujúcich močiarov. Potvrdením tejto teórie môže byť fakt, že Alarich, ktorý obliehal Rím v auguste roku 410, zomrel na maláriu už na jeseň tohto roku. Autor ďalej tvrdí, že malária odrádzala zdržovať sa v blízkosti mesta nie len Gótov, ale aj Hunov či Vandalov.

Evina Steinová zase hľadá odpoveď na otázku, či mohli Rímsku ríšu rozvrátiť epidémie. Autorka článku sa pozerá na viaceré aspekty (rímske klimatické optimum, vplyv virologických patogénov) a naznačuje zaujímavý záver. Podľa nej posledné slovo pri zániku Rímskej ríše síce budú mať odborníci z humanitných vied, ale nepôjde to bez spolupráce s prírodovedcami a odborníkmi zo spoločenských vied. To znie ako výzva dotýkajúca sa tiež slovenského prostredia. Nasleduje provokatívny príspevok z pera Andreja Zemana, ktorý hľadá odpoveď na otázku, či pomohli pandémie šíreniu kresťanstva.

Sekciu venujúcu sa najstarším dejinám strieda časť s názvom *Čierna smrť*. Venuje sa prevažne témam stredoveku. Prvé dva články sa venujú dejinám raného novoveku. Evina Steinová hodnotí vplyv pandémie moru, ktorá zastavila opätovný vzostup Rímskej ríše v podobe expanzie cisára Iustiniana I. Lucia Nezvalová zase odpovedá na otázku, čo mala spoločná migrácia Slovanov s prvou morovou pandemiou. Ďalej nasleduje päť príspevkov venujúcich sa čiernemu moru, ktorý znamenal prevratné zmeny v neskorostredovekej spoločnosti. Bohužiaľ, až na strane 92 sa človek dozvie, ako sa prejavuje bubonický mor, aj keď sa s týmto pojmom pracuje už v predošlých článkoch. Avšak autori problematiku spracovali veľmi dobre. Čitateľov môže zaujať príspevok Michala Holeščáka, s názvom *Čierna smrť prichádza z východu*. Pre bádateľov v oblasti cirkevných dejín a reformácie bude podnetný článok Andreja Zemana, v ktorom sa venuje tomu, ako čierna smrť ukázala charakter katolíckej cirkvi, čo mohlo neskôr viesť k reformácii cirkvi. Súčasného čitateľa môže zaujať, vysvetlenie prírodných nešťastí ako Božieho trestu, ktorý sa v knihe často opakuje. Pozitívne hodnotíme fakt, že Andrej Zeman vysvetlil rozdiel medzi krysou a potkanom (s. 93), aj keď sa na prvý pohľad môže zdať, že ide o identické zvieratá.

Druhá polovica knihy opisuje dôležité epidémie v novoveku. Celkovo až štrnásť príspevkov hodnotí udalosti od kolonizácie Ameriky až po ruskú chrípku. Podnetný na premýšľanie je príspevok od Lenky Horákovéj, venujúci sa príchodu prvých Európanov na americký kontinent, čoho dôsledkom zasiahla pôvodných obyvateľov Ameriky epidémia dovtedy nepoznaného rozsahu. Oliver Zajac zase vo svojom článku vyvracia pomerne zaužívanú tradíciu, že Napoleona porazila v Rusku zima. Poukazuje na fakt, že dôsledkom Napoleonovej prehry nebola len ruská zima, ale aj rozšírenie týfusu vo vojsku. Pre slovenského čitateľa je blízky príspevok od Jána Goliana, ktorý hodnotí epidémiu cholery na našom území. Pomerne netradičný je príspevok od Juraja Mesíka pod názvom *Epidémia, pri ktorej sa nikto nenakazil: Veľký írsky hladomor 1845-1849*. Írsky hladomor je doteraz kontroverznou súčasťou dejín a miestom sporov medzi Angličanmi a Írmi. Posledná sekcia sa venuje nám už blízkemu obdobiu – 20. storočiu. Príspevok Vladimíra Koppana hodnotí španielsku chrípku. V tomto článku sa čitateľ dozvie, prečo má španielska chrípka prívlastok španielska, ale aj o úsilie mocností o tejto epidémii neinformovať. Pre súčasnosť, dobu rôznych antivaxerských hnutí, konšpiračných teórií a hoaxov o očkovaní je poučný príspevok od Jakuba Drábika. Ten sa zamerá na zabudnutú britskú armádu v Indii, ktorá vzdorovala počas druhej svetovej vojny nie len Japoncom, ale aj nebezpečnej malárii. Poučné je najmä konanie generála Wiliama Smitha, ktorý proti hoaxom a nepravdivým informáciám bojoval silnou edukačnou kampaňou. Je to exemplárny príklad toho, ako vďaka disciplíne a kompetentnému veleniu dokáže akákoľvek spoločnosť čeliť kríze.

Veľmi pozitívne hodnotíme fakt, že Zuzana Poláková v článku *Zubatá menom mor – kde ležia jej obeť*, priložila pri analýze hrobových nálezísk moru konkrétny obrázok takéhoto náleziska z Londýna (s. 113). Taktiež je plusom pomerne detailný opis pochovávaní mŕtvol počas moru.

Bohužiaľ aj v dôsledku pestrosti a početnosti článkov sa niekedy informácie medzi jednotlivými kapitolami opakovali, keďže kniha je napísaná ako súbor článkov. Pre prípadné ďalšie štúdium môže čitateľ siahnuť po uvedenej literatúre na konci knihy, avšak tá nie je zoradená podľa jednotlivých článkov, ale len všeobecne zhrnutá podľa daných sekcií. Je potrebné upozorniť, že kniha neobsahuje jednotlivé odkazy na literatúru pod čiarou. Vychádza to z populárno náučného žánru, ktorý je určený pre širokú verejnosť. Pozitívne hodnotíme to, že každý článok obsahuje na konci meno autora. Čitateľ sa tak pár klikmi na internete môže oboznámiť s publikačnou činnosťou jednotlivých autorov a preskúmať ich ďalšie štúdie. Taktiež je plusom obrazová príloha, ktorá má doplnujúci charakter v texte. Vykresľuje viaceré dobové predstavy o epidémiách v minulosti. Čitateľovi tak recenzovaná publikácia poukáže na prostý fakt, že za víťaznými vojnami či vyhratými bitkami nestojí len tvrdá sila, ale aj epidémie.

Matej Bel : osobnosť, médium a transfer ideí na prahu osvietenstva

Mgr. Samuel Červeňanský
Katolícka univerzita v Ružomberku

KOLLÁROVÁ, I., NAGY, I.: *Matej Bel : osobnosť, médium a transfer ideí na prahu osvietenstva*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2021, 174 s. ISBN 978-80-8119-126-8.

Matej Bel (1684 – 1749), evanjelický teológ, geograf a pedagóg, patril medzi najvýznamnejšie osobnosti Uhorska. Práce tohto učenca prekonal ich pôvodný zámer a inšpirovali bádateľov v celom 18. storočí. Taktiež je po ňom pomenovaná jedna z univerzít na Slovensku. Stal sa preto symbolom vzdelanosti a učnosti, nie len pre Slovákov, ale už počas svojho života bol pre mnohých inšpiráciou a vzorom. „Veľká ozdoba Uhorska“, ako je niekedy Matej Bel označovaný, mal mimoriadny vedecký záber a aplikoval poznatky aj z ďalších odborov. Aj napriek nepriazni doby, mnohým prekážkam a nástrahám jeho súčasníkov, sa Matej Bel mimoriadne pričinil o rozvoj geografie v Uhorsku dielom *Notície*.

Predkladaná monografia, pod taktovkou Ivony Kollárovej a Imricha Nagyho, sa venuje práve tejto osobnosti. Kniha je svojím spôsobom netradičná, keďže, ako potvrdzujú samotní autori, predstavuje pokus o výsek z tzv. empatických dejín. Publikácia sa delí na dve časti; vykresľuje Bela ako vydavateľa v sieti vzťahov, do ktorých vstúpil ako vedec. Taktiež prináša preklad autentického textu pripomínajúci jeho myšlienky. V mnohom čitateľ zistí, že Belove myšlienky majú presah aj do súčasnosti. Kniha predstavuje prvý výstup z edície Pečate.

Monografia sa delí na niekoľko kapitol. Začína opisom vedy o Belovi, tzv. belológii. Autor konštatuje, že z pohľadu vedeckej komunikácie by bol dnes Bel jedným z najcitovanejších autorov (s. 8). Aj keď historické práce nie vždy obsahujú takéto opisné tvrdenia, s týmto tvrdením môžeme jednoznačne súhlasiť. Dokazuje to práve hĺbka a význam Mateja Bela. Autor kapitoly ďalej hodnotí úroveň spracovania tejto problematiky na Slovensku, ktorej sa vo veľkej miere venoval historik dr. Ján Tibenský. Nasleduje opis detstva, kde sa pisateľ sústreďuje na jeho štúdium v Halle a neskoršiu prácu ako evanjelického teológa. Čitateľ môže nahliadnuť do života Mateja Bela na ťažké, z nášho uhla pohľadu až chatrné podmienky, v ktorých vyrastal, a ktoré Bel počas štúdia zažil. Pisateľ konštatuje, že pravdepodobne v niektorých prípadoch nejedli častejšie ako raz denne (s.23). Táto situácia sa súčasnému človeku môže zdať až drastická v porovnaní s luxusom, ktorý má súčasná spoločnosť. Autor taktiež zapája svoje vlastné postrehy do monografie, ktoré sú pre čitateľa obohacujúce. Práve pri prácach vedeckého typu sa od historika očakáva, že okrem reflektovania historických udalostí zapojí autor svoju vlastnú interpretáciu a ponúkne tak celistvejší obraz. Pozoruhodnou zmienkou je vzťah Bela a pietizmu, ktorý ovplyvnil aj jeho uvažovanie a život.

Ďalej sa zostavovateľ venuje vydavateľskej praxi. Zarážajúce je tvrdenie jedného z Belových súčasníkov, že „Bel je jedným z najhanebnjších plagiátorov pod slnkom“. Je zrejmé, že Bel počas svojho života čelil aj veľa nepriateľsky naladeným ľuďom, ktorí ho obviňovali a ohovárali

z rôznych, nie vždy skutočných prehreškov. Pozitívne hodnotíme fakt, že autor kapitoly viackrát prepájal dobové udalosti so súčasnosťou. Čitateľ tak môže viac porozumieť dobe Mateja Bela. Ďalej nasleduje stručný opis publikačných aktivít Mateja Bela. Kniha pokračuje predhovorem k učebnici Tomka-Saského alebo ako učiteľ odporúča učebnicu svojho žiaka. Autor opisuje Belove odporúčanie k učebnici svojho žiaka. Pisateľ naznačil taktiež problémy a úskalia, s ktorými sa môže prekladateľ stretnúť a s ktorými zápasil aj samotný prekladateľ. Preklad pôvodného latinského textu si vyžaduje prístup, v ktorom sa kombinujú metódy a prístupy dvoch vedných odborov: filológie a historických vied (s. 66).

Nasleduje autorov preklad už zmieneného odporúčania. Vďaka autorovmu prekladu môže čitateľ autenticky nahliadnuť do myšlienok Mateja Bela, ako aj do spôsobu jeho uvažovania. Táto kapitola je graficky spracovaná veľmi netradične, keďže na ľavej strane sa nachádza text. Čitateľ by očakával, že sa prípadné citácie a vysvetlivky budú nachádzať na konci kapitoly, alebo budú uvedené ako poznámky pod čiarou. Autor však vyhradil pravú stranu poznámkam, čo je veľmi netradičné.

V poslednej veľkej časti je Bel predstavený ako médium náboženského života. Príkladom je jeho snaha preložiť Bibliu do češtiny, alebo preklad viacerých kníh určených pre evanjelickú komunitu. Problémom bola negramotnosť, keďže v danej dobe vedel čítať len každý piaty obyvateľ vidieka. Preto boli oveľa praktickejšie modlitebné knihy, ktoré boli zároveň aj lacnejšie než Biblia. Bel pre oživenie evanjelickej komunity vydal niekoľko prekladov modlitebných kníh, ako bola napríklad *Záhrada rajska* (1720), alebo *Kompendia kresťanského učenia* Johanna Anasthasia Freytingshausena (1713). Záver publikácie sa venuje pre nás najvýznamnejšiemu dielu, a to *Notitia Hungarica*. Na tomto diele Bel nepracoval sám, ale v spolupráci s inými autormi, ktorí mu písali krátke texty. Významnou mierou taktiež prispel kartograf Samuel Mikovíny. Autori taktiež poukazujú na zložitosť a problémy, ktoré mal tento polyhistor pri vydávaní jednotlivých kníh. Najväčšie problémy zažil pri vydávaní jednotlivých častí *Notícií*. Samotná tlač diela bola nákladná, pretože dielo bolo obsiahle, tým pádom aj drahé na kúpu. Význam tohto diela stúpol až po smrti Mateja Bela, kedy sa vyšvihla aj cena *Notitia Hungarica*. Autentickým opisom reality, ktorú Bel zažíval počas publikovania tohto obsiahleho diela, tak čitateľ nebol len vzdialeným pozorovateľom, ale sa mohol vcítiť do situácie Mateja Bela.

Môžeme zhodnotiť, že kniha netradičným spôsobom podáva zaujímavý výsek život Mateja Bela. Samotná forma monografie je prispôsobená odbornému a popularizačnému zámeru. Publikácia preto nepoužíva exaktný spôsob citovania prameňov a literatúry uvedenej v záverečnej časti knihy (s. 172 – 173). Nie je to zároveň ani klasická biografia, ale, ako je napísané v úvode knihy, predstavuje jednu z častí tzv. empatických dejín. Tento pokus môžeme právoplatne hodnotiť ako zdarný. V knihe sa nachádza len niekoľko preklepov a gramatických chýb, ktoré však neohrozujú samotné chápanie textu. Monografia by si preto mala nájsť miesto v knižnici každého záujemcu o tohto intelektuálneho a vedeckého veľikána.

Osídlenie Novohradskej stolice v stredoveku

Mgr. Adam Čuchor

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

SITÁR, Tomáš: *Osídlenie Novohradskej stolice v stredoveku.* **Krná: Miloš Hric a Mesto Lučenec, 2019, 947 s. ISBN 978-80-972112-8-8.**

V tejto recenzii by sme chceli predstaviť čitateľom netradične spracovanú tému stredovekého osídlenia na území Novohradskej stolice od historika Tomáša Sitára. Tento autor sa doposiaľ zaoberal vo svojom výskume viacerými témami, okrem lokálnych dejín územia Novohradu a jeho okolia to boli najmä dejiny osídlenia. Táto práca vyšla v roku 2019 za pomoci nadácie a finančnej podpory, pričom krátko po vydaní upútala pozornosť nielen regionálnych historikov, laických záujemcov, či zberateľov, ale aj mnohých slovenských knižníc a dokonca niekoľkých archívnych pracovísk. Je nutné podotknúť, že ide o pomerne rozsiahlu publikáciu obsahujúcu až 947 strán, spolu s obrovskou samostatnou skladacou mapovou prílohou venujúcou sa presnému umiestneniu sídel v stolici.

Práca je pre slovenskú i maďarskú historiografiu prínosná svojím rozdelením do viacerých oblastí výskumných tém, ako sú dejiny osídlenia, regionálne dejiny, taktiež historická toponymia a samozrejme historická geografia, pretože zachytáva dobové informácie o území, ktoré sa dnes nachádza v dvoch krajinách. Toto dielo sa aj pre svoj široký obsah a tematiku stalo za pomerne krátky čas vyhľadávanou prácou pri záujme o toto územie, s ktorou majú možnosť zájemci, bádatelia a výskumníci obdobia uhorského stredoveku pracovať. Je nutné upozorniť, že doposiaľ, pred vydaním tejto práce v slovenčine, nevyšla podobná publikácia zaoberajúca sa výlučne Novohradskou stolicou.

Autor si kládol za cieľ zhrnúť, kriticky overiť, a taktiež roztriediť existujúce informácie o osídlení Novohradskej stolice. Historik Tomáš Sitár vychádzal z množstva prác, listín, materiálov a edícií, pričom rovnakú vážnosť pri výskume Novohradskej stolice ponechal aj územiu nachádzajúcemu sa v dnešnom Maďarsku.

Po obsahovej stránke sa práca vo svojom jadre zaoberá najmä obdobím od 13. storočia do portálneho súpisu v roku 1549, pričom v jednej časti máme predstavené aj staršie informácie z obdobia praveku. V úvodnej časti monografie sa nachádza priblíženie súčasného stavu výskumu, ktorý oboznamuje čitateľa s množstvom zahraničných, starších aj novších prác autorov, spolu s metodológiou. V prvej časti publikácie sa autor venoval presnému administratívnemu a geografickému vymedzeniu hraníc stolice. Druhá časť bola určená najstaršiemu doloženému prehistorickému a ranostredovekému osídleniu, v ktorej autor vychádzal z archeologických a toponomastických zdrojov. V podkapitolách Sitár bližšie rozčlenil túto časť na päť jednotlivých historických období.

Tretia kapitola monografie sa zaoberá všetkými existujúcimi sociálnymi skupinami obyvateľstva Novohradskej stolice. Autor v nej detailne predstavil, kto to sú hradčania, hradskí jobagióni, kondicionári a slobodníci. Najkratšia štvrtá časť sa zaoberala výlučne cirkevnou organizáciou, kde máme podrobne uvedené v tabuľke, koľko podľa dochovaných písomností jednotlivé farnosti odvádzali. Okrem príjmu z desiatkov sa čitateľ vďaka množstvu údajov

dozvedá aj informácie o menách kňazov, spolu so zasvätením patrocínií v období rokov 1332 až 1337.

Tomáš Sitár sa v piatej časti svojej práce zameria na krátke predstavenie dobových remesiel ako baníctvo, lesníctvo, mlynárstvo, rybárstvo, ovocinárstvo, vinárstvo a trhové miesta v jednotlivých lokalitách podľa písomných podkladov z listín, ktoré zaradil pod hospodárstvo. V ďalšej kapitole autor popisuje najdôležitejšie doložené cesty, mosty, mýtné miesta, výnimky oslobodené od platenia a riečne prístavy medzi jednotlivými lokalitami alebo hradmi.

Najrozsiahlejšou siedmou kapitolou publikácie bola časť o sídlach, ktoré pôsobili ako faktografický prehľad názvov a údajov o existujúcich 544 identifikovaných lokalít zaberajúcich sa až na 552 stranách textu. Táto časť tvorí viac ako polovicu práce, pričom v nej nie sú zoradené lokality úplne presne podľa zaužívanej dlhej slovenskej abecedy, čo spôsobuje čitateľovi drobné problémy, keď napríklad lokalitu s mäččom na začiatku názvu, nájdeme pred lokalitou bez mäčča. Spočiatku v nej Sitár porovnával svoju podobu názvov lokalít s ostatnými tvarmi nachádzajúcich sa u maďarských, respektíve uhorských historikov. Tu však autor do zátvorky vhodne uvádza okrem názvov lokalít aj ich dnešnú lokalizáciu, prípadne vysvetlenie ak ide už o zaniknuté sídlo. Podobne je zhotovená aj ďalšia časť o 53 sporných lokalitách, ktoré taktiež doplnil o zistené informácie. Z textu sa môžeme dozvedieť aj informácie o pôvode názvu sídla s najstaršími vyskytujúcimi sa historickými podobami pomenovaní a prípadnými zakladateľmi či vlastníkmi viacerých typov sídiel, kde boli v prevahe vidiecke lokality. Do ďalších dvoch častí bolo zahrnutých 17 kláštorov a 32 hradov na území Novohradskej stolice, ktorým bola autorom venovaná osobitná, avšak rovnaká pozornosť. Je nutné však upozorniť čitateľa, že všetky štyri časti boli zoradené abecedne bez ohľadu na typ sídla. To znamená, že pri zoradovaní nerozlišoval medzi mestečkom, mestom alebo vidieckou lokalitou v tejto časti, avšak v údajoch o sídle bližšie informuje, že ide o mesto, mestečko alebo vidiecke sídlo podľa písomných zmienok.

Tomáš Sitár v nasledujúcej kapitole rozlišuje medzi jednotlivými 153 šľachtickými rodmi, ktorých zoraduje taktiež v zhodnom abecednom zozname v generačnej postupnosti podľa sídiel v Novohradskej stolici. Celá práca pozostáva z množstva zhotovených máp, najmä pri zachovaných metáciach, vymedzujúcich presnú polohu sídiel v poslednej kapitole. Na konci práce sa autor zamýšľa nad naplnením cieľov vzhľadom na obmedzené množstvo dochovaných prameňov, ktoré boli pre tento výskum dostupné. Autor s pokorou pri zhodnotení svojej publikácie vysvetľuje, čo nebolo v jeho v kompetencii. Objasňuje, že v žiadnom prípade nemá ísť o syntézu, ale len o faktografickú databázu ponúkajúcu najdôležitejšie informácie vhodné pre ďalšie pokračovanie.

Publikácia bola obohatená o dva rozsiahle indexy, presnejšie o indexy latinských názvov sídiel Novohradskej stolice a dokonca aj vyskytujúcich sa geografických názvov nachádzajúcich mimo územia Novohradskej stolice. V práci sa nachádza tiež zoznam bibliografie rozdelený na internetové databázy, monografie a štúdie. Táto časť môže prípadnému záujemcovi o tému rozšíriť obzory o existujúce pramene a práce z maďarských, latinských a slovenských písomností, z ktorých autor čerpal. Je to tiež dôkazom, že mal Sitár kvalitný prehľad o danej téme. Celkovo sa v monografii nachádza až 8155 citácií v poznámkach pod čiarou odkazujúce na skrátené zdroje použitej literatúry, z ktorých autor čerpal pri písaní.

Taktiež je potrebné potencionálneho čitateľa upozorniť, že len samotné prečítanie celej práce mu zaberie viac voľného času. Domnievame sa však, že napriek uvedenému náročnejšiemu časovému hľadisku, budú túto publikáciu často využívať bádatelia vo väčšine prípadov predovšetkým ako vhodnú pomôcku, alebo zdroj pri zhotovovaní svojich vlastných výskumov súvisiacich s regionálnymi dejinami jednotlivých lokalít Novohradskej stolice. Podľa uvedeného v zhrnutí, s tým zrejme aj sám autor počítal, pretože oba indexy pri geografických lokalitách

a šľachtických rodoch obsahujú v zátvorke uvedené odkazy na príslušnú stranu publikácie, čím uľahčujú vyhľadávanie a prácu s publikáciou.

Výraznejšou nevýhodou pri čítaní práce bolo nešťastne zvolené rozdelenie textu pri lokalitách, mapách a šľachtických zoznamoch, ktoré spôsobilo mnohé voľné miesta v už tak rozsiahlej publikácii. Nevýhodou je tiež, že v niektorých prípadoch výskytu lokalít autor presahuje obdobie stredoveku v názve práce odvolávaním sa aj na údaje po ukončení obdobia neskorého stredoveku, najmä na údaje z rokov 1542 a 1549, čo bolo však na obranu autora úmyselne ponechané a v úvode oznámené, aby mohol poskytnúť čitateľovi viac informácií o tomto regióne vzhľadom na obmedzené zdroje.

Okrem už uvedeného sa v roku 2020 podarilo autorovi rovnako kvalitným úsilím knižne vydať druhý úspešný pokus vo forme spracovania územia Tekovskej stolice počas obdobia stredoveku. Dokonca v priebehu roku 2021 knižne vyšla aj Ostrihomská stolica, čím dúfame a zároveň chceme povzbudiť autora, aby v tejto téme vytrval aj naďalej a tešíme sa na spracovanie ďalších stolíc v Uhorsku.

Fašizmus

Mgr. Samuel Červeňanský
Katolícka univerzita v Ružomberku

DRÁBIK, J.: *Fašizmus*. Bratislava : Premedia, 2019, 648 s. ISBN 978-80-8159-781-7.

Juraj Drábik je slovenský historik pôsobiaci na Historickom ústave Slovenskej akadémie vied. Vo svojej knihe *Fašizmus*, vydanej vo vydavateľstve Premedia v roku 2019, predstavuje súhrn bádania k problematike fašizmu. Samotný autor priznáva problém kvantity a kvality publikovania v humanitných vedách. Preto sa rozhodol napísať pomerne rozsiahlu publikáciu. Od prílišnej generalizácie pojmu v médiách až po časté používanie tohto pojmu v bežnej debate postupne slovo fašizmus stratilo obsahový význam. V súčasnej dobe sa samotné slovo používa na čokoľvek a kohokoľvek s cieľom diskreditácie daného subjektu alebo osobnosti. Taktiež kniha fašizmus súvisí s nárastom krajine-pravicových strán, ktoré sa aj v slovenskom kontexte nepriamo odvolávajú na obdobie, kedy získala v Európe značné miesto fašistická ideológia.

Anotovaná kniha sa delí na niekoľko kapitol. V úvode autor vysvetľuje, ako sa prepracoval k téme, zhrnul postup pri výskume, popísal nástrahy, ktoré môžu sprevádzať historika a predstavil vlastnú definíciu tohto pojmu. Tá sa vo veľkej miere približuje definícii britského historika Roggera Griffina. Autor sa ďalej zamýšľa nad otázkou, čo je fašizmus. Predstavuje viaceré aspekty fašizmu, ako napríklad jeho revolučnosť, snahu o nového človeka alebo ideu národného znovuzrodenia. Ďalej predstavuje historické interpretácie pojmu fašizmus, zhŕňa teoretické poznanie a výskum tohto fenoménu. Pisateľ poukazuje na genézu a pôvod slova fašizmus. Začína v staroveku, konkrétne v prostredí Rímskej ríše, odkiaľ pochádza aj samotné slovo fašizmus. Fašizmus, z talianskeho *fascis*, znamenalo zväzok a označovalo prúty zviazané červenou páskou s vyčnievajúcou sekerou prezentujúcu znak štátnej moci. Autor sleduje ďalší vývoj v stredoveku cez osvietenstvo, až po nacionalizmus 19. storočia a kataklizmu prvej svetovej vojny.

Autor ďalej naznačuje, že samotné členenie fašizmu je komplikované. Príkladom sú ideologické rozdiely nemeckého nacizmu, ktorý bol založený na rasovom princípe a zneužíval „vedecké“ argumenty o nadradenej a podradenej rase, a talianskym fašizmom, ktorý skôr vyhládaval štátneho nepriateľa. Taktiež existoval razantný rozdiel medzi československým a slovenským fašizmom. Zatiaľ čo československý fašizmus stál v ostrom kontraste voči pangermanizmu, teda voči Nemcom, slovenský fašizmus zase niesol isté prvky antičechizmu a antibolševizmu. Zaujímavý je samotný fakt, že ideológia slovenského fašizmu bola sčasti prepojená s kresťanstvom, nakoľko, ako tvrdí autor, je takéto spojenie nonsens. Samotná podstata fašizmu bola ateistická a koncipovala sa v ostrom vyhranení sa voči participácii cirkvi v spoločnosti. Môžeme preto tvrdiť, že fašizmus bol antiklerikálny. O to pozoruhodnejšie je spojenie časti slovenskej cirkvi s fašistickou ideológiou.

Autor sleduje štyri vybrané fašizmy v Európe. Začína Talianskom, kde analyzuje nástup talianskeho fašizmu a budovanie diktatúry až po samotné ukotvenie fašistického režimu v Taliansku. Autor sa vyjadruje v tejto kapitole k znakom talianskeho fašizmu, ako bola kultúrna revolúcia, heslo „Taliansko pre Talianov“ alebo oslavný vojnový étos. Nasleduje kapitola, ktorá charakterizuje vývoj a podstatu nemeckého nacizmu. Drábik sleduje genézu nacizmu od samotného počiatku až po chopenie moci nacistami v roku 1933. Sleduje taktiež rozklad

demokratických inštitúcií a spôsob, akým inštitúcie v Nemecku nedokázali reagovať na čoraz vulgárnejší spôsob jazyka vo verejnom priestore a silnejúci vplyv nacistov v Nemecku.

Pre slovenského čitateľa môže byť neznáma kapitola dejín je vývoj fašizmu vo Veľkej Británii. Autor tak otvára nie často diskutovanú tému, keďže ako vieme, v Spojenom kráľovstve sa fašistická strana, pod vedením Oswalda Mosleyho, nedokázala dlhodobejšie presadiť. V poslednej kapitole autor otvára pre náš kontext kontroverznú časť slovenských dejín, a to Československý fašizmus v rokoch 1922 – 1945. Pisateľ sa v tejto kapitole venuje povojnovému chaosu v ČSR, témam ako ideológia NOG, panslovanské bratstvo, národná obec fašistická, árijský front a iné, ktoré približujú pomerne neznámu kapitolu dejín československého fašizmu. Oceniť musíme fakt, že sa autorovi podarilo zachytiť podstatu slovenského fašizmu a zrozumiteľným spôsobom ju dokázal vysvetliť. Kapitola nenesie žiadne ideologické nánosy a čitateľ sa môže potešiť z precíznej historikovej práce. V poslednej kapitole sa autor venuje vývoju fašizmu po roku 1945, resp. po skončení druhej svetovej vojny, ktorý musel reagovať na silnejúci vplyv komunizmu. Pre čitateľa je zaujímavá kapitola *Fašizmus dnes a Slovensko: Od neol'udáctva k neonacizmu*.

Kniha je obsahovo podnetná a patrí v slovenskom kontexte medzi prvé komplexné a, dovoľíme si tvrdiť, aj prelomové práce v oblasti skúmania fašizmu na Slovensku. Posúva preto slovenské bádanie fašizmu na európsku úroveň. Kniha si z tohto dôvodu istotne nájde miesto na policičke každého fanúšika histórie.

Vedeli ste, že...?

K prvým núteným prácam, ako ich poznáme z dejín dvadsiateho storočia, došlo už za čias antiky. Grécky historik Thukydides uviedol, že po porážke Aténčanov pri Syrakúzach boli vojnoví zajatci sústredení v kameňolome, kde väčšina z nich pomrela v dôsledku nepriaznivých podmienok, či už to boli choroby, nedostatok jedla a pitnej vody, veľkého množstva ľudí natlačeného v malom priestore.

HABAJ, M. et al. *Sparta vs. Athény: Dejiny Peloponézskej vojny*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2017, s. 257. ISBN 9788081058554

Napriek tomu, že ho mnohí historici označujú za prvého rímskeho cisára a zakladateľa julsko-klaudiovskej dynastie, Augustus nikdy nebol oficiálne menovaný monarchom. Jeho vláda sa opierala skôr o množstvo iných titulov a práv, ktoré postupne získaval hlasovaniami s tým, ako rástla jeho moc. Rímske cisárstvo sa neformovalo tak, ako to vidíme pri neskorších monarchiách. Formovalo sa skôr procesom experimentovania a politických machinácií, počas ktorých Augustus postupne vymedzoval svoju moc a právomoci.

HOLLAND, T. *Dynastie: Vzestup a pád Caesarova rodu*. Praha: Dokořán s.r.o., 2018. s. 446. ISBN 978-80-7363-882-5

Počas stredoveku sa vo vidieckom a mestskom prostredí sústredovalo všetko spoločenské dianie hlavne v okolí kostola a cintorína. V tomto období môžeme pozerieť na cintorín ako na akúsi obdobu námestia. Cintorín slúžil aj ako verejné priestranstvo, ľudia si častokrát stavali príbytky na území cintorína, deti sa tu hrávali hry, mladé páry tu mávali milostné schôdzky, konali sa tu trhy, zábavy a čapovalo sa tu víno a pivo. Cintorín sa prestal využívať ako verejné priestranstvo až v 17. storočí.

ARIÉS, Philippe. *Dějiny smrti*. Praha: Argo, 2020, s. 764. ISBN 9788025732519

Napriek opakovanému vzbudzovaniu kontroverzií sa väčšina historikov zhoduje na tom, že žiadna medicínska metóda nemala príležitosť zachrániť toľko životov na celom svete ako očkovanie. Jeho stopy siahajú do 18. storočia, kedy praktický lekár Edward Jenner zaznamenal, že dojičky kráv, ktoré trpeli nákazou kravských kiahní, mali vyššiu odolnosť voči chorobe pravých kiahní. Efektívnosť metódy Jenner preukázal tým, že materiálom získaným od ľudí s kravskými kiahňami očkovoval malého chlapca. Veľký pokrok sa pripisuje aj Louisovi Pasteurovi, ktorý v 19. storočí použil oslabený vírus besnoty ako látku boja proti infekcii. V priebehu 20. storočia sa aj v reakcii na globálne konflikty paleta očkovacích látok prudšie rozširovala. Naše územie poznačil zákon o povinnom očkovaní, ktorý bol prijatý až v roku 1837.

LOMBARD, M., Pastoret, P.-P., MOULIN, A.M.: A brief history of vaccines and vaccination. In *Revue scientifique et technique (International Office of Epizootic)* [online]. 2007, roč. 26. s. 29 – 48. ISSN 1608-0637. DOI: 10.20506/rst.26.1.1724

Martin Luther King, aktivista za ľudské práva, urobil pre zlepšenie postavenia Afroameričanov viac ako ktokoľvek iný. Jeho najväčší talent ležal v schopnosti nadchnúť davy svojimi vášnivými príhovormi. Mnohí svetoví lídri pokračujú v jeho odkaze dodnes. Málokto však vie, prečo je jeho meno podobné menu najznámejšieho reformátora – Martina Luthera. Martin Luther King bol synom reverenda Michaela Kinga a pôvodne sa volal Michael King Jr. V roku 1934,

keď mal chlapec päť rokov, odcestovala rodina Kingovcov do Nemecka a otec sa rozhodol zmeniť mená ich oboch na Martin Luther na počesť nemeckého protestantského vodcu reformácie. A tak si k svojmu novému menu Martin Luther pribral pôvodné priezvisko King, aby sme obe významné osobnosti bez problémov rozlíšili a priradili k nim názory, ktoré zastávali a idej, za ktoré bojovali.

Whitakerová, J. – Whitelaw, I. *Dejiny plné ľudí. 100 + 2 osobností 20. storočia*. Bratislava: Perfekt, 2017, s. 216. ISBN 9788080468187.

I keď to z pohľadu moderného človeka vyzerá kruto, pohreb dieťaťa kedysi nemal veľký význam. Ešte do prvej polovice 20. storočia zomierala zhruba polovica narodených detí, a teda smrť dieťaťa nebola ničím výnimočným. Dieťa častokrát nemalo ani svoju vlastnú truhlu, a bolo pochované v hrobe nejakého príbuzného alebo dokonca aj v niektorom z čerstvých hrobov. Cirkevný obrad tiež nevykonával kňaz, ale častokrát iba organista, prípadne hrobár. Matka sa zvyčajne nezúčastňovala týchto pohrebov z dôvodu povery, že ak bude prítomná na pohrebe malého dieťaťa, budú jej zomierať takto aj ďalšie deti. Podľa náboženských predstáv duša tohto dieťaťa mala putovať priamo k Bohu z dôvodu, že ešte nedospelo k používaniu vlastného rozumu, a teda to mal byť skôr dôvod k radosti.

FEGLOVÁ, V. – JAKUBÍKOVÁ, K. Rodinné obyčaje. In STOLOČNÁ, Rastislava (ed.) *SLOVENSKO : Európske kontexty ľudovej kultúry*. Bratislava: VEDA, 2000, s. 215 – 236. ISBN 80.224-0646-5

Hoci v súčasnosti film ako názorná učebná pomôcka vo výchovno-vzdelávacom procese získava čoraz väčšiu popularitu, nebolo tomu tak vždy. V 20. rokoch minulého storočia sa objavovala nedôvera voči filmom v úlohe vzdelávacích pomôcok, ktorá súvisela predovšetkým s obavami z možného negatívneho mravného dopadu na dieťa. V druhej polovici 30. rokov sa však situácia začala meniť a ministerstvo školstva otázke filmu začalo venovať väčšiu pozornosť. 20. marca 1936 sa uskutočnila prvá schôdza na ministerstve školstva, ktorej obsahom bola diskusia o zavedení filmu ako učebnej pomôcky. Na školách sa odvtedy mohli využívať filmy ako nové učebné nástroje, avšak len tie, ktoré schválilo ministerstvo školstva, najmä pokiaľ išlo o zahraničné snímky. Najviac filmov bolo prírodopisných, najmenej tých s dejepisnou tematikou.

KIČKOVÁ, A. Kinematografia a edukácia. In *Historický časopis*, 2021, roč. 69, č. 1, s. 83 – 97. ISSN 0018-2575

ISSN 1339-6870